

Διδρυματικό Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ - ΤΕΙ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

Λογιστική/ελεγκτική

**Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας , Τμήμα Οικονομικών Επιστημών,
ΤΕΙ Θεσσαλίας, Τμήμα Λογιστικής και Χρηματοοικονομικής**

Η ΕΤΑΙΡΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΕΥΘΥΝΗ ΣΤΗ ΝΟΤΙΑ ΕΥΡΩΠΗ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ ΤΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΚΡΙΣΗΣ ΚΑΙ Η ΣΧΕΣΗ ΤΗΣ ΜΕ ΤΙΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΚΑΤΑΣΤΑΣΕΙΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΕΤΑΙΡΙΩΝ

Ιωάννης Βαΐου Ζιώγας

Αναπληρωτής Καθηγητής ΤΟΕ ΠΘ. Θεόδωρος Μεταξάς

Βόλος, 2019

Υπεύθυνη Δήλωση

Βεβαιώνω ότι είμαι συγγραφέας αυτής της μεταπτυχιακής διπλωματικής εργασίας και ότι σε κάθε βοήθεια την οποία είχα για την προετοιμασία της, είναι πλήρως αναγνωρισμένη και αναφέρεται την μεταπτυχιακή διπλωματική εργασία. Επίσης έχω αναφέρει τις όποιες πηγές από τις οποίες έκανα χρήση δεδομένων, ιδεών ή λέξεων, είτε αυτές αναφέρονται ακριβώς είτε παραφρασμένες. Επίσης βεβαιώνω ότι αυτή η πτυχιακή εργασία προετοιμάστηκε από εμένα προσωπικά ειδικά για τις απαιτήσεις του ΠΜΣ «Λογιστική και Ελεγκτική», Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Τμήμα Οικονομικών Επιστημών, ΤΕΙ Θεσσαλίας, Τμήμα Λογιστικής και Χρηματοοικονομική.

Βόλος, Ιανουάριος 2019

Ο Δηλών

Ιωάννης Ζιώγας

Περιεχόμενα

Κεφάλαιο 1 ^ο : Εισαγωγή	7
Κεφάλαιο 2 ^ο : Πτυχές της Εταιρικής Κοινωνικής Ευθύνης.....	10
2.1 Ιστορική Αναδρομή	10
2.2 Πολυπλοκότητα	11
2.3. Διαστάσεις	12
2.4. Ποσοτικοί Δείκτες Μέτρησης.....	13
Κεφάλαιο 3 ^ο : Η εταιρική κοινωνική ευθύνη στην Ευρώπη	18
3.1. Η εταιρική Κοινωνική Ευθύνη στη Μεσόγειο.....	19
3.2 Οι εξεταζόμενες χώρες	20
3.2.1. Η Ελλάδα	20
3.2.2. Η Ιταλία	21
3.2.3. Η Ισπανία	22
3.2.4. Η Πορτογαλία.....	23
Κεφάλαιο 4 ^ο : Μεθοδολογία	25
4.1. Διαχρονική Ανάλυση του Εθνικού δείκτη εταιρικής κοινωνικής ευθύνης	25
4.2 Παρουσίαση Μοντέλου Μέτρησης Εταιρικής Κοινωνικής Ευθύνης.....	25
4.3 Επιλογή Δεικτών Εταιρικής Κοινωνικής Ευθύνης.....	26
4.4 Διερεύνηση σχέσης εταιρικής ευθύνης και οικονομικών καταστάσεων.....	27
4.5 Επιλογή αριθμοδεικτών	27
4.6 Επιλογή Δείγματος.....	28
Κεφάλαιο 5 ^ο : Ανάλυση Εταιρικής Κοινωνικής Ευθύνης.....	30
5.1 Συγκριτική Διαχρονική Ανάλυση Μεμονωμένων Δεικτών.....	30
5.2 Συγκριτική Διαχρονική Ανάλυση Κατηγοριοποιημένων Δεικτών.....	41
5.3 Συγκριτική Διαχρονική Ανάλυση Νέου Μοντέλου Δείκτη.....	50
5.4 Δείκτες των Εξεταζόμενων Χωρών.....	53
5.4.1 Ελλάδα.....	53

5.4.2	Ιταλία.....	54
5.4.3	Ισπανία	54
5.4.4	Πορτογαλία	55
5.4.5	Μεσόγειος	56
	Κεφάλαιο 6 ^ο : Εταιρική Κοινωνική Ευθύνη και Οικονομικές Καταστάσεις.....	58
6.1	Δείκτης ROA	60
6.2	Δείκτης ROS	62
6.3	Δείκτης ROE.....	64
	Κεφάλαιο 7 ^ο : Συμπεράσματα	68
	Βιβλιογραφία.....	70

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Στόχος της παρούσας εργασίας είναι να παρουσιάσει την έννοια της εταιρικής κοινωνικής ευθύνης στην Ευρώπη εξετάζοντας την εφαρμογή της στις χώρες της Νότιας Ευρώπης, την Ελλάδα, Ιταλία, Ισπανία και Πορτογαλία, που είναι από τις μεγαλύτερες μεσογειακές χώρες, οι οποίες πέρα από τη γεωγραφική γειτνίαση και άλλα κοινά χαρακτηριστικά, βρέθηκαν στο επίκεντρο κατά την περίοδο της χρηματοπιστωτικής κρίσης στην Ευρώπη το 2009. Οι εν λόγω χώρες της Ελλάδας, Ιταλίας, Ισπανίας και Πορτογαλίας εξετάζονται αφενός σαν μέλη μίας περιοχής της Ευρώπης, δηλαδή της Μεσογείου, αφετέρου ως ανεξάρτητες χώρες. Παρουσιάζεται η πολυπλοκότητα της εταιρικής κοινωνικής ευθύνης, η διαμόρφωση των πτυχών της μέσα στο χρόνο, η ποικιλομορφία της ανάλογα με τη γεωγραφική θέση και η εξέλιξή της, τόσο μέσα από μεμονωμένους δείκτες όσο και με την ανάπτυξη μοντέλου αποτίμησης. Η συγκριτική ανάλυση αποτελεί αφορμή για περαιτέρω βελτίωση καθότι οι ανωτέρω χώρες, πλην της Πορτογαλίας, κυμαίνονται σε αρνητικά επίπεδα και η Μεσόγειος σε μέτρια επίπεδα. Επιπροσθέτως, η εξέταση των οικονομικών καταστάσεων ελληνικών εταιριών την περίοδο 2015-2016, επιβεβαιώνει την πλειοψηφία της βιβλιογραφίας ότι η υιοθέτηση πρακτικών εταιρικής κοινωνικής ευθύνης, συμβάλλει, έστω και εν μέρει, στη βελτίωση της αποδοτικότητάς τους. Συμπερασματικά, η διαμόρφωση ενός κοινά αποδεκτού μοντέλου καταμέτρησης της Εθνικής Κοινωνικής Ευθύνης και η διαχρονική καταμέτρησή της θα αποτελέσει ένα χρήσιμο εργαλείο για όλους τους εμπλεκόμενους φορείς, με άμεσα αποτελέσματα τόσο στην κοινωνία όσο και στις ίδιες της εταιρίες.

Λέξεις κλειδιά: CSR, Europe, Mediterranean, Comparative Analysis

Κωδικοί JEL: M14

ABSTRACT

This paper aims at presenting the notion of corporate social responsibility in Europe by examining its application in Southern European countries, Greece, Italy, Spain and Portugal, thus, consisting of the major Mediterranean countries not only in terms of proximity but also sharing common features, were at the centre of the financial crisis in Europe in 2009. The aforementioned countries are under examination on the one hand as members of Europe, which is the Mediterranean and on the other hand as independent ones. Additionally, the complexity of CSR is presented, its aspects through time, its diversity depending on the geographical position as well as its methods of evaluation. The longitudinal contrastive analysis is the starting point for further improvement as the countries, except for Portugal, are fluctuating within low levels and the Mediterranean in average ones. Furthermore, the examination of the financial state of the Greek companies within the 2015-2016 time period, confirms the majority of the literature that the adoption of CSR's good practices contributes, even partly, to the development of their effectiveness. As a conclusion, the structure of a commonly acceptable measurement model of the National Social Responsibility and the longitudinal measurement will be a useful tool for all involved institutions, with immediate results both to the society and the companies.

Key Words: CSR, Europe, Mediterranean, Comparative Analysis

Jel Codes: M14

Κεφάλαιο 1

Εισαγωγή

Την τελευταία δεκαετία, λόγω της οικονομικής κρίσης που εμφανίστηκε στην Αμερική και στις χώρες της Ευρώπης, των κλιματικών αλλαγών, των ηθικών διλημμάτων και θεμάτων που εγείρουν κοινωνικό προβληματισμό, έχει αυξηθεί το ενδιαφέρον για την ευθύνη των επιχειρήσεων στην κοινωνία και τα οφέλη που αυτές προσφέρουν στο κοινωνικό σύνολο. Οι επιχειρηματίες έχουν αντιληφθεί ότι, παράλληλα με την προσπάθειά τους να αυξήσουν το κέρδος τους, έχουν ευθύνη απέναντι στην κοινωνία (Falck and Heblich 2007). Αρκετές μελέτες και έννοιες έχουν αναπτυχθεί σχετικά με το πώς οι εταιρείες μπορούν να συμπεριλάβουν θέματα κοινωνικής ευθύνης στην δραστηριότητά τους (Melé 2008).

Η έννοια της εταιρικής κοινωνικής ευθύνης είναι πολύπλοκη, πολυδιάστατη, σχετιζόμενη με πολλούς συναφείς ορισμούς και εξελίχθηκε με το πέρασμα του χρόνου, διαφοροποιούμενη ανάμεσα σε γεωγραφικές περιοχές. Από την εμφάνιση της στη διεθνή αρθρογραφία εξήντα περίπου χρόνια πριν (Bowen, 1953), μέχρι και τα τελευταία χρόνια, έχουν διατυπωθεί αρκετοί ορισμοί και έχουν γίνει πολλές προσπάθειες για την ανάδειξη ενός σαφούς και ξεκάθਾਰου ορισμού της (Dahlsrud, 2008). Για την ασάφεια της, δεν ευθύνεται η επιστημονική κοινότητα αλλά πληθώρα παραγόντων πέρα από τη γλώσσα, όπως ιστορικοί, πολιτισμικοί και κοινωνικοοικονομικοί (Argandoña and Hoivic, 2009) καθώς και το γεγονός ότι η εταιρική κοινωνική ευθύνη διαμορφώνεται τόσο από τις νέες τάσεις της παγκοσμιοποίησης όσο και από τα εθνικά πολιτικοοικονομικά συστήματα (Gjolberg, 2009). Κοινός πυρήνας, ωστόσο, όλων των ορισμών, είναι ότι αντανάκλα τα κοινωνικά οφέλη της επιχειρηματικής επιτυχίας και αποτελείται από μεθόδους και πρακτικές που συμβάλλουν στη βελτίωση της κοινωνίας στο πλαίσιο της επιχειρηματικής ευθύνης (Matten and Moon, 2008). Σύμφωνα με τον Moon (2014), πέντε κοινά χαρακτηριστικά των ορισμών της εταιρικής κοινωνικής ευθύνης είναι η ευθύνη των επιχειρήσεων α) προς την κοινωνία, β) για την κοινωνία, γ) οι κανόνες δεοντολογίας και υπευθυνότητας, δ) η ανάληψη ευθυνών για την κοινωνία και το περιβάλλον και ε) η διαχείριση των σχέσεων με την κοινωνία. Κατανοώντας ότι οι επιχειρήσεις έχουν τον κυρίαρχο ρόλο στην έννοια της εταιρικής κοινωνικής ευθύνης, άξια προσοχής είναι και τα υπόλοιπα ενδιαφερόμενα μέρη αυτής της έννοιας, όπως είναι οι κυβερνήσεις των χωρών που συμβάλλουν στην διαμόρφωσή της (Albareda et al., 2008).

Σύμφωνα με έρευνα των Aaronson and Reeves (2002), στην Ευρώπη, σε αντίθεση με την Αμερική, υπάρχει μεγαλύτερη αποδοχή του ρόλου των κυβερνήσεων στην προώθηση της εταιρικής κοινωνικής ευθύνης και οι εταιρείες συνεργάζονται καλύτερα μαζί τους για την βελτίωση των κοινωνικών συνθηκών. Ταυτόχρονα, βάσει δεικτών αποτίμησης της εταιρικής κοινωνικής ευθύνης που έχουν αναπτυχθεί, ο βαθμός ανταπόκρισης της των μεγάλων ευρωπαϊκών εταιριών είναι ο υψηλότερος στον κόσμο (Kolk, 2008), παρόλο που, δεδομένης της ποικιλομορφίας των πολιτισμών και των οικονομοπολιτών ιδεολογιών, παρουσιάζει διαφορετικά χαρακτηριστικά από χώρα σε χώρα. Μάλιστα, αν ληφθούν υπόψη οι κυβερνητικές δράσεις των χωρών EU-15 που αφορούν την εταιρική κοινωνική ευθύνη, η Ευρώπη, σύμφωνα με τους Albareda et al. (2007), απαρτίζεται από τέσσερα μοντέλα: α) των Νορμανδικών χωρών, β) των χωρών της Κεντρικής Ευρώπης, γ) της «Αγοράς» των χωρών της Μεσογείου και δ) του Ηνωμένου Βασιλείου και της Ιρλανδίας. Αρκετοί οργανισμοί προώθησης της εταιρικής κοινωνικής ευθύνης έχουν αναπτυχθεί στην Ευρώπη, με τον «*CSR Europe*», ο οποίος, μεταξύ άλλων, παρέχει πληθώρα πληροφοριών στον ιστότοπό του (Metaxas, 2016), να είναι ένας από τους πιο γνωστούς.

Λαμβάνοντας υπόψη μεμονωμένους δείκτες αποτίμησης της εταιρικής κοινωνικής ευθύνης αλλά και παλιότερες προσπάθειες ανάπτυξης μοντέλου καταμέτρησής της, γίνεται προσπάθεια να αναλυθεί το ανωτέρω μοντέλο της «Αγοράς», τα χαρακτηριστικά της εταιρικής κοινωνικής ευθύνης της Μεσογείου, σε σύγκριση με την υπόλοιπη Ευρώπη καθώς επίσης και τα επιμέρους στοιχεία – τάσεις των χωρών της Ελλάδας, Ιταλίας, Ισπανίας και Πορτογαλίας, δηλ. των μεγαλύτερων χωρών της Νότιας Ευρώπης – Μεσογείου, οι οποίες πέρα από την γεωγραφική περιοχή και άλλα κοινά στοιχεία που έχουν, κατά την περίοδο της οικονομικής κρίσης στην Ευρώπη το 2009, αποτέλεσαν τα μέρη του ακρωνυμίου «*PIGS*», δηλ. Portugal, Italy, Greece, Spain (ή και «*PIIGS*» αν συμπεριληφθεί και η Ιρλανδία) και βρίσκονταν στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος. Επιπλέον, γίνεται προσπάθεια διερεύνησης της σχέσης της εταιρικής κοινωνικής ευθύνης με την αποδοτικότητα και βιωσιμότητα των ελληνικών εταιριών. Τα αποτελέσματα της έρευνας επιβεβαιώνουν τη διαφοροποίηση της εφαρμογής της εταιρικής κοινωνικής ευθύνης, που οφείλεται στις επιμέρους δομικές ιδιαιτερότητες της κάθε χώρας, σε θέματα κουλτούρας, οικονομίας και πολιτικής καθώς επίσης και τη διαφοροποίηση της Μεσογείου από τις υπόλοιπες περιοχές της Ευρώπης. Η εταιρική κοινωνική ευθύνη συμβάλλει εν μέρει στη βελτίωση της αποδοτικότητας των εταιριών και η μελλοντική εξέταση των υπολοίπων περιοχών της Ευρώπης μέσω ενός κοινά αποδεκτού μοντέλου,

που θα συνδυάζει ποιοτικά και ποσοτικά χαρακτηριστικά και θα διαμορφώνει τον Εθνικό δείκτη εταιρικής κοινωνικής ευθύνης, θα αποφέρει οφέλη σε όλα τα ενδιαφερόμενα μέρη.

Κεφάλαιο 2

Πτυχές της Εταιρικής Κοινωνικής Ευθύνης

2.1 Ιστορική Αναδρομή

Η έννοια της εταιρικής κοινωνικής ευθύνης έχει μακρά ιστορία και συσχετίζει την ανάπτυξη των επιχειρήσεων με το ρόλο τους στην κάλυψη των αναγκών της κοινωνίας. Παρότι μια απλοϊκή μορφή εταιρικής κοινωνικής ευθύνης μπορεί να θεωρηθεί η φιλανθρωπία των εμπόρων και βιομηχάνων πριν τον 20^ο αιώνα, οι πρώτες αναφορές παρουσιάστηκαν τη δεκαετία του 1950, οπότε θεωρούνταν ως υποχρέωση προς την κοινωνία (Bowen, 1953, Heald, 1957). Κατά τη δεκαετία του 1960 εμφανίζεται ως σχέση μεταξύ των επιχειρήσεων και της κοινωνίας (Davis, 1960, Frederick, 1960, Walton, 1967). Ο ρόλος των ενδιαφερόμενων μερών, το κοινωνικό ενδιαφέρον για τη βελτίωση της ποιότητας ζωής, η οικονομική – κοινωνική – νομική ευθύνη και ο ρόλος των επιχειρήσεων ως μέλη της κοινωνίας κάνουν την εμφάνισή τους τη δεκαετία 1970 (Eilert and Parket, 1973, Sethi, 1975, Backman, 1975). Επιπροσθέτως, στο τέλος της εν λόγω δεκαετίας, παρουσιάζονται από τον Carroll (1979) τρεις διαστάσεις της κοινωνικής ευθύνης. Νέοι ορισμοί και διαστάσεις της εταιρικής κοινωνικής ευθύνης εμφανίζονται την επόμενη δεκαετία (Strand, 1983, Carroll, 1983) ενώ γίνεται προσπάθεια να ερευνηθεί η σχέση μεταξύ της εταιρικής κοινωνικής ευθύνης και της κερδοφορίας των επιχειρήσεων (Cochran and Wood, 1984). Παράλληλα, παρουσιάζεται από τον Freeman (1984) η θεωρία των ενδιαφερόμενων μερών. Λίγοι ακόμα ορισμοί εμφανίζονται τη δεκαετία 1990 (Hopkins, 1998, Khoury et al., 1999, Woodward-Clyde, 1999) και ο Elkington (1997) παρουσιάζει την θεωρία «*Triple Bottom Line*», σύμφωνα με την οποία «*οι επιχειρηματικές λύσεις και επιλογές ταυτόχρονα είναι κοινωνικά υπεύθυνες, περιβαλλοντικά ορθές και οικονομικά βιώσιμες*», ενώ παράλληλα εμφανίζεται η λεγόμενη πυραμίδα του Carroll (1991), σύμφωνα με την οποία «*η κοινωνική ευθύνη των επιχειρήσεων, περιλαμβάνει τις οικονομικές, νομικές, ηθικές και διακριτικές (φιλανθρωπικές) προσδοκίες που έχει η κοινωνία από τους επιχειρηματικούς οργανισμούς σε μια δεδομένη χρονική περίοδο.*» Στο τέλος της υπόψη δεκαετίας, πραγματοποιήθηκε το παγκόσμιο οικονομικό φόρουμ στο Ντάβος, όπου επισημοποιήθηκε η κοινωνική ευθύνη ως κοινωνική αναγκαιότητα. Μετέπειτα, η επιστημονική κοινότητα επικεντρώθηκε στην εμπειρική και συγκριτική ανάλυσή της, χωρίς, ωστόσο, να λείπουν νέοι ορισμοί από Ευρωπαϊκούς (European Commission, 2002) αλλά και Παγκόσμιους Οργανισμούς.

2.2 Πολυπλοκότητα

Ως γίνεται αντιληπτό από την πληθώρα των ορισμών, της έννοιας και των πτυχών της, παρά τις πολυάριθμες δημοσιεύσεις, η ΕΚΕ παραμένει μια έννοια που υστερεί σε σαφήνεια (Clarkson, 1995). Το γεγονός ότι η εταιρική κοινωνική ευθύνη λαμβάνει χώρα σε διαφορετικά μέρη, για διαφορετικούς ανθρώπους και για διαφορετικούς σκοπούς, (Campbell, 2007) συμβάλλει στην πολυπλοκότητά της. Οι παραλλαγές της και η διαφορετικότητα των πτυχών της αφορούν την υιοθέτηση, τη διαχείριση και τον προσανατολισμό της από τη πλευρά των εταιρειών, λαμβάνοντας υπόψη τους παράγοντες σε περιφερειακό και εθνικό περιβάλλον (Maon et al., 2017). Ο κάθε τομέας επιχειρήσεων σε κάθε περιβάλλον έχει διαφορετικούς στόχους, διαφορετικούς ενδιαφερόμενους και διαφορετική ικανότητα ή γνώση για να αντιληφθεί την έννοια της εταιρικής κοινωνικής ευθύνης και να τη μετατρέψει σε πράξεις (Metaxas, 2016).

Τα διαφορετικά πολιτικοοικονομικά συστήματα δημιουργούν διαφορετικό περιβάλλον λειτουργίας των εταιρειών, γεγονός που επηρεάζει και την έννοια της εταιρικής κοινωνικής ευθύνης (Gjolberg, 2009). Επίσης, οι διαφορετικές κουλτούρες των πολιτισμών, οι διαφορετικές γλώσσες, η διαφορετική νομοθεσία, οι διαφορετικές πολιτικές προώθησής της από δημόσιους φορείς, τα κίνητρα και οι στόχοι της κάθε εταιρείας, επηρεάζουν την τελική μορφή της εταιρικής κοινωνικής ευθύνης. Βέβαια, δεν πρέπει να παραβλέψουμε ότι σημαντικό ρόλο στην έκφανση της διαδραματίζουν και τα ανώτερα στελέχη των επιχειρήσεων, σαν ατομικές οντότητες, καθώς με τις αποφάσεις τους χαράσσουν τη στρατηγική, λαμβάνουν αποφάσεις και εφαρμόζουν πρωτοβουλίες, σχετικές με την εταιρική κοινωνική ευθύνη (Aguinis and Glavas, 2012). Τέλος, πέρα από τα διευθυντικά στελέχη των επιχειρήσεων, και τα κίνητρα των βασικών εμπλεκόμενων φορέων διαμορφώνουν την κοινωνική πολιτική των εταιρειών (Matten and Moon, 2008). Σύμφωνα με τους Argandoña και Hoivik (2009), εκτός από την ηθική των επιχειρήσεων, πρέπει να ληφθεί υπόψη και η ηθική των κυβερνήσεων, των δημόσιων οργανισμών, των μέσων ενημέρωσης, των καταναλωτών και όλων γενικά των εμπλεκόμενων.

Η έννοια της εταιρικής κοινωνικής ευθύνης γίνεται ακόμα πιο σύνθετη και ευρεία αν λάβουμε υπόψη και τις συναφείς έννοιες με τις οποίες σχετίζεται ή και πολλές φορές αλληλοσυμπληρώνεται. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η έννοια της ηθικής των επιχειρήσεων (Rossouw, 2011), η εταιρική διακυβέρνηση και η εταιρική βιωσιμότητα. Επιπρόσθετα, έννοιες που δεν περιέχουν τη λέξη «εταιρική», όπως τα ανθρώπινα δικαιώματα, η παγκοσμιοποίηση, η προστασία του περιβάλλοντος, η εκπαίδευση, η

διαφθορά, η διαχείριση της εφοδιαστικής αλυσίδας, η δεοντολογία και πολλές ακόμα, σχετίζονται, άλλες λιγότερο και άλλες περισσότερο, με την εταιρική κοινωνική ευθύνη.

Οι περισσότεροι εκ των ορισμών της εταιρικής κοινωνικής ευθύνης περιλαμβάνουν, σύμφωνα με τον Dahlsrud (2008), μία ή περισσότερες από τις εξής διαστάσεις: α) των ενδιαφερόμενων μερών, β) την κοινωνική διάσταση, γ) την οικονομική διάσταση, δ) του εθελοντισμού, ε) την περιβαλλοντική, ενώ σύμφωνα με τον Rahman (2011), όλοι οι ορισμοί καλύπτουν ένα ή περισσότερα από τα εξής πεδία α) υποχρέωση στην κοινωνία, β) συμμετοχή των ενδιαφερομένων, γ) βελτίωση της ποιότητας ζωής, δ) οικονομική ανάπτυξη, ε) ηθική επιχειρηματική πρακτική, στ) νομοθεσία, ζ) εθελοντισμό, η) ανθρώπινα δικαιώματα, θ) προστασία του περιβάλλοντος, ι) διαφάνεια και λογοδοσία.

2.3. Διαστάσεις

Πέραν των ανωτέρω, η εταιρική κοινωνική ευθύνη μπορεί να διαχωριστεί σε εσωτερική και εξωτερική, ανάλογα με το αν επιδρά στο εσωτερικό ή εξωτερικό περιβάλλον της επιχείρησης αντίστοιχα (Metaxas and Tsavdaridou, 2013).

Η εσωτερική διάσταση αφορά τις δραστηριότητες που σχετίζονται με το εσωτερικό της επιχείρησης, δηλ. με το ανθρώπινο δυναμικό, κοινωνικές δράσεις, όπως οι συνθήκες εργασίας, οι σχέσεις εργαζομένων και διοίκησης, η εκπαίδευση, τα ανθρώπινα δικαιώματα, η υγεία και η ασφάλεια, η προσαρμογή στην αλλαγή καθώς επίσης και δραστηριότητες που σχετίζονται με το περιβάλλον και τους φυσικούς πόρους της παραγωγής. Η ικανοποίηση του εργαζόμενου προσωπικού και η παρακίνηση για βελτίωσή του μέσω κινήτρων, αποτελεί όφελος για την επιχείρηση. Μάλιστα, αν τα ανώτερα στελέχη των επιχειρήσεων κατανοήσουν την ουσία της εταιρικής κοινωνικής ευθύνης, θα διαθέτουν ικανό προσωπικό, το οποίο αποτελεί πλεονέκτημα έναντι του ανταγωνισμού (Metaxas and Tsavdaridou, 2010).

Η εξωτερική διάσταση αφορά το εξωτερικό περιβάλλον, στο οποίο απευθύνεται η λειτουργία της επιχείρησης. Περιλαμβάνει ένα ευρύ φάσμα ενδιαφερόμενων μερών, όπως είναι οι πελάτες, οι προμηθευτές, οι μέτοχοι, η τοπική και η παγκόσμια κοινωνία, οι συνεργαζόμενες εταιρίες κ.α. Οι κυριότερες δράσεις αφορούν την κλιματική αλλαγή, την καταπολέμηση της φτώχειας, του ρατσισμού, της πείνας, την ισότητα και τα ανθρώπινα δικαιώματα, την προώθηση της τοπικής κοινωνίας. Αυτές οι ενέργειες, επειδή γίνονται αντιληπτές από την κοινή γνώμη, συμβάλλουν, μεταξύ άλλων, στη βελτίωση της φήμης των επιχειρήσεων (Tang et al., 2012).

2.4. Ποσοτικοί Δείκτες Μέτρησης

Συμπερασματικά, οι επικρατούντες ορισμοί της εταιρικής κοινωνικής ευθύνης δεν είναι κατάλληλοι ως βάση για συγκριτική μέτρηση των πρακτικών της (Gjolberg, 2009). Μετρώντας την εταιρική κοινωνική ευθύνη οι επιχειρήσεις μπορούν να προσδιορίσουν τα πλεονεκτήματα και τις αδυναμίες τους, να διαμορφώσουν τις στρατηγικές τους και να αρπάξουν τις ευκαιρίες τους (Kok et al., 2001, Sirgy, 2002). Ταυτόχρονα, η διαμόρφωση εθνικού δείκτη μέτρησης της εταιρικής κοινωνικής ευθύνης ανά χώρα ή γεωγραφική περιοχή, συμβάλλει στη διαμόρφωση στρατηγικών από τη μεριά των κυβερνήσεων και δημόσιων φορέων, στον εντοπισμό τάσεων και προβλημάτων καθώς και στην ανάλυση φαινομένων. Η ανάπτυξη έγκυρων και αξιόπιστων δεικτών είναι ένας σημαντικός παράγοντας της διαδικασίας μέτρησης (Carroll, 2000). Για τον λόγο αυτόν έχουν αναπτυχθεί κάποιοι παγκόσμιοι δείκτες μέτρησης της εταιρικής κοινωνικής ευθύνης, οι οποίοι χρησιμοποιούνται στην διεθνή αρθρογραφία και στις μελέτες για την αποτίμηση της εταιρικής ευθύνης, τόσο ανάμεσα σε περιοχές όσο και ανάμεσα σε εταιρείες. Ο κάθε δείκτης συλλέγει στοιχεία και συμβάλλει στην αποτίμηση της εταιρικής κοινωνικής ευθύνης σε μία ή και σε περισσότερες από τις ανωτέρω πτυχές της. Ο αριθμός των επιχειρήσεων, που εφαρμόζουν τις μεταβλητές των δεικτών ή πιστοποιούνται σε αυτούς, διαμορφώνει τον εθνικό δείκτη (Skouloudis, 2016). Από τους πιο διαδεδομένους δείκτες, που συνδυάζοντάς τους, διαμορφώνεται μια σχετικά πλήρης εικόνα της εταιρικής, είναι οι εξής:

α) *Global Reporting Initiative*: σειρά εκθέσεων, αναφορών και γνωστοποιήσεων από οργανισμούς, ανεξαρτήτως μεγέθους και τομέα, αναφορικά με τον τρόπο διακυβέρνησης και τις περιβαλλοντικές, κοινωνικές και οικονομικές επιδόσεις τους. Ο συνολικός αριθμός των εκθέσεων ανά χώρα, που δημοσιεύθηκαν κατά το έτος αναφοράς και καταχωρήθηκαν, διαμορφώνει τον δείκτη.

β) *UN Global Compact*: πρωτοβουλία που αναπτύχθηκε από τα Ηνωμένα Έθνη και καλεί τις εταιρείες να υποστηρίξουν και να υιοθετήσουν στην λειτουργία τους ένα σύνολο δέκα γενικά αποδεκτών αρχών, που αφορούν, μεταξύ άλλων, την προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, τα εργασιακά πρότυπα, την περιβαλλοντική διαχείριση και μέτρα αντιμετώπισης της διαφθοράς. Ο συνολικός αριθμός εταιρειών ανά χώρα που υποστηρίζουν επίσημα την πρωτοβουλία διαμορφώνει τον δείκτη.

γ) *KPMG's Survey of Corporate Responsibility Reporting*: έρευνα της KPMG αναφορικά με τις μη χρηματοοικονομικές εταιρικές εκθέσεις των 100 (N100) και των

250 (N250) μεγαλύτερων εταιρειών. Περιλαμβάνει επίσης ανάλυση της κατάστασης, εκτιμήσεις και συγκριτικά στοιχεία. Ο συνολικός αριθμός των εταιρειών N100 και N250 ανά χώρα που υποβάλλει έκθεση σχετικά με θέματα εταιρικής ευθύνης, διαμορφώνει τον δείκτη.

δ) *Dow Jones Sustainability Index*: βασίζεται σε ανάλυση των οικονομικών, περιβαλλοντικών και κοινωνικών εταιρικών επιδόσεων, αξιολογώντας ζητήματα όπως την εταιρική διακυβέρνηση, τη διαχείριση κινδύνων, την κλιματική αλλαγή, τα πρότυπα της αλυσίδας εφοδιασμού και τις εργασιακές πρακτικές. Περιλαμβάνει τις εταιρίες με τις καλύτερες πρακτικές.

ε) *FTSE4Good*: μετρά την απόδοση των εταιρειών που πληρούν τα παγκοσμίως αναγνωρισμένα πρότυπα της εταιρικής κοινωνικής ευθύνης.

στ) *Global 100*: λίστα με τις παγκόσμιες 100 πιο βιώσιμες εταιρίες στον κόσμο, που ανακοινώνονται ετησίως στο Παγκόσμιο Οικονομικό Φόρουμ στο Νταβός. Ο κατάλογος αναπτύσσεται από το καναδικό περιοδικό «*Corporate Knights*», σε συνεργασία με την ερευνητική εταιρεία «*Innovest Strategic Value Advisors*».

ζ) *ISO 14001*: πρότυπο συστήματος περιβαλλοντικής διαχείρισης που αναπτύχθηκε από τον Διεθνή Οργανισμό Τυποποίησης (ISO). Ο συνολικός αριθμός εταιριών ανά χώρα που έχει πιστοποιηθεί από αυτό το πρότυπο, διαμορφώνει τον δείκτη.

η) *SA8000*: ελεγκτικό πρότυπο πιστοποίησης για αξιοπρεπείς συνθήκες εργασίας (ανθρώπινα δικαιώματα, πρακτικές εργασίας κτλ). Ο συνολικός αριθμός εταιριών ανά χώρα που έχει πιστοποιηθεί από αυτό το πρότυπο, διαμορφώνει τον δείκτη.

2.5 Προσπάθειες Μέτρησης

Παρά το γεγονός ότι το πρόβλημα της καταμέτρησης της εταιρικής κοινωνικής ευθύνης, εξαιτίας της πολυπλοκότητας και της διαφοροποίησής της, είχε εντοπιστεί χρόνια πριν (Waddock and Graves, 1997), από το 2000 και έπειτα έχουν γίνει αρκετές διαφορετικές προσπάθειες (Wood, 2010). Οι Matten and Moon (2004) και οι Habisch et al. (2005) ήταν οι πρώτοι που έκαναν αναφορά σε εθνικό δείκτη εταιρικής κοινωνικής ευθύνης. Σύμφωνα με την Soana (2011), οι προσπάθειες υπολογισμού του εθνικού δείκτη χωρίζονται σε πέντε κατηγορίες, ανάλογα με τη μέθοδο που ακολουθήθηκε α) με ανάλυση περιεχομένου, β) με χρήση ερωτηματολογίων, γ) με χρήση μονοδιάστατων δεικτών, δ) συγκρίνοντας τη φήμη, ε) αξιολογώντας τη δεοντολογία – ήθος.

Όλες οι προσπάθειες, είτε καταγραφής της εθνικής εταιρικής κοινωνικής ευθύνης είτε σύγκρισης μεταξύ διαφόρων χωρών, αφορούν ένα μόνο έτος και διαφοροποιείται μόνο η μεθοδολογία. Οι Maignan and Ralston (2002) και οι Chapple and Moon (2005) προέβησαν στην μέτρηση της Εταιρικής Κοινωνικής ευθύνης κάνοντας ανάλυση περιεχομένου, οι Vitell and Paolillo (2004), Turker (2009), Boesso and Kumar (2009), Kourula (2010) προσπάθησαν να την καταμετρήσουν με τη χρήση ερωτηματολογίων και ανάλυσης παραγόντων. Το 2010, οι Jackson and Apostolaku, προσπάθησαν, με τη χρήση διαφόρων κριτηρίων των διαστάσεων της εταιρικής κοινωνικής ευθύνης και στοιχείων από το Sustainable Asset Management (SAM), να διαμορφώσουν εθνικό δείκτη και να συγκρίνουν τα αποτελέσματα μεταξύ των ευρωπαϊκών χωρών. Το 2006 οι Midttun et al. έκαναν την πρώτη προσπάθεια καταμέτρησής της με τη χρήση πολλαπλών ποσοτικών παραγόντων, και το 2009 η Gjølberg, συνδυάζοντας τη συμμετοχή των εταιριών κάθε χώρας στη διαμόρφωση εννέα μονοδιάστατων δεικτών, παρουσίασε ένα νέο μοντέλο μέτρησης της Εθνικής Εταιρικής Ευθύνης και συνέκρινε τα αποτελέσματα είκοσι χωρών για το έτος 2007. Το μοντέλο αυτό, οι Skouloudis et al. (2016), το επέκτειναν περαιτέρω, με τη χρήση δεκαέξι μεμονωμένων δεικτών και συγκρίνοντας τα αποτελέσματα ογδόντα έξι χωρών για το έτος 2012. Αντιθέτως, οι Esteban et al. (2018), στην προσπάθεια τους να αποφύγουν τους περιορισμούς του μοντέλου της Gjølberg (2009), αξιολογώντας είκοσι δύο πρακτικές – πρωτοβουλίες εταιριών, σχετιζόμενες με τη βιωσιμότητα τους και κατ' επέκταση με την εταιρική κοινωνική ευθύνη σε κλίμακα 0-4, προτείνουν, κατόπιν μακροοικονομικής προσέγγισης, ένα νέο μοντέλο διαμόρφωσης εθνικού δείκτη εταιρικής κοινωνικής ευθύνης και παρουσιάζουν τα αποτελέσματα χωρών για το έτος 2014.

2.6 Σύνδεση ΕΚΕ και οικονομικών καταστάσεων

Η δυσκολία διερεύνησης της σχέσης μεταξύ της εταιρικής κοινωνικής ευθύνης και της οικονομικής θέσης – αξίας των εταιρειών υφίσταται από το 1985, όταν ο Ullmann, μέσα από την έρευνά του, διαπίστωσε την ασάφεια και τη δυσκολία διερεύνησης της σχέσης. Πολλοί παράγοντες δημιουργούν δυσκολίες σε αυτήν την προσπάθεια, με τους κυριότερους να σχετίζονται με τη μέθοδο καταμέτρησης της εταιρικής κοινωνικής ευθύνης, δηλ. με βάση δείκτες, μοντέλα, ερωτηματολόγια κ.α., και με τη μέθοδο αξιολόγησης της οικονομικής θέσης των εταιριών, δηλ. με βάση τη χρηματιστηριακή αξία, το μέρισμα, τις οικονομικές καταστάσεις κ.α. Ένα άλλο πρόβλημα που εντοπίζει ο Karagiorgos (2010) είναι ότι η σχέση αυτή είναι μάλλον αμφίδρομη, δηλ. ότι πρακτικές

εταιρικής κοινωνικής ευθύνης πιθανόν να οδηγούν σε βελτίωση της οικονομικής κατάστασης των εταιριών αλλά και ότι εταιρίες με αξιόλογη οικονομική θέση συμμετέχουν σε πρακτικές εταιρικής κοινωνικής ευθύνης. Σύμφωνα με τους Margolis and Walsh (2003), στην πλειοψηφία σχεδόν των ερευνών, η εταιρική κοινωνική ευθύνη είναι η ανεξάρτητη μεταβλητή.

Η ασάφεια και αβεβαιότητα αναφορικά με την ύπαρξη τυχόν σχέσης, θετικής ή αρνητικής, επιβεβαιώθηκε και πιο πρόσφατα από τον Mercedes (2016), καθώς πλήθος ερευνών, αναλόγως της μεθοδολογίας, οδηγείται σε διαφορετικά συμπεράσματα. Βέβαια, η βιβλιογραφική επισκόπηση των ερευνών από τους Beurden and Gossling (2008) αλλά και την Choi et al. (2010), φανερώνει μια μάλλον θετική συσχέτιση μεταξύ της εταιρικής κοινωνικής ευθύνης και της αποδοτικότητας – βιωσιμότητας της εταιρείας. Θετική συσχέτιση υφίσταται στις μελέτες των Wahba (2008), Ji-ming, et al. (2009), Rettab et al. (2009), Nelling and Webb (2009), της Wang (2010), του Karegiorgos (2010), που αφορά την εμπειρική ανάλυση ελληνικών εταιριών και του Mercedes (2016), που σχετίζεται με ισπανικές εταιρίες. Αντίθετα, οι Aupperle et al. (1985), οι Wood and Jones (2005) και οι Brammer et al. (2006), διαπίστωσαν μια αρνητική συσχέτιση. Τέλος, οι Fombrun and Shanley (1990), οι Teoh et al. (1999), McWilliams and Siegel (2000), Lopez et al. (2007) και οι Mittal et al. (2008), διαπίστωσαν είτε ουδέτερη σχέση είτε τα αποτελέσματά τους δεν μπορούν να οδηγήσουν σε ασφαλή συμπεράσματα.

Αντικείμενο έρευνας αποτελεί και το κατά πόσο η εταιρική κοινωνική ευθύνη έχει επηρεαστεί από την οικονομική κρίση που εμφανίστηκε, τόσο στην Αμερική όσο κυρίως στην ευρωπαϊκή ζώνη, καθώς οι επιπτώσεις της και η επίδρασή της διαφοροποιείται από χώρα σε χώρα. Ο Karaibrahimoglu (2010) διαπίστωσε μια πτώση της εταιρικής κοινωνικής ευθύνης εξαιτίας της οικονομικής κρίσης, η οποία στην Αμερική ήταν μεγαλύτερη από ότι στην Ευρώπη, σε αντίθεση με τους Charitoudi et al. (2011) και Giannarakis and Theotokas (2011), οι οποίοι συμπέραναν αύξηση των πρακτικών εταιρικής κοινωνικής ευθύνης, σε μια προσπάθεια να βελτιώσουν την εικόνα τους και τη σχέση τους με την κοινωνία. Επιπρόσθετα, και οι Lins et al. (2017), επιβεβαιώνουν ότι κατά τη διάρκεια της κρίσης, εταιρείες με μεγαλύτερη εταιρική κοινωνική ευθύνη σημειώνουν καλύτερες επιδόσεις. Οι Fernandez and Souto (2009) αν και δεν διαπίστωσαν σχέση μεταξύ της εταιρικής κοινωνικής ευθύνης και των οικονομικών καταστάσεων, θεωρούν ότι η κρίση θα πρέπει να αποτελέσει ευκαιρία για επαναπροσδιορισμό του ρόλου των εταιριών στην κοινωνία και όχι εμπόδιο λόγω της

αύξησης του κόστους εφαρμογής της, κάτι με το οποίο συμφωνούν και οι Charitoudi et al. (2011).

Κεφάλαιο 3

Η εταιρική κοινωνική ευθύνη στην Ευρώπη

Η έννοια της εταιρικής κοινωνικής ευθύνης στην Ευρωπαϊκή Ένωση εμφανίστηκε το 1995, όταν ο πρόεδρος της Ευρωπαϊκής Επιτροπής (EC), Jacques Delors, με μία ομάδα επιχειρηματιών, υπέγραψαν την *«Ευρωπαϊκή επιχειρηματική διακήρυξη ενάντια στον κοινωνικό αποκλεισμό»*, γεγονός που οδήγησε στην δημιουργία ενός Ευρωπαϊκού Δικτύου Επιχειρήσεων για την Κοινωνική Συνοχή, το οποίο εξελίχθηκε και μετονομάστηκε ως «CSR Europe», που σήμερα είναι ο κύριος φορέας προώθησης και ανάπτυξης της ΕΚΕ στην Ευρώπη. Το 2000, στη Σύνοδο Κορυφής της Λισσαβόνας, οι αρχηγοί κρατών της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ανέλαβαν να *«κάνουν την Ευρώπη την πιο ανταγωνιστική και δυναμική με βάση την γνώση οικονομία στον κόσμο, ικανή για βιώσιμη οικονομική ανάπτυξη με περισσότερες και καλύτερες θέσεις εργασίας καθώς και με μεγαλύτερη κοινωνική συνοχή έως το 2010»* (COM, 2002), ενώ το 2001 δημοσιεύεται η Πράσινη Βίβλος (COM, 2001), με την οποία καθορίζεται ένα πλαίσιο της εταιρικής κοινωνικής ευθύνης. Έκτοτε, η Ευρωπαϊκή Ένωση, έχει ενεργό ρόλο και παρουσιάζει μια σειρά δράσεων για την προώθηση της εταιρικής κοινωνικής ευθύνης, ενώ το 2006 δημιουργείται η *«European Alliance for CSR»*, μια κοινή πρωτοβουλία της Ευρωπαϊκής Ένωσης και της επιχειρηματικής κοινότητας. Στις μέρες μας τρέχει η δράση *«Ευρώπη 2020»*, μια στρατηγική ανάπτυξης στους τομείς της καινοτομίας, της εκπαίδευσης, της κοινωνικής ένταξης, της ενέργειας και του περιβάλλοντος.

Σύμφωνα με τους Matten and Moon (2008), ανάμεσα στις δύο πλευρές του Ατλαντικού, υπήρχε διαφορετικότητα στον τρόπο κατανομής της εταιρικής κοινωνικής ευθύνης και στις άμεσες και έμμεσες αντιλήψεις εφαρμογής της. Στην Ευρώπη, ενώ στην αρχή υπήρχε μια έμμεση αντίληψη και προσπάθεια καθιέρωσής της μέσω θεσμοθετημένων και άτυπων φορέων, τις τελευταίες δύο δεκαετίες έχει αποκτήσει μια πιο σαφή μορφή (Gond et al., 2011, Matten and Moon, 2008, Steurer et al., 2012) και αποτελεί σημαντικό μέρος της επιχείρησης (Pearce and Doh, 2005).

Η Ευρώπη κατέχει υψηλό ποσοστό στις εκθέσεις εταιρικής κοινωνικής ευθύνης, με μικρή αυξανόμενη πορεία, έχει απολέσει όμως την πρώτη θέση που κατείχε στον παγκόσμιο χάρτη το 2011 (KPMG, 2017). Ταυτόχρονα, οι συνολικές επενδύσεις για βιώσιμες και υπεύθυνες στρατηγικές στην Ευρώπη, ανέρχονται σε περίπου 12 τρισεκατομμύρια δολάρια, οι υψηλότερες στον κόσμο, με τον μικρότερο όμως ρυθμό αύξησης σε σχέση με άλλες ηπείρους (GSIR, 2016).

Μέχρι και σήμερα όμως στην Ευρώπη δεν εμφανίζεται μια ενιαία, ομοιογενής αντιμετώπιση και εφαρμογή της εταιρικής κοινωνικής ευθύνης (Maon and al., 2017). Τα ποικίλα κοινωνικά χαρακτηριστικά, με ξεχωριστές οικονομικές και πολιτικές ιδεολογίες, οι διαφορετικές κυβερνητικές προσεγγίσεις και κανονισμοί και οι διαφορετικοί τύποι αγοράς εργασίας, μπορούν να οδηγήσουν σε μοναδικές αντιλήψεις και διαφορετικές εταιρικές πολιτικές (Albareda et al., 2007, Steurer et al., 2012, Williamson et al., 2014). Το κάθε επίπεδο εταιρικής κοινωνικής ευθύνης έχει διαφορετική σημαντικότητα, εμφανίζεται με διαφορετικό τρόπο αλλά όλα διαδραματίζουν το δικό τους ρόλο στην Ευρώπη (Crane and Matten, 2004). Λαμβάνοντας υπόψη διαφορετικούς δείκτες – κριτήρια, μπορούμε να διαπιστώσουμε τη διαφορετικότητά της, τόσο ανάμεσα στις διαφορετικές γεωγραφικές περιοχές όσο και ανάμεσα στις χώρες της Ευρώπης. Ένας ευρέως γνωστός διαχωρισμός της Ευρώπης σε τέσσερα μοντέλα πραγματοποιήθηκε από τους Albareda et al. (2007), λαμβάνοντας υπόψη τις δημόσιες πολιτικές κοινωνικής ευθύνης σε ένα δε από αυτά ανήκουν οι Μεσογειακές χώρες, οι χώρες της Κεντρικής Ευρώπης, οι χώρες της Βόρειας Ευρώπης και το Ηνωμένο Βασίλειο με την Ιρλανδία αντίστοιχα.

3.1. Η εταιρική Κοινωνική Ευθύνη στη Μεσόγειο

Λαμβάνοντας υπόψη τον ανωτέρω διαχωρισμό της Ευρώπης, οι χώρες της Μεσογείου, δηλ. οι χώρες της Ελλάδας, Ισπανίας, Ιταλίας και Πορτογαλίας, ανήκουν στο λεγόμενο μοντέλο της «Αγοράς», με κοινό χαρακτηριστικό που τις διαφοροποιεί από τα υπόλοιπα μοντέλα, ότι οι κυβερνήσεις προσπαθούν, μέσω του διαλόγου διάφορων κοινωνικών παραγόντων, να επιτύχουν δημόσια συναίνεση για την εταιρική κοινωνική ευθύνη (Albareda et al., 2007). Οι χώρες αυτές ήταν από τις τελευταίες της Ευρώπης των 15 που καθιέρωσαν πολιτικές εταιρικής κοινωνικής ευθύνης και εκδήλωσαν ενδιαφέρον για αυτήν ενώ ταυτόχρονα έχουν το λιγότερο ανεπτυγμένο κράτος πρόνοιας (Albareda et al., 2007). Αξίζει να αναφερθεί ότι καμία κυβέρνηση των εν λόγω χωρών δεν έλαβε μέρος στις συζητήσεις της Ευρωπαϊκής Επιτροπής το 2001 αναφορικά με την «Πράσινη Βίβλο».

Σύμφωνα με τους Maon et al. (2017), η εταιρική κοινωνική ευθύνη στη Μεσόγειο α) δίνει έμφαση στις κοινωνικές ανησυχίες, β) οι πρωτοβουλίες αφορούν την ανάπτυξη και τις δυνατότητες των επιχειρήσεων, τη φιλανθρωπία και τις πρακτικές των κοινοτήτων, γ) σχετίζεται με μη κερδοσκοπικούς οργανισμούς, δημόσιους φορείς, εργαζόμενους και

τοπικές κοινωνίες, δ) έχει υψηλό βαθμό προσαρμογής στον πυρήνα των επιχειρηματικών δραστηριοτήτων, ε) έχει χαμηλή προσαρμοστικότητα στην πολιτισμική συνείδηση και στ) εστιάζει στις εξωτερικές διαστάσεις της επιχείρησης.

3.2 *Οι εξεταζόμενες χώρες*

3.2.1. *Η Ελλάδα*

Η διείσδυση της εταιρικής κοινωνικής ευθύνης στην Ελλάδα, σε σχέση με τις άλλες χώρες της Μεσογείου αλλά και της Ευρώπης εμφανίζεται σε χαμηλότερο βαθμό. Σύμφωνα με Metaxas and Tsavdaridou (2013), μερικές από τις αιτίες μπορεί να είναι η διαφθορά, η γραφειοκρατία, η έλλειψη κινήτρων και πνεύματος εθελοντισμού, με το πέρασμα όμως των χρόνων οι ελληνικές εταιρίες δραστηριοποιούνται περισσότερο, κυρίως όσον αφορά το περιβάλλον, το ανθρώπινο δυναμικό και τις τοπικές κοινωνίες. Σε πρόσφατη έρευνα της ICAP Group (2016), η δυσμενής οικονομική συγκυρία, το οικονομικό κόστος και η έλλειψη κινήτρων, θεωρούνται ως βασικές αιτίες εξαιτίας των οποίων, η πλειοψηφία του δείγματος (53%) πιστεύει ότι ο βαθμός εφαρμογής των πρακτικών ΕΚΕ από το σύνολο των ελληνικών επιχειρήσεων εξακολουθεί να κυμαίνεται σε μέτρια επίπεδα.

Για την προώθηση της εταιρικής κοινωνικής ευθύνης, αναπτύχθηκε τον Ιούνιο 2000 το Ελληνικό Δίκτυο Εταιρικής Κοινωνικής Ευθύνης «CSR Hellas», μέλος του δικτύου «CSR Europe», με σκοπό τη βελτίωση της ανταγωνιστικότητας των επιχειρήσεων και της ελληνικής οικονομίας συνολικά, μέσω της ενσωμάτωσης της υπεύθυνης επιχειρηματικότητας στην καθημερινότητα των εταιρειών και την ενίσχυση της βιωσιμότητας, της καινοτομίας και της κοινωνικής συνοχής σε εθνικό και τοπικό επίπεδο. Μέχρι σήμερα αριθμεί 130 μέλη, μεταξύ των οποίων μεγάλες εταιρίες, και έχει αναλάβει σημαντικές δράσεις και πρωτοβουλίες. Άλλοι ενδεικτικοί φορείς είναι ο «Σύνδεσμος Ελληνικών Βιομηχανιών», το «Ελληνικό Ινστιτούτο Επιχειρηματικής Ηθικής» και το «Ινστιτούτο Εταιρικής Κοινωνικής Ευθύνης».

Στην τριτοβάθμια εκπαίδευση, επτά (7) μαθήματα επικεντρώνονται αποκλειστικά στην εταιρική κοινωνική ευθύνη και μόλις τρία (3) περικλείουν ορισμένες πτυχές της. Ακόμα όμως και αυτό το επίπεδο εκπαίδευσης είχε θετική επίδραση στους μαθητές – καταναλωτές, οι οποίοι αντιλήφθηκαν καλύτερα τις ηθικές και φιλανθρωπικές ευθύνες των εταιριών, υπάρχει όμως ακόμα μακρύς δρόμος μέχρι η εκπαίδευση, σε αυτόν τον τομέα, να γίνει εποικοδομητική (Nikolaidis and Efthymiadis, 2016).

Τα τελευταία χρόνια στην Ελλάδα τα πάντα αλλάζουν, αλλά από όλους τους εμπλεκόμενους φορείς γίνονται βήματα προόδου, ώστε να ευαισθητοποιηθεί η κοινή γνώμη και οι επιχειρήσεις και επιπλέον να αναδειχθεί η εταιρική κοινωνική ευθύνη σε πολιτική και επιχειρηματική προτεραιότητα (Tsakarestou, 2004). Με περισσότερη προσπάθεια των κυβερνήσεων, των επιχειρήσεων και του κοινωνικού συνόλου μπορεί στο μέλλον η Ελλάδα να πλησιάσει τα επίπεδα εταιρικής κοινωνικής ευθύνης των άλλων ευρωπαϊκών κρατών (Metaxas and Tsavdaridou, 2010). Στο πλαίσιο αυτό αναρτήθηκε τον Ιούλιο 2017 από τη «Γενική Γραμματεία Εμπορίου και Προστασίας Καταναλωτή» για δημόσια διαβούλευση «Σχέδιο Εθνικής Στρατηγικής για την Εταιρική Κοινωνική Ευθύνη και την Υπεύθυνη Επιχειρηματικότητα».

3.2.2. Η Ιταλία

Τα τελευταία χρόνια, η εταιρική κοινωνική ευθύνη, έχει μεγαλύτερη εφαρμογή στις επιχειρήσεις της Ιταλίας. Σημαντικό ρόλο σε αυτό έχει διαδραματίσει το εθνικό σχέδιο δράσης, το οποίο εγκρίθηκε από την ιταλική κυβέρνηση το 2012, και αφορά σε δράσεις που περιλαμβάνουν τη δέσμευση της κυβέρνησης για την ανάπτυξή της, νομοθετικές πρωτοβουλίες και προσπάθεια ευαισθητοποίησης της κοινωνίας. Παράλληλα, υφίσταται ξεχωριστό σχέδιο δράσης για τις επιχειρήσεις και για τα ανθρώπινα δικαιώματα.

Ένα από τα πιο χαρακτηριστικά στοιχεία της Ιταλίας είναι η μεγάλη διαφορά μεταξύ του Βορρά και του Νότου, καθώς τόσο σε θέματα πολιτισμού – κουλτούρας όσο και σε θέματα ηθικής η Βόρεια Ιταλία έχει επηρεαστεί από τις γειτονικές ευρωπαϊκές χώρες (Canarutto and Nidasio, 2005). Οι επιχειρήσεις του ιταλικού βορρά δείχνουν μεγαλύτερο ενδιαφέρον για θέματα περιβάλλοντος, ανακύκλωσης και κοινωνικά ζητήματα σε σχέση με εκείνες του ιταλικού νότου (Chamber of Commerce of Milan, 2002).

Επίσης, στην Ιταλία, την χώρα με τον μεγαλύτερο αριθμό επιχειρήσεων στην Ευρώπη, οι μικρές και μεσαίες επιχειρήσεις κατέχουν το μεγαλύτερο ποσοστό της εγχώριας παραγωγής και ως εκ τούτου οι πολιτικές προώθησης της εταιρικής κοινωνικής ευθύνης έχουν επικεντρωθεί σε αυτές (Canarutto and Nidasio, 2005). Σε αυτές τις εταιρείες, η εταιρική κοινωνική ευθύνη εφαρμόζεται κυρίως άτυπα, χωρίς σχεδιασμό, τείνει να είναι σε μεγάλο βαθμό προσανατολισμένη στους εργαζόμενους, ενώ σημαντικό ρόλο διαδραματίζει η καθολική συνιστώσα του πολιτισμού (Corra and Sriramesh, 2013).

Όσον αφορά την εκπαίδευση, παρότι τα ιταλικά πανεπιστήμια καθυστέρησαν να ενσωματώσουν την εταιρική κοινωνική ευθύνη στα προγράμματά τους, σε σύγκριση με

την υπόλοιπη Ευρώπη (ICSR, 2009), τα τελευταία χρόνια υφίσταται τάση ανάπτυξης, τόσο σε προπτυχιακό όσο και σε μεταπτυχιακό επίπεδο, απαιτείται όμως η δημιουργία ενός πιο γενικού πλαισίου, ώστε να γίνουν αντιληπτές όλες οι πτυχές της εταιρικής κοινωνικής ευθύνης καθώς επίσης και η ευθύνη των επιχειρήσεων (Chirieleison and Scrucça, 2016).

Για την προώθηση της εταιρικής κοινωνικής ευθύνης, σημαντικό ρόλο διαδραματίζει το «Unioncamere», δηλ. το Εθνικό Σύστημα Εμπορικών Επιμελητηρίων και το «Fondazione I-CSR», δηλ. το Ιταλικό Κέντρο για την Εταιρική Κοινωνική Ευθύνη.

3.2.3. Η Ισπανία

Το γεγονός ότι η Ισπανία αποτελείται από δεκαεπτά αυτόνομες περιφέρειες, με διαφορετικό τρόπο διακυβέρνησης, συνέβαλε στο γεγονός ότι οι πρακτικές και η υιοθέτηση της εταιρικής ευθύνης σε μερικές περιοχές και τομείς είναι σε υψηλό επίπεδο και σε άλλους σε χαμηλό (Izquierdo and Vicedo, 2009). Μπορεί η εφαρμογή πολιτικών εταιρικής κοινωνικής ευθύνης, σε σχέση με τις γειτονικές ευρωπαϊκές χώρες να άργησε χρονικά, παρ' όλα αυτά σε ορισμένους τομείς έχει φτάσει τα ευρωπαϊκά επίπεδα (Hilliard et al., 2016). Αν και ο μέσος όρος εφαρμογής της κινείται σε μέτρια επίπεδα, όλο και περισσότερες εταιρίες ευαισθητοποιούνται και αναλαμβάνουν πρωτοβουλίες, με αποτέλεσμα ο ρυθμός ανάπτυξης να είναι ανοδικός και υποσχόμενος για το μέλλον (Fernández and Melé, 2005).

Σε αυτό συνέβαλε η πρωτοβουλία του Ισπανικού Κοινοβουλίου τον Δεκέμβριο 2002, όταν αποφάσισε να συγκροτηθεί μια τεχνική επιτροπή εμπειρογνομόνων για την ανάπτυξη της εταιρικής κοινωνικής πολιτικής καθώς επίσης και η συγκρότηση του «Forum of Experts» το 2005, που οδήγησε στη δημιουργία του συμβουλίου για την εταιρική κοινωνική ευθύνη, «Estatad de Responsabilidad Social de las Empresas (CERSE)». Ως αποτέλεσμα αυτών των ενεργειών είναι το Ισπανικό Σχέδιο για την Εταιρική Κοινωνική Ευθύνη 2014-2020 με στόχους α) να ενισχυθεί η δέσμευση και η ανταπόκριση των επιχειρήσεων στις ανάγκες και τις ανησυχίες της ισπανικής κοινωνίας, συμπεριλαμβανομένης της δημιουργίας θέσεων εργασίας, β) να ενισχυθούν τα μοντέλα βιώσιμης διαχείρισης που βοηθούν τις εταιρείες να είναι πιο ανταγωνιστικές και τον Δημόσιο τομέα να είναι πιο αποτελεσματικός και γ) να προωθηθούν προγράμματα εταιρικής ευθύνης που θα βελτιώνουν την αξιοπιστία, την ανταγωνιστικότητα και τη βιωσιμότητα της ισπανικής οικονομίας, καθώς επίσης και την κοινωνική συνοχή (Spanish Strategy for Corporate Social Responsibility 2014-2020).

Σύμφωνα με έρευνα της Forética (2014), η Ισπανία, σε μακροοικονομικό επίπεδο, εμφανίζει υψηλό δείκτη αειφορίας και βιωσιμότητας και οι επιδόσεις της στην εταιρική κοινωνική ευθύνη βασίζονται σε τρεις (3) παράγοντες α) σε ένα σύνολο μεγάλων επιχειρήσεων που οδηγούν τον τομέα της βιωσιμότητας, β) στην ισχυρή, ιδιωτική και δημόσια θεσμική στήριξη και γ) στην έκθεση της οικονομίας σε ευαίσθητους δείκτες αειφορίας. Επιπρόσθετα, σύμφωνα με έρευνα της ίδιας εταιρείας το 2011, η πλειονηφία των επιχειρήσεων και των πολιτών γνωρίζουν την εταιρική κοινωνική ευθύνη και τα οφέλη της υιοθέτησής της.

Όσον αφορά την εκπαίδευση, το 2006 ψηφίστηκε από το Ισπανικό κοινοβούλιο νόμος για την εφαρμογή ολοκληρωτικής εκπαίδευσης, με ιδιαίτερη προσοχή στην ανάπτυξη τεχνικών γνώσεων όσο και κοινωνικών αξιών ιδίως στους τομείς της βιώσιμης ανάπτυξης, της περιβαλλοντικής διαχείρισης και της καινοτομίας. Επτά (7) πλήρη πανεπιστημιακά προγράμματα σχετίζονται με την εταιρική κοινωνική ευθύνη και είκοσι τρία (23) περισσότερα με τη βιωσιμότητα καθώς επίσης και πλήθος μαθημάτων σχετίζονται άμεσα ή έμμεσα με τη διαχείριση του περιβάλλοντος και την αειφορία (Hilliard et al., 2016).

Για την προώθηση και ανάπτυξη της εταιρικής κοινωνικής ευθύνης σημαντικό ρόλο διαδραματίζει η “Forum de Reputación Corporativa”, που δημιουργήθηκε από τις τέσσερις (4) μεγάλες Ισπανικές εταιρείες, το “Club of Excellence in Sustainability”, που δημιουργήθηκε από μικρότερες αλλά εξίσου σημαντικές εταιρείες, η “Mesa Cuadrada”, το Ισπανικό παράρτημα του «UN Global Compact» και οι Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις “Fundación Ecología y Desarrollo”, “Fundación Empresa y Sociedad” και η «Foretica».

3.2.4. Η Πορτογαλία

Σημαντικό ρόλο για το έναυσμα υιοθέτησης της εταιρικής κοινωνικής ευθύνης στην Πορτογαλία, διαδραμάτισε η Σύνοδος Κορυφής που πραγματοποιήθηκε στη Λισαβόνα το 2000 και οδήγησε στην δημοσίευση της Πράσινης Βίβλου (Leandro και Rebelo, 2011). Η εφαρμογή της Πράσινης Βίβλου και η ίδρυση του «Επιχειρηματικού Συμβουλίου για το Βιώσιμη Ανάπτυξη (BCSD-P)» το 2001, συνέβαλαν στην ανάπτυξή της, ωστόσο, μεταξύ των βιομηχανικών χωρών, η Πορτογαλία φαίνεται να είναι από τις τελευταίες που κινήθηκαν προς αυτή την κατεύθυνση (Rego et al., 2006), με αποτέλεσμα, μερικές από τις μεγαλύτερες εταιρείες της να είναι μεταξύ των κορυφαίων παγκοσμίως όσον αφορά την εταιρική κοινωνική ευθύνη και ταυτόχρονα πολλές μικρομεσαίες να δείχνουν ενδιαφέρον για αυτήν (Branco and Delgado, 2016).

Μια σειρά νομικών εγγράφων, με υποχρεωτική εφαρμογή, ρυθμίζουν αρκετές πτυχές της εταιρικής κοινωνικής ευθύνης (Neves, 2002) ενώ ακόμα και σήμερα δεν υφίσταται ένα συγκεκριμένο εθνικό σχέδιο, παρά μόνο μια σειρά πολιτικών και δραστηριοτήτων. Η παθητική αρχική στάση και η χαμηλή προτεραιότητα που δινόταν τόσα χρόνια από τις κυβερνήσεις και δικαιολογεί τον τρόπο διάδοσης και την διαφοροποιημένη εφαρμογή της, έχει αλλάξει, ώστε όλες οι επιχειρήσεις, ανεξαρτήτως μεγέθους, να επιλέγουν κοινωνική κουλτούρα – πολιτική (Neves and Bento, 2004).

Όσον αφορά την εκπαίδευση, μόνο επτά (7) εκπαιδευτικά ιδρύματα υιοθέτησαν την πρωτοβουλία για υπεύθυνη εκπαίδευση «PRME», εκ των οποίων ξεχωρίζει το «Catolica Lisbon School of Business and Economics», το οποίο, μεταξύ άλλων, προσφέρει μαθήματα σχετικά με την εταιρική κοινωνική ευθύνη σε όλα τα επίπεδα και ίδρυσε το 2007 το «Κέντρο Δεοντολογίας, Επιχειρήσεων και Οικονομικών», με σκοπό την ανάπτυξη ερευνητικών και εκπαιδευτικών πρωτοβουλιών, αναφορικά με την εταιρική κοινωνική ευθύνη (Branco and Delgado, 2016). Επιπρόσθετα, η εισαγωγή υποχρεωτικών μαθημάτων, σχετικών με την εταιρική κοινωνική ευθύνη, και η δημιουργία δικτύου ερευνητών θα συμβάλλουν στην ανάπτυξη και στην προώθησή της (Branco and Delgado, 2016).

Σε συνεταιριστικό επίπεδο, η «APEE», δηλ. η Ένωση Διευθυντών για την Ηθική, και η «APRSE», δηλ. η Ένωση Εταιρικής Κοινωνικής Ευθύνης, και σε επίπεδο άλλων φορέων η «RSE Portugal», η «BCSD Portugal» και η «RSO PT», συμβάλλουν στην προώθηση της εταιρικής κοινωνικής ευθύνης.

Κεφάλαιο 4

Μεθοδολογία

4.1. Διαχρονική Ανάλυση του Εθνικού δείκτη εταιρικής κοινωνικής ευθύνης

Στην προσπάθεια παρουσίασης της διαχρονικής εξέλιξης της Εταιρικής Κοινωνικής Ευθύνης των υπό εξέταση χωρών κατά τη διάρκεια της οικονομικής κρίσης από το 2009 έως το 2016, διαμόρφωσης Εθνικού δείκτη εταιρικής κοινωνικής ευθύνης ανά έτος και ανάλυσης του βαθμού υιοθέτησης πολιτικών και μεθόδων εταιρικής κοινωνικής ευθύνης κατά τη διάρκεια των ετών, θα αξιοποιηθούν δεδομένα μεμονωμένων δεικτών και σύνθεση αυτών με την εφαρμογή του μοντέλου της Gjølberg (2009), με ορισμένες όμως διαφοροποιήσεις. Η συγκριτική ανάλυση των δεδομένων αφορά τόσο τις εξεταζόμενες χώρες της Ελλάδος, Ιταλίας, Ισπανίας και Πορτογαλίας ξεχωριστά όσο και ως μια ενιαία γεωγραφική περιοχή της Μεσογείου, σε σύγκριση με τις υπόλοιπες περιοχές της Ευρώπης.

4.2 Παρουσίαση Μοντέλου Μέτρησης Εταιρικής Κοινωνικής Ευθύνης

Για τη διαμόρφωση του Εθνικού δείκτη εταιρικής κοινωνικής ευθύνης, το μοντέλο που παρουσίασε η Gjølberg (2009) έχει ως εξής:

$$\text{Τύπος 1} \quad \text{Μοντέλο της Gjølberg (2009)}$$
$$\sum_{i=1}^n \frac{\frac{\text{Αριθμός εταιρειών του δείκτη } Xi \text{ για τη χώρα } A}{\text{Συνολικός αριθμός εταιρειών του δείκτη } Xi \text{ για όλες τις χώρες}}}{\frac{\text{ΑΕΠ της χώρας } A}{\text{Συνολικό ΑΕΠ όλων των χωρών}}}$$

Για κάθε έναν από τους μεμονωμένους δείκτες, ο αριθμός των εταιρειών της κάθε χώρας που συμμετέχουν στη διαμόρφωσή του διαιρείται με τον συνολικό αριθμό των εταιρειών όλων των χωρών που συμμετέχουν στη διαμόρφωσή του. Στη συνέχεια, το αποτέλεσμα αυτής της πράξης προσαρμόζεται ανάλογα με το ΑΕΠ της κάθε χώρας, διαιρείται το ΑΕΠ της κάθε χώρας με το συνολικό ΑΕΠ των χωρών, ώστε τα αποτελέσματα να είναι ανάλογα με το μέγεθος και τη δυναμική της οικονομίας της κάθε χώρας. Μετέπειτα, προκειμένου να αποφευχθούν τα εσφαλμένα αποτελέσματα και να διατηρηθεί η διακύμανση των αποτελεσμάτων, ο εθνικός δείκτης εταιρικής κοινωνικής

ευθύνης μετασχηματίζεται με τη χρήση του φυσικού λογαρίθμου. Τα αποτελέσματα πάνω από το 0 απεικονίζουν μια θετική σχέση της χώρας με τον δείκτη εταιρικής κοινωνικής ευθύνης, ενώ τα αποτελέσματα κάτω από το 0 απεικονίζουν το αντίθετο. Για την διαμόρφωση και ανάλυση της εταιρικής κοινωνικής ευθύνης μεταξύ των περιοχών της Ευρώπης ο τύπος διαμορφώνεται ως εξής:

$$\sum_{i=1}^n \frac{\frac{\text{Αριθμός εταιρειών του δείκτη } Xi \text{ για την περιοχή } A}{\text{Συνολικός αριθμός εταιρειών του δείκτη } Xi \text{ για όλες τις περιοχές}}}{\frac{\text{ΑΕΠ της περιοχής } A}{\text{Συνολικό ΑΕΠ όλων των περιοχών}}}$$

Τύπος 2

Μοντέλο ΕΚΕ περιοχών της Ευρώπης

4.3 Επιλογή Δεικτών Εταιρικής Κοινωνικής Ευθύνης

Λόγω της πολυδιάστατης φύσης της εταιρικής κοινωνικής ευθύνης χρειάζεται η εφαρμογή του “multiple indicators, multiple causes (MIMIC) model” (Elsayed and Paton, 2005, Karagiorgos, 2010). Συνδυάζοντας την κατηγοριοποίηση των δεικτών εταιρικής κοινωνικής ευθύνης των Midttun et al. (2006) και Zhao (2012), διαμορφώνονται τέσσερις ομαδοποιημένες κατηγορίες, ως ο πίνακας 1, από τις οποίες επιλέχθηκαν οι σημαντικότεροι και πιο αντιπροσωπευτικοί δείκτες. Θεωρούνται οι πιο κατάλληλοι για την παρούσα διαχρονική ανάλυση καθότι α) είναι παγκόσμιοι δείκτες και οι προς εξέταση χώρες δύνανται να συμπεριληφθούν σε αυτούς, β) είναι αντιπροσωπευτικοί των διαφορετικών πτυχών της εταιρικής κοινωνικής ευθύνης και ο συνδυασμός τους επιτρέπει την εξέταση της εταιρικής κοινωνικής ευθύνης ως μία συνολική έννοια, γ) παρέχουν δεδομένα για όλα τα έτη της χρονικής περιόδου της οικονομικής κρίσης 2009 – 2016, πλην των δεικτών *KPMG’s Survey of Corporate Responsibility Reporting* και *FTSE4Good*, που για τα έτη 2010, 2012 και 2014 δεν παρέχουν στοιχεία. Για αυτά τα έτη των συγκεκριμένων δεικτών, χρησιμοποιήθηκαν οι μέσοι όροι μεταξύ του προηγούμενου και του επόμενου έτους.

Πίνακας 1 Κατηγοριοποίηση Δεικτών

ΚΑΤΗΓΟΡΙΑ	ΔΕΙΚΤΕΣ
Socially Responsible Investment (SRI)	FTSE4Good, Dow Jones Sustainability Index
Πρωτοβουλίες (initiatives)	UN Global Compact, Global 100
Reporting	GRI, KPMG
Standard - Guidelines	ISO 14001, SA 8000

4.4 Διερεύνηση σχέσης εταιρικής ευθύνης και οικονομικών καταστάσεων

Για το χρονικό διάστημα 2015-2016, οπότε σύμφωνα με τον τύπο της παρούσας έρευνας, η εταιρική κοινωνική ευθύνη παρουσιάζει ανοδική πορεία στην Ελλάδα, θα πραγματοποιηθεί έλεγχος εάν οι ελληνικές επιχειρήσεις που ανήκουν στον «CSR Hellas», τον μεγαλύτερο οργανισμό για την εταιρική κοινωνική ευθύνη στην Ελλάδα και μέλος του οργανισμού «CSR Europe» από το 2000, και ως εκ τούτου υιοθετούν δράσεις εταιρικής κοινωνικής ευθύνης, εμφανίζουν στατιστικά σημαντική διαφορά ως προς την αποδοτικότητα και τη βιωσιμότητά τους από αυτές που δεν έχουν ανήκουν στον οργανισμό. Για την εξέταση της ύπαρξης θετικής σχέσης των οικονομικών καταστάσεων των ελληνικών εταιριών και της εταιρικής κοινωνικής ευθύνης θα εφαρμοστεί στατιστικός έλεγχος υπόθεσης, με τον οποίο θα ελεγχθεί αν υφίσταται σημαντική διαφορά των μέσων των δύο ανεξάρτητων δειγμάτων (Branco and Rodrigues, 2008, Giannarakis and Theotokas, 2011, Charitoudi et al., 2011). Ειδικότερα, θα εφαρμοστεί ο εξής έλεγχος υπόθεσης two-sample t-test (Snedecor and Cochran, 1989), με διαστήματα εμπιστοσύνης 1%, 5% και 10%.

Η₀: Η μέση αποδοτικότητα και βιωσιμότητα των επιχειρήσεων που έχουν υιοθετήσει την ΕΚΕ δεν διαφέρει από αυτή των επιχειρήσεων που δεν έχουν υιοθετήσει την ΕΚΕ.

Η₁: Η μέση αποδοτικότητα και βιωσιμότητα των επιχειρήσεων που έχουν υιοθετήσει την ΕΚΕ υπερτερεί έναντι των επιχειρήσεων που δεν την έχουν υιοθετήσει.

4.5 Επιλογή αριθμοδεικτών

Στην έρευνά τους οι Griffin and Mahon (1997), συμπέραναν ότι από τους πιο δημοφιλείς αριθμοδείκτες για την μέτρηση της χρηματοοικονομικής απόδοσης των

εταιριών είναι οι κάτωθι δείκτες, οι οποίοι έχουν επανειλημμένως χρησιμοποιηθεί σε έρευνες σύγκρισης και καταμέτρησης (Waddock and Graves, 1997, Lopez et al., 2007, Lee et al., 2009, Aras et al., 2010, Artiach et al., 2010, Mercedes, 2016):

α) Δείκτης Απόδοσης Ενεργητικού (Return on assets – ROA) που προκύπτει από το πηλίκο Κέρδη-ζημίες προ φόρων/ Σύνολο του Ενεργητικού.

β) Αριθμοδείκτης Περιθωρίου Καθαρού Κέρδους (Return on Sales -ROS) που προκύπτει από το πηλίκο Κέρδη-ζημίες προ φόρων/ Πωλήσεις.

γ) Αριθμοδείκτης Αποδοτικότητας Ιδίων Κεφαλαίων (return on equity - ROE) που προκύπτει από το πηλίκο Κέρδη-ζημίες προ φόρων/ Ιδία Κεφάλαια.

4.6 Επιλογή Δείγματος

Το δείγμα αποτελείται από ελληνικές εταιρείες που είναι μέλη του οργανισμού «CSR Hellas» και από εταιρείες που ανήκουν στο Ελληνικό χρηματιστήριο. Προκειμένου να είναι αντιπροσωπευτικό, οι εταιρείες που θα επιλεγούν, θα έχουν παρεμφερείς δραστηριότητες και ισάξια οικονομικά μεγέθη. Για αυτόν τον λόγο, οι εταιρείες που ανήκουν στον οργανισμό «CSR Hellas» και στο Ελληνικό χρηματιστήριο χωρίστηκαν σε επτά κατηγορίες 1) Πρώτες ύλες, 2) Είδη διατροφής – ποτά, 3) Οικιακά είδη – εξοπλισμός σπιτιού, 4) Τεχνολογία – λογισμικό, 5) Υπηρεσίες, 6) Υγεία – προσωπική φροντίδα, 7) Λοιπά. Οι τράπεζες, λόγω της ιδιομορφίας των δραστηριοτήτων τους και των διαφορετικών οικονομικών καταστάσεων που υποβάλλουν, εξαιρέθηκαν. Από τον πληθυσμό των εταιρειών του ελληνικού χρηματιστηρίου, εξαιρέθηκαν όσες ανήκουν στον οργανισμό «CSR Hellas», προκειμένου να υπάρχει ανεξαρτησία των δύο πληθυσμών. Δεν λήφθηκε δείγμα από την κατηγορία «Λοιπές Κατηγορίες», καθότι λόγω της ποικιλομορφίας των εταιρειών και της ιδιαιτερότητας ορισμένων κλάδων εργασίας, ενδεχομένως τα αποτελέσματα δεν θα ήταν συγκρίσιμα. Ανάλογα με το μέγεθος του πληθυσμού της κάθε κατηγορίας, λήφθηκαν ως δείγμα 4 έως 5 εταιρείες από κάθε κατηγορία και 10 εταιρείες από την κατηγορία «Υπηρεσίες» καθότι αυτές αποτελούν περίπου το 30% του συνολικού πληθυσμού και για τον λόγο αυτό αποτελούν και περίπου το 30% του δείγματος. Το μέγεθος του δείγματος που επιλέχθηκε τυχαία (ίδιος αριθμός δειγμάτων και από τις δύο πληθυσμιακές μονάδες), παρουσιάζεται στους πίνακες 2 και 3.

Πίνακας 2 Πληθυσμός Ελληνικών Εταιριών

CSR HELLAS		ΧΡΗΜΑΤΙΣΤΗΡΙΟ	
ΣΥΝΟΛΙΚΑ ΜΕΛΗ	130	ΣΥΝΟΛΙΚΑ ΜΕΛΗ	211
ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ ΑΦΙΡΟΥΜΕΝΩΝ ΤΩΝ ΤΡΑΠΕΖΩΝ	125	ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ ΑΦΙΡΟΥΜΕΝΩΝ ΤΩΝ ΤΡΑΠΕΖΩΝ ΚΑΙ ΤΩΝ ΜΕΛΩΝ «CSR Hellas»	177
ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ ΑΦΙΡΟΥΜΕΝΩΝ ΚΑΙ ΤΗΣ ΚΑΤΗΓΟΡΙΑΣ «ΛΟΙΠΑ»	71	ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ ΑΦΙΡΟΥΜΕΝΩΝ ΚΑΙ ΤΗΣ ΚΑΤΗΓΟΡΙΑΣ «ΛΟΙΠΑ»	102

Πηγές: www.csrhellas.net, www.hcmc.gr

Πίνακας 3 Κατηγοριοποίηση Δείγματος

	CSR HELLAS		ΧΡΗΜΑΤΙΣΤΗΡΙΟ	
	ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ	ΔΕΙΓΜΑ	ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ	ΔΕΙΓΜΑ
ΠΡΩΤΕΣ ΥΛΕΣ	17	5	19	5
ΕΙΔΗ ΔΙΑΤΡΟΦΗΣ - ΠΟΤΑ	10	5	18	5
ΟΙΚΙΑΚΑ ΕΙΔΗ – ΕΞΟΠΛΙΣΜΟΣ ΣΠΙΤΙΟΥ	7	4	10	4
ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑ - ΛΟΓΙΣΜΙΚΟ	5	4	15	4
ΥΠΗΡΕΣΙΕΣ	23	10	33	10
ΥΓΕΙΑ – ΠΡΟΣΩΠΙΚΗ ΦΡΟΝΤΙΔΑ	9	5	7	5
ΣΥΝΟΛΟ	71	33	102	33

Πηγές: www.csrhellas.net, www.hcmc.gr

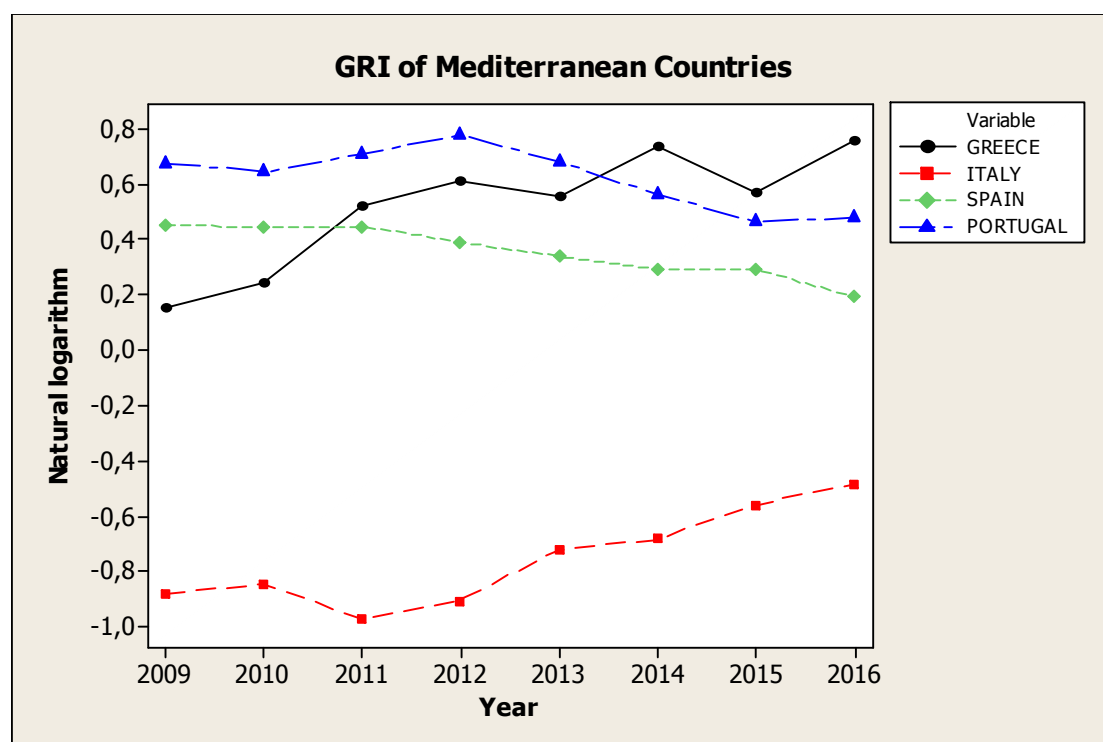
Κεφάλαιο 5

Ανάλυση Εταιρικής Κοινωνικής Ευθύνης

5.1 Συγκριτική Διαχρονική Ανάλυση Μεμονωμένων Δεικτών

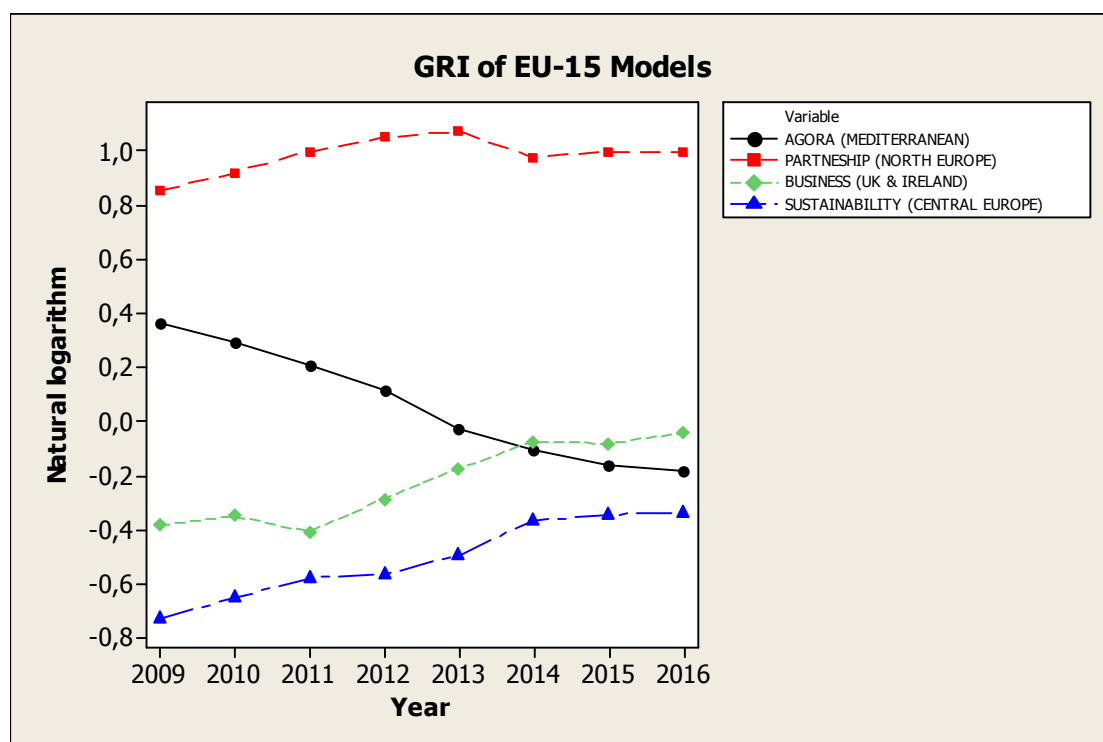
Όσον αφορά τον δείκτη GRI, ως το διάγραμμα 1, παρατηρούμε ότι οι χώρες, πλην της Ιταλίας, έχουν θετικό πρόσημο και την μεγαλύτερη θετική εξέλιξη παρουσίασε η Ελλάδα, η οποία για το έτος 2016 βρίσκεται στην πρώτη θέση. Ως χώρες της Μεσογείου, όπως φαίνεται στο διάγραμμα 2, παρουσιάζουν καθοδική πορεία, με αποτέλεσμα να έχουν αρνητικό πρόσημο, όπως όλες οι περιοχές εκτός των χωρών της Βόρειας Ευρώπης.

Διάγραμμα 1 GRI στις Μεσογειακές Χώρες

Διάγραμμα 2

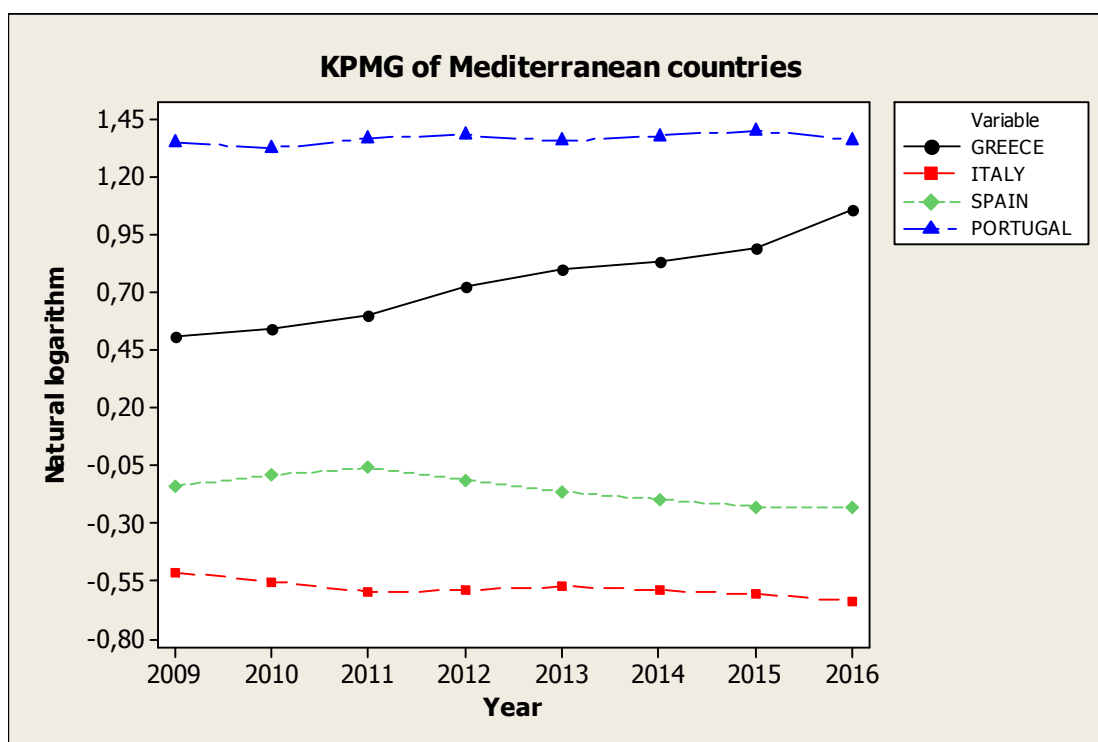
GRI στις Περιοχές της Ευρώπης

Αναφορικά με τον δείκτη KPMG, ως το διάγραμμα 3, μόνο η Ελλάδα εμφανίζει σημαντική άνοδο, οι υπόλοιπες χώρες παραμένουν σταθερές και στην πρώτη θέση βρίσκεται η Πορτογαλία. Ως χώρες της Μεσογείου, όπως φαίνεται στο διάγραμμα 4, παρουσιάζουν, καθ' όλη τη διάρκεια, οριακά θετικό πρόσημο, συνέχεια πάνω από τις χώρες της Κεντρικής Ευρώπης και του Ηνωμένου Βασιλείου. Οι χώρες της Βόρειας Ευρώπης βρίσκονται στην πρώτη θέση, με μεγάλη διαφορά.

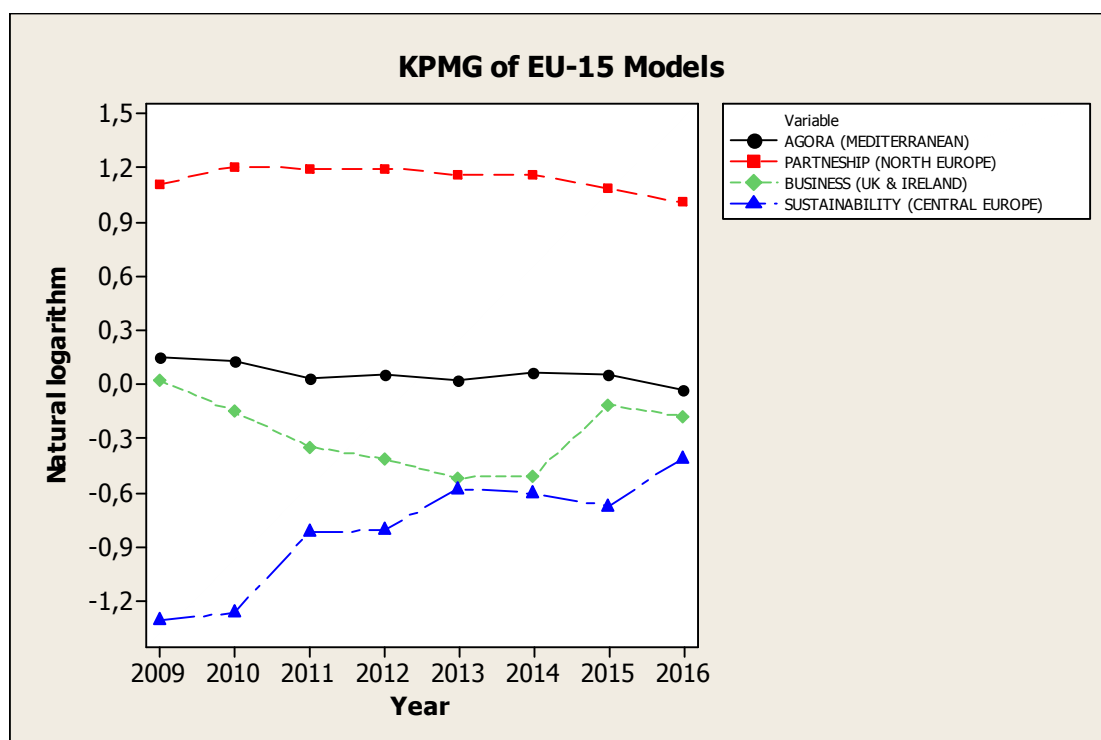
Διάγραμμα 3

KPMG στις Μεσογειακές Χώρες

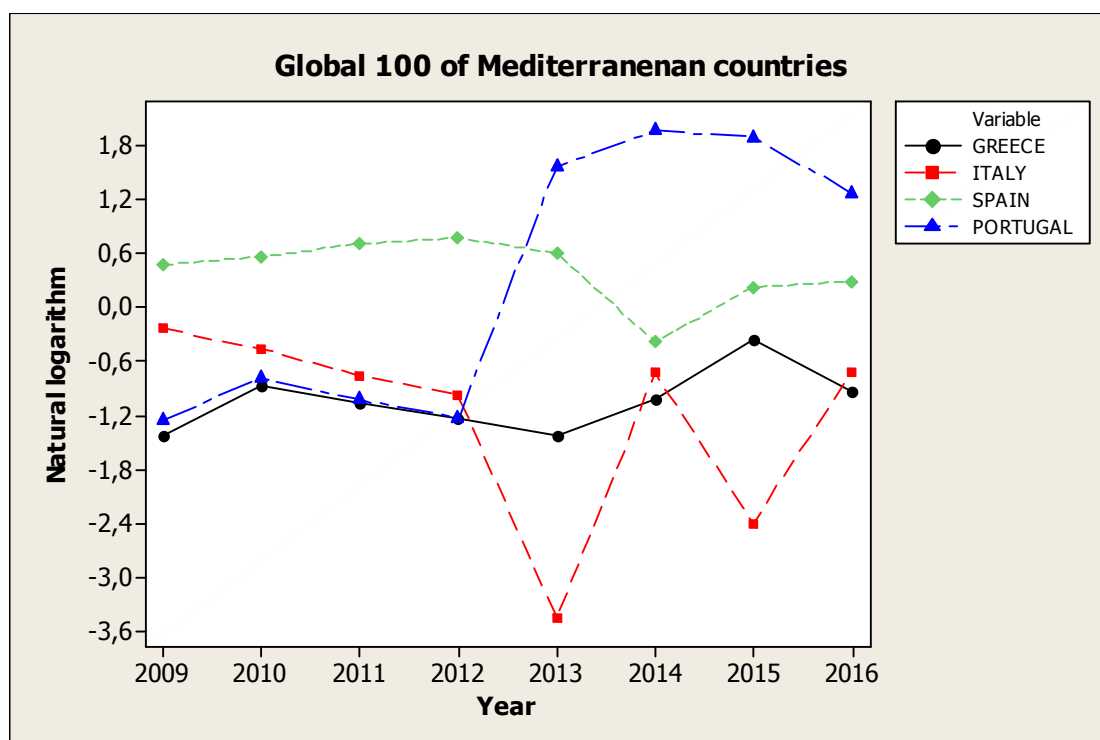
Διάγραμμα 4

KPMG στις Περιοχές της Ευρώπης

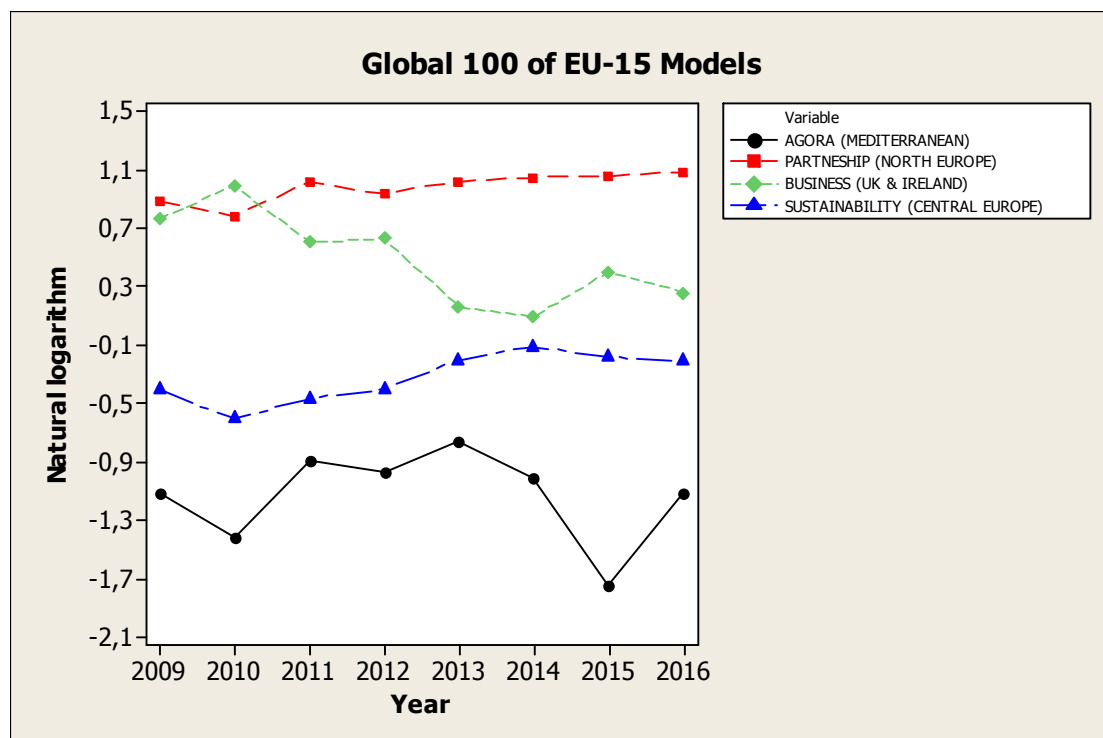
Σχετικά με τον δείκτη Global 100, όπως προκύπτει από το διάγραμμα 5, όλες οι χώρες παρουσιάζουν σημαντικές αυξομειώσεις, ιδιαίτερα την περίοδο 2012-2015. Από το 2013 και μετά, η Πορτογαλία βρίσκεται στην πρώτη θέση, η Ελλάδα και η Ιταλία καθ' όλη τη διάρκεια είναι αρνητικές και η Ισπανία σχεδόν συνέχεια έχει θετικό πρόσημο. Ως χώρες της Μεσογείου, όπως προκύπτει από το διάγραμμα 6, καθ' όλη τη διάρκεια βρίσκονται στην τελευταία θέση με αρνητικό πρόσημο, ενώ και πάλι, με εξαίρεση το 2010, οι χώρες της Βόρειας Ευρώπης βρίσκονται στην πρώτη θέση.

Διάγραμμα 5 Global 100 στις Μεσογειακές Χώρες

Διάγραμμα 6

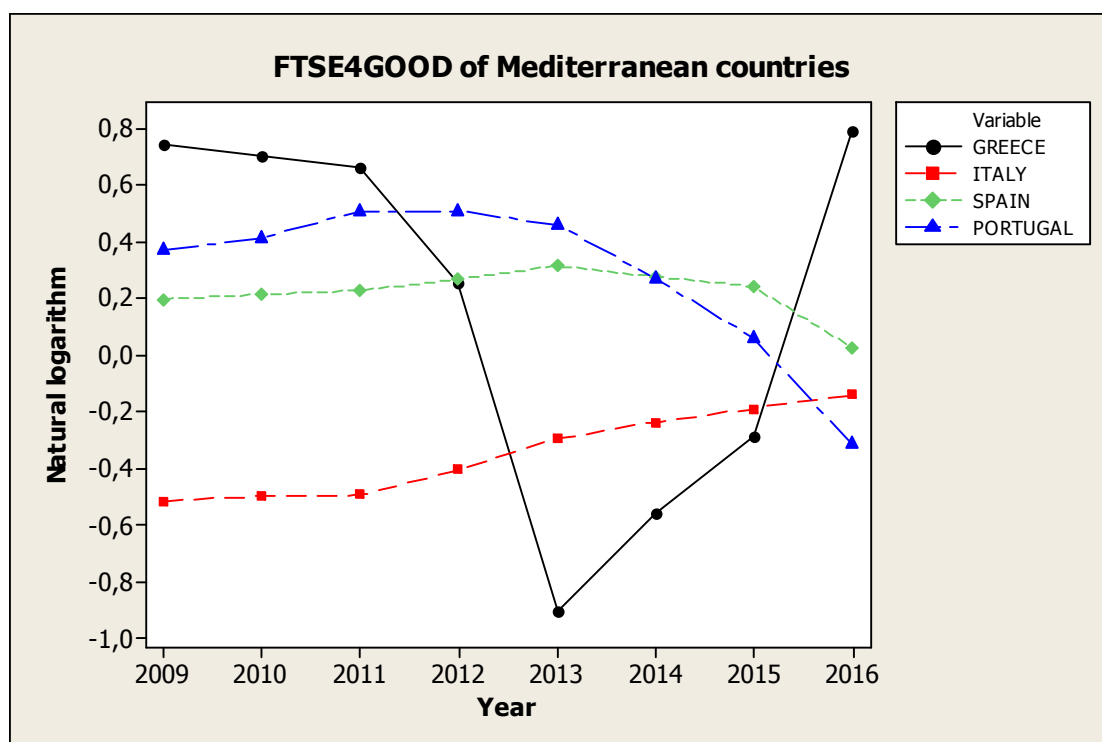
Global 100 στις Περιοχές της Ευρώπης

Όσον αφορά τον δείκτη FSTE4Good, ως το διάγραμμα 7, η Ελλάδα, από το έτος 2011 έως το 2013, παρουσιάζει σημαντική πτώση, και μετέπειτα μέχρι το έτος 2016 σημαντική άνοδο, τόσο, ώστε να επανέλθει στα θετικά επίπεδα του 2009, και στην πρώτη θέση. Η Ισπανία και η Πορτογαλία έχουν καθοδική πορεία και η Ιταλία βρίσκεται καθ' όλη τη διάρκεια με αρνητικό πρόσημο. Οι χώρες της Βόρειας Ευρώπης και του Ηνωμένου Βασιλείου απέχουν κατά πολύ από τις υπόλοιπες περιοχές, οι οποίες μάλιστα έχουν καθ' όλη τη διάρκεια αρνητικό πρόσημο, ως το διάγραμμα 8.

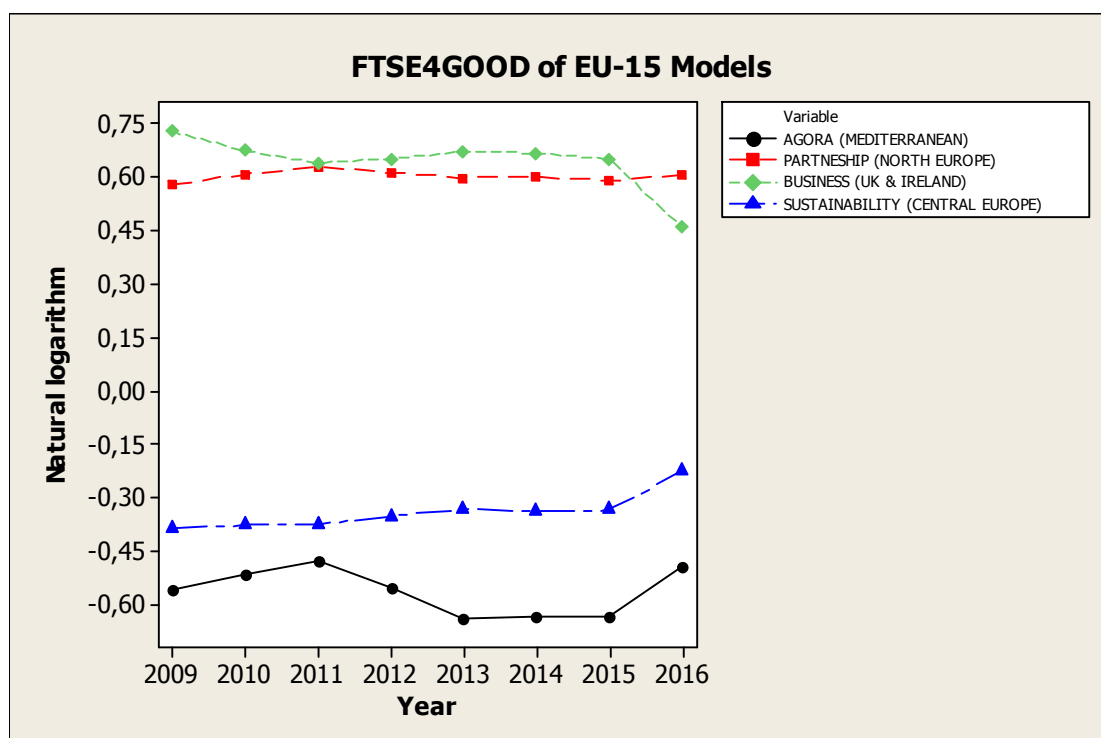
Διάγραμμα 7

FTSE4GOOD στις Μεσογειακές Χώρες

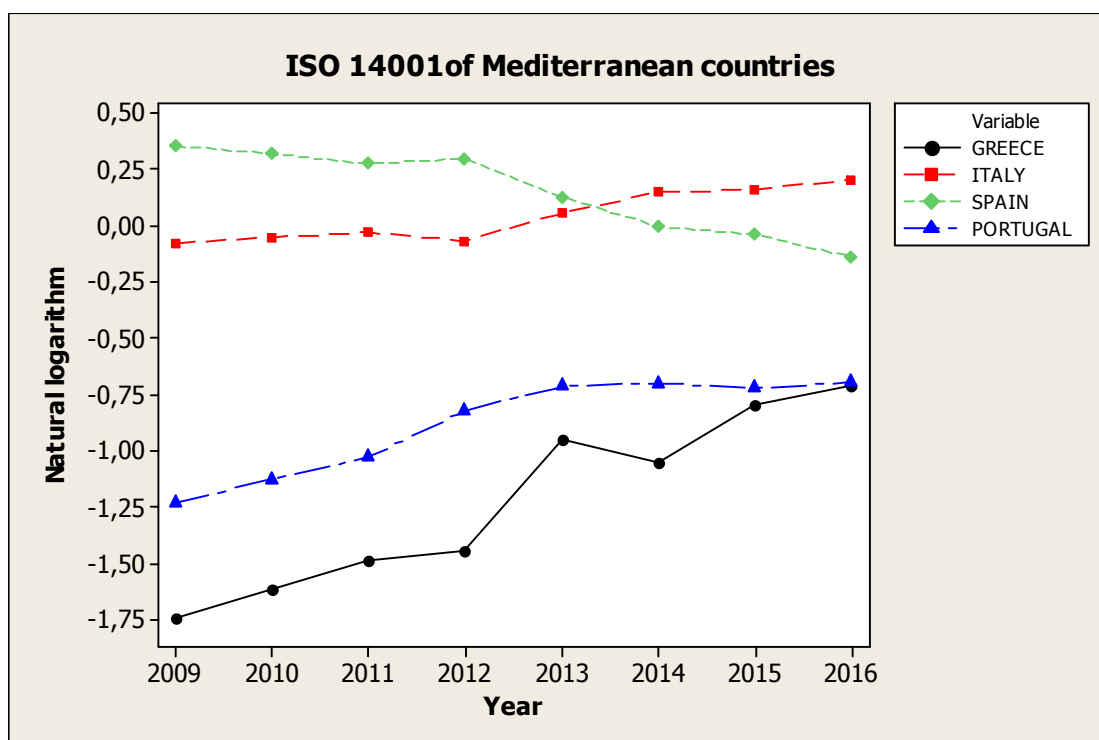
Διάγραμμα 8

FTSE4GOOD στις Περιοχές της Ευρώπης

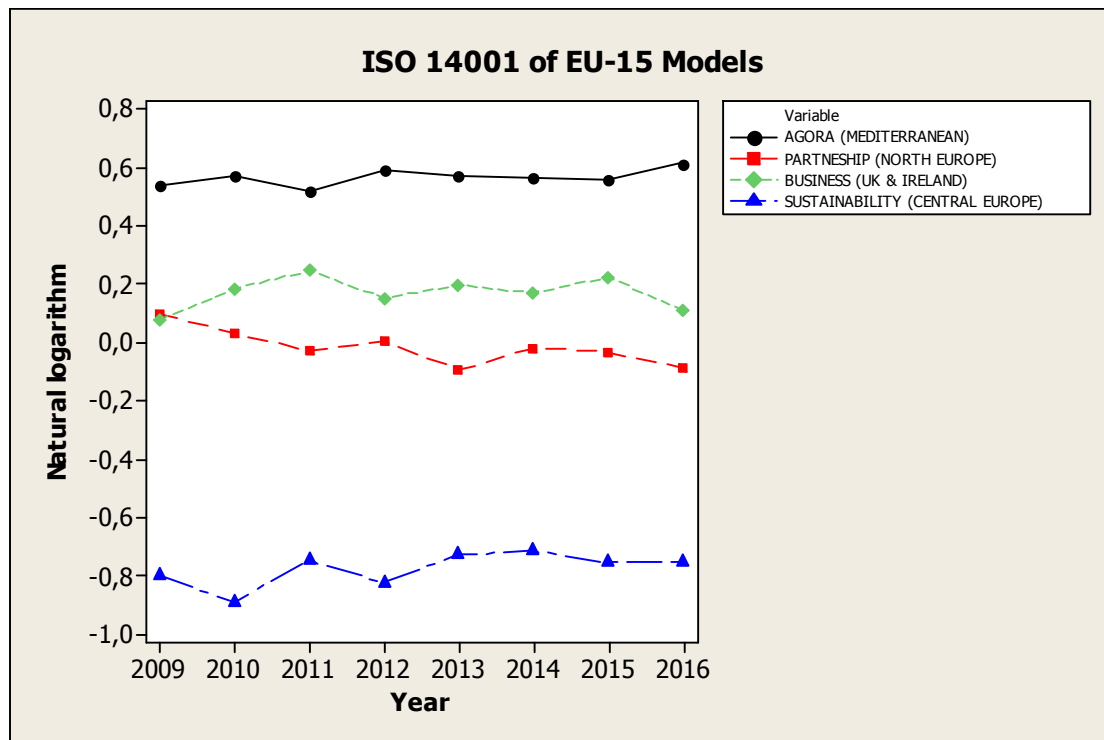
Αναφορικά με τον δείκτη ISO14001, όπως προκύπτει από το διάγραμμα 9, η Ελλάδα κατάφερε τα έτη 2015 και 2016 να πλησιάσει την Πορτογαλία, που καθ' όλη τη διάρκεια είναι στην τρίτη θέση. Η Ιταλία, από το 2014 και μετέπειτα, βρίσκεται στην πρώτη θέση. Ως χώρες της Μεσογείου, όπως φαίνεται στο διάγραμμα 10, βρίσκονται καθ' όλη τη διάρκεια στην πρώτη θέση και ακολουθούνται από τις χώρες του Ηνωμένου Βασιλείου. Οι χώρες της Βόρειας Ευρώπης από το 2013 έχουν αρνητικό πρόσημο, κάτι που ισχύει για τις χώρες της Κεντρικής Ευρώπης από το 2009.

Διάγραμμα 9 ISO 14001 στις Μεσογειακές Χώρες

Διάγραμμα 10

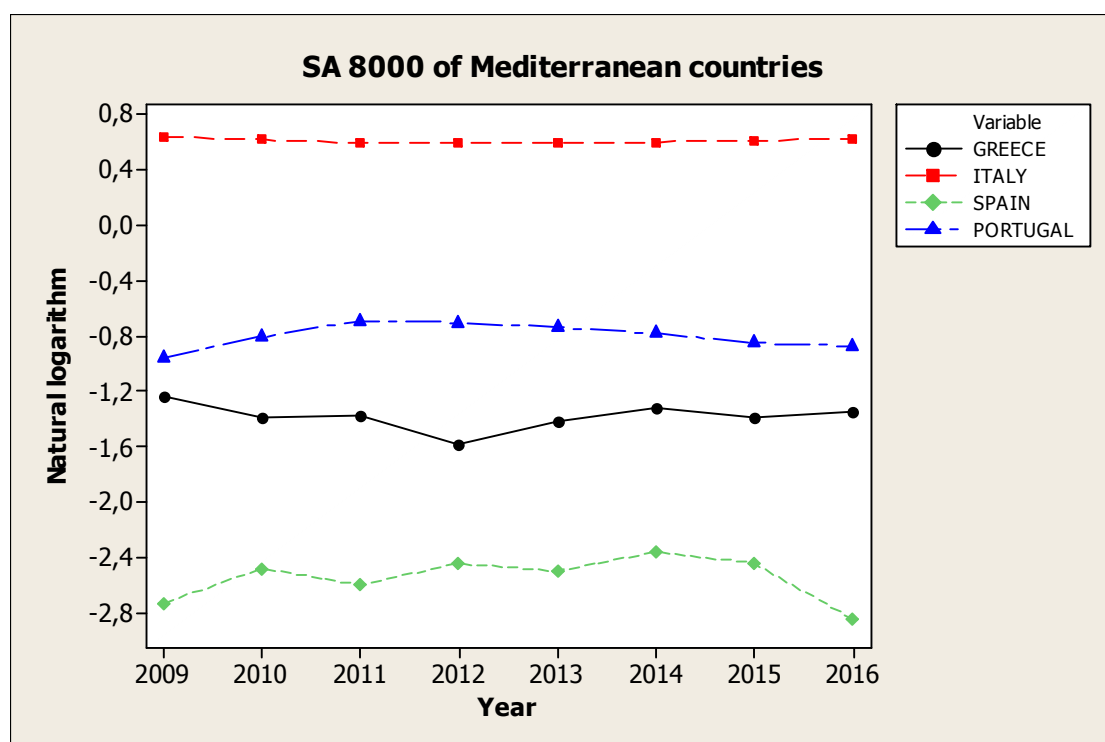
ISO 14001 στις Περιοχές της Ευρώπης

Σχετικά με τον δείκτη SA8000, όπως προκύπτει στο διάγραμμα 11, η Ιταλία είναι η μοναδική χώρα με θετικό πρόσημο και μάλιστα παρουσιάζει μια αξιοσημείωτη σταθερότητα. Η Ισπανία βρίσκεται στην τελευταία θέση, και μάλιστα με πολύ αρνητικό πρόσημο, και όπως και οι υπόλοιπες χώρες, παρά τις αυξομειώσεις κατά τη διάρκεια των ετών, το έτος 2016 βρίσκονται περίπου στο επίπεδο που ήταν το 2009. Ως χώρες της Μεσογείου, όπως φαίνεται στο διάγραμμα 12, είναι οι μοναδικές με θετικό πρόσημο και σταθερή πορεία. Όλες οι υπόλοιπες περιοχές βρίσκονται σε σημαντικά αρνητικά επίπεδα και μάλιστα με καθοδική πορεία από το 2015.

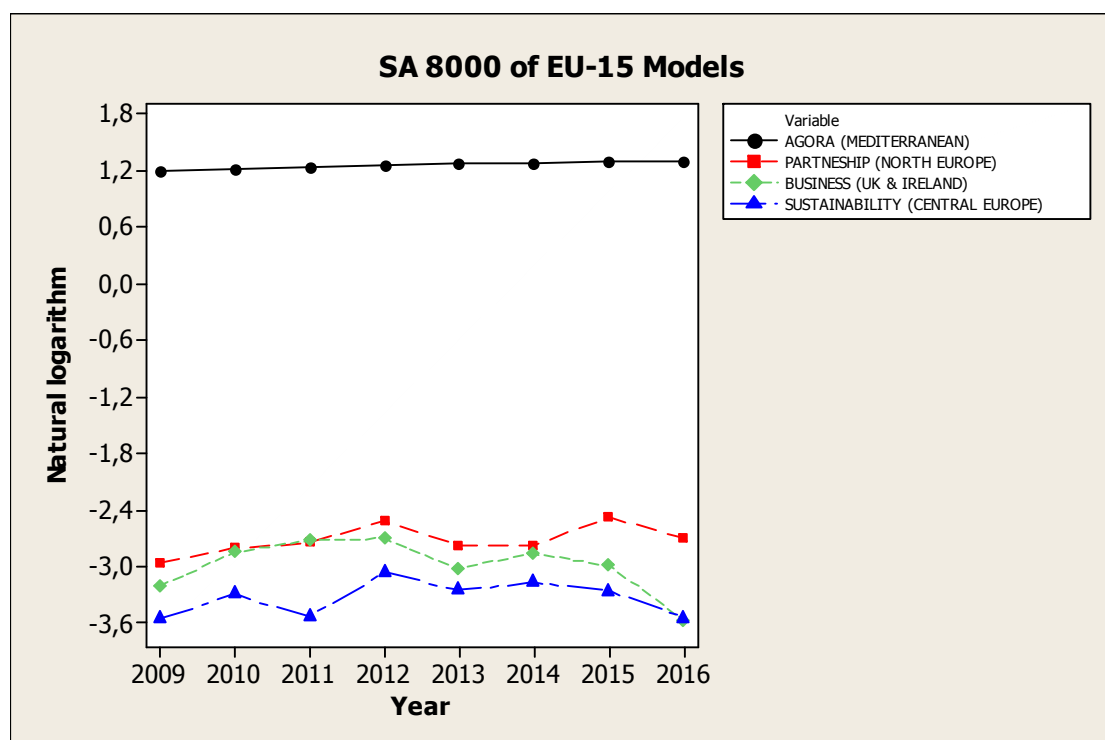
Διάγραμμα 11

SA 8000 στις Μεσογειακές Χώρες

Διάγραμμα 12

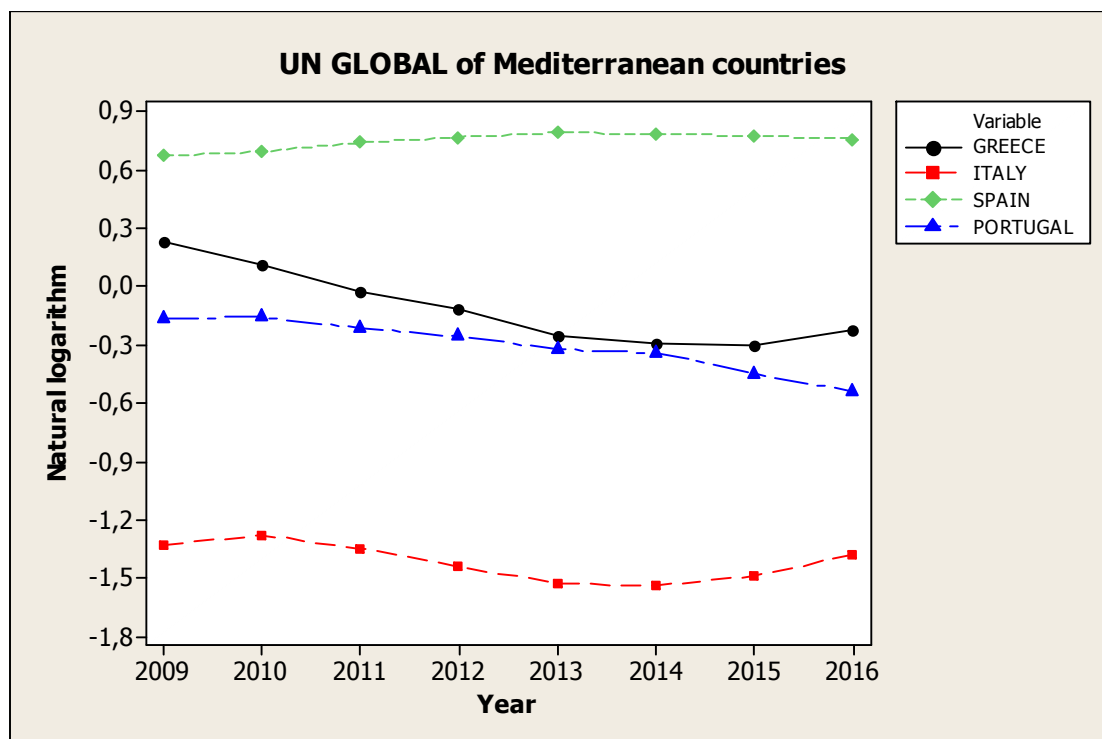
SA 8000 στις Περιοχές της Ευρώπης

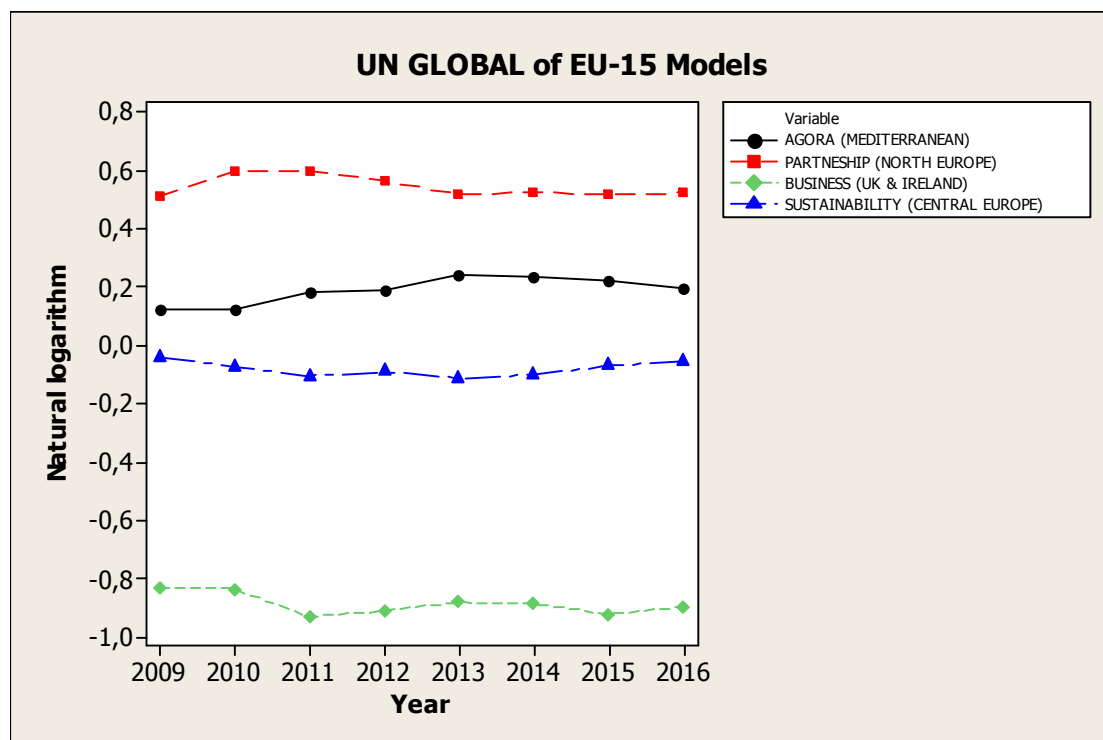
Όσον αφορά τον δείκτη UN GLOBAL, όπως φαίνεται στο διάγραμμα 13, η Ισπανία βρίσκεται συνέχεια στην πρώτη θέση. Η Ελλάδα από το 2011 παρουσιάζει αρνητικό πρόσημο, πολύ πάνω όμως από την Ιταλία που είναι συνέχεια στην τελευταία θέση. Ως

χώρες της Μεσογείου, όπως προκύπτει στο διάγραμμα 14, έχουν συνέχεια θετικό πρόσημο, πίσω από τις χώρες της Βόρειας Ευρώπης. Στην τελευταία θέση, και συνεχώς με αρνητικό πρόσημο, είναι οι χώρες του Ηνωμένου Βασιλείου.

Διάγραμμα 13 UN GLOBAL στις Μεσογειακές Χώρες

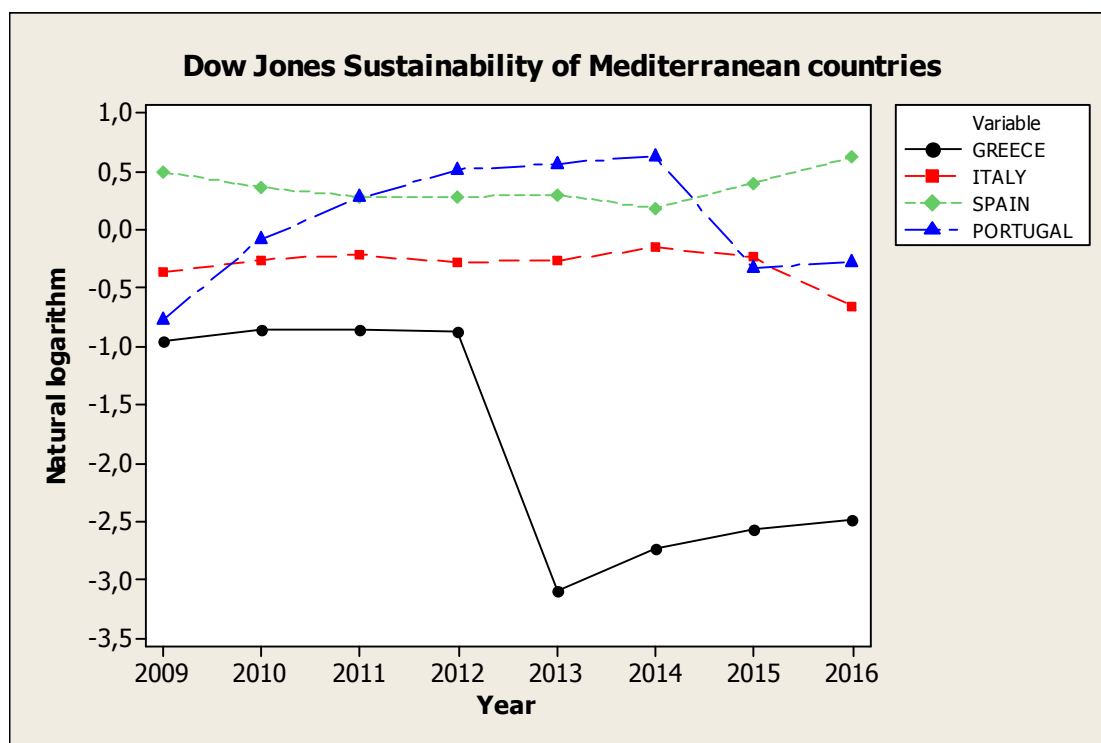

Διάγραμμα 14 UN GLOBAL στις Περιοχές της Ευρώπης

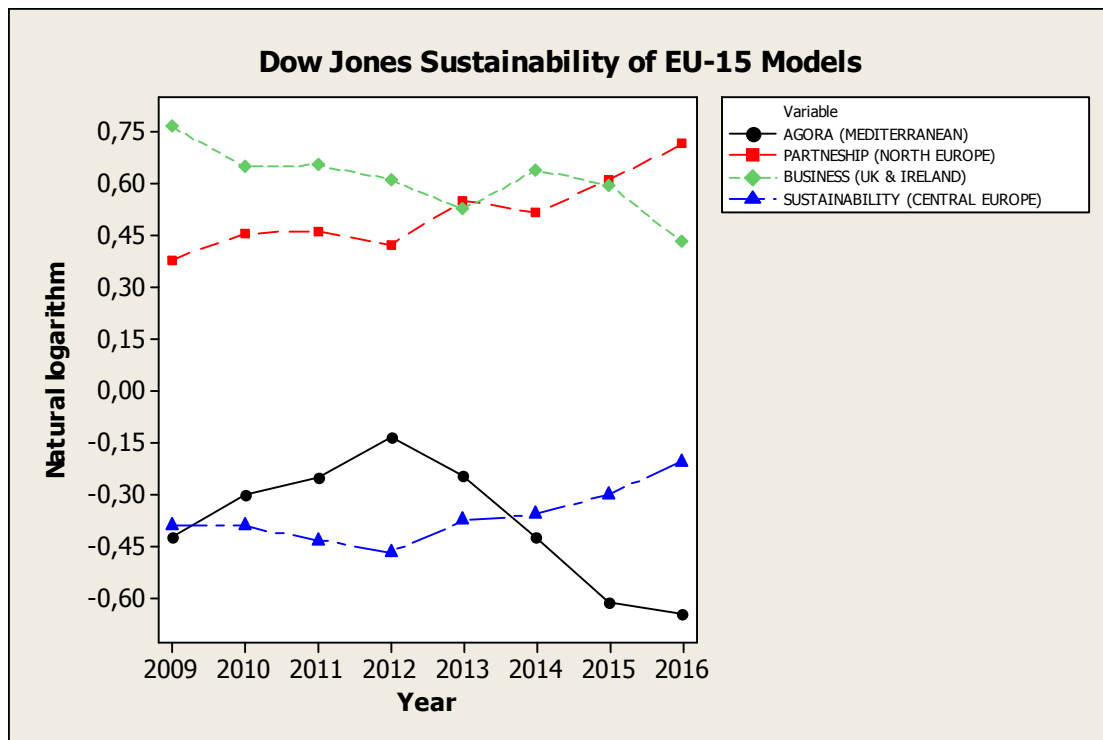
Αναφορικά με τον δείκτη Dow Jones, όπως φαίνεται στο διάγραμμα 15, η Ελλάδα, την περίοδο 2012-2013, και η Πορτογαλία, την περίοδο 2014-2015, παρουσιάζουν σημαντική πτώση. Η Ισπανία τα τελευταία χρόνια είναι και πάλι στην πρώτη θέση και είναι η μοναδική που έχει πάντα θετικό πρόσημο. Ως χώρες της Μεσογείου, από το 2012 και μετέπειτα, εμφανίζουν καθοδική πορεία με αρνητικό πάντα πρόσημο, με αποτέλεσμα να είναι πλέον στην τελευταία θέση. Αντίθετα, οι χώρες της Βόρειας Ευρώπης, εμφανίζουν ανοδική πορεία και κατάφεραν από το 2015 να προσπεράσουν τις χώρες του Ηνωμένου Βασιλείου.

Διάγραμμα 15 Dow Jones στις Μεσογειακές Χώρες

Διάγραμμα 16

Dow Jones στις Περιοχές της Ευρώπης

5.2 Συγκριτική Διαχρονική Ανάλυση Κατηγοριοποιημένων Δεικτών

Αν λάβουμε υπόψη την κατηγοριοποίηση των δεικτών, ως ο πίνακας 1, τότε σύμφωνα με τους μέσους όρους της εξεταζόμενης περιόδου του πίνακα 4, η Ελλάδα μόνο στην κατηγορία reporting βρίσκεται σε θετικό επίπεδο και στις κατηγορίες SRI και Standards βρίσκεται στην τελευταία θέση. Η Ιταλία είναι η μοναδική χώρα που βρίσκεται σε αρνητικό επίπεδο στην κατηγορία Reporting και η μοναδική που βρίσκεται σε θετικό επίπεδο στην κατηγορία Standards. Η Ισπανία βρίσκεται στην πρώτη θέση όσον αφορά στις κατηγορίες SRI και Initiatives αλλά κοντά και σε πολύ χαμηλό επίπεδο στην κατηγορία Standards. Τέλος, η Πορτογαλία βρίσκεται στην πρώτη θέση όσον αφορά το Reporting και σε σχεδόν μηδενικό επίπεδο όσον αφορά στις κατηγορίες SRI και Initiatives.

Πίνακας 4 Μέσοι Όροι Κατηγοριών Δεικτών Χωρών

ΧΩΡΑ	ΜΕΣΟΣ ΟΡΟΣ			
	SRI	INITIATIVES	REPORTING	STANDARDS
ΕΛΛΑΔΑ	-1,62	-1,15	1,26	-2,61
ΙΤΑΛΙΑ	-0,64	-2,63	-1,34	0,64
ΙΣΠΑΝΙΑ	0,58	1,15	0,20	-2,40
ΠΟΡΤΟΓΑΛΙΑ	0,35	-0,009	1,98	-1,68

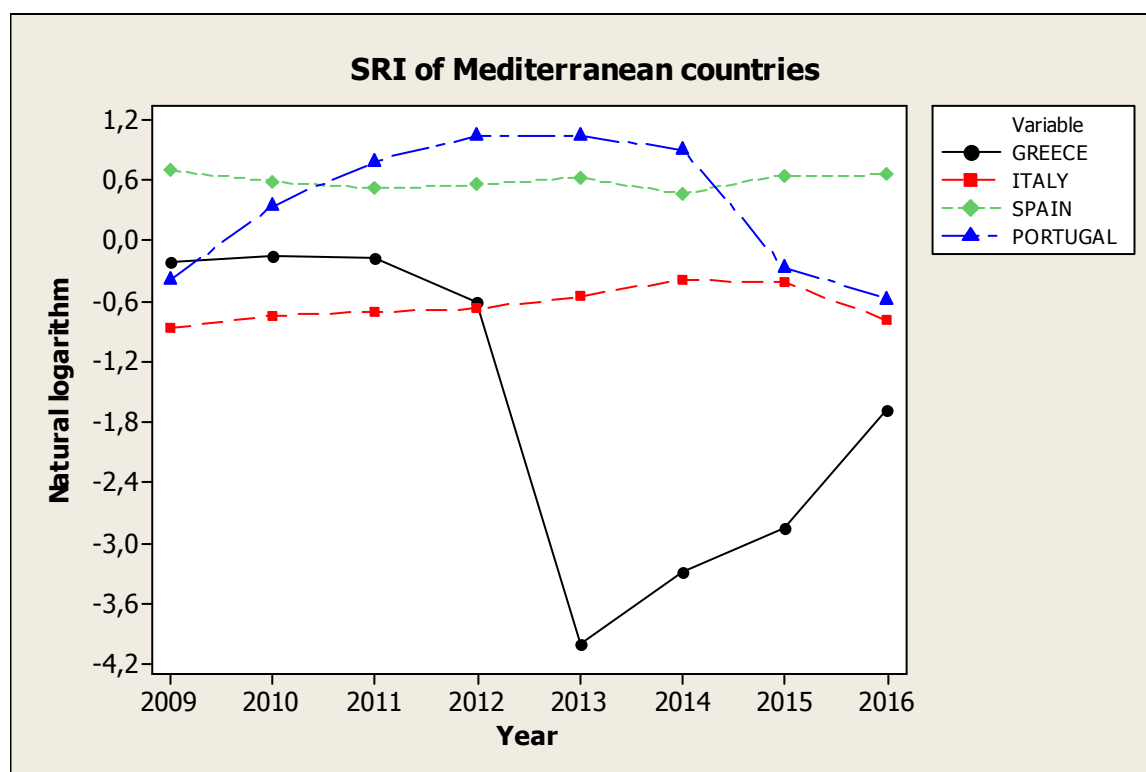
Όσον αφορά τις εξεταζόμενες περιοχές και τους μέσους όρους του πίνακα 5, η Μεσόγειος είναι η μοναδική περιοχή που βρίσκεται σε θετικό επίπεδο στην κατηγορία Standards, και μάλιστα με σημαντική διαφορά από τις υπόλοιπες περιοχές. Οι χώρες της Βόρειας Ευρώπης εμφανίζουν υψηλούς θετικούς μέσους όρους, εκτός από την κατηγορία Standards που κινούνται αρνητικά. Οι χώρες του Ηνωμένου Βασιλείου βρίσκονται σε θετικό επίπεδο μόνο στην κατηγορία SRI και τέλος οι χώρες της Κεντρικής Ευρώπης βρίσκονται σε όλους τους δείκτες σε αρνητικό επίπεδο.

Πίνακας 5 Μέσοι Όροι Κατηγοριών Δεικτών Περιοχών

ΧΩΡΑ	ΜΕΣΟΣ ΟΡΟΣ			
	SRI	INITIATIVES	REPORTING	STANDARDS
ΜΕΣΟΓΕΙΟΣ	-0,94	-0,93	0,12	1,82
ΒΟΡΕΙΕΣ	1,11	1,52	2,12	-2,73
UK	1,25	-0,39	-0,50	-2,82
ΚΕΝΤΡΙΚΕΣ	-0,70	-0,40	-1,31	-4,11

Στην κατηγορία SRI, ως το διάγραμμα 17, η Ελλάδα εμφανίζει κατά την εξεταζόμενη περίοδο σημαντικές αυξομειώσεις, με σημαντικότερη την μεγάλη πτώση το έτος από το 2012 έως το 2013. Από τότε έως και σήμερα παραμένει στην τελευταία θέση, λίγο πιο κάτω από την Ιταλία, η οποία κινείται σε σταθερά αρνητικά επίπεδα. Η Πορτογαλία, ενώ το 2009 βρισκόταν στην 3^η θέση και σε αρνητικά επίπεδα, κατάφερε μέχρι το 2014 να έχει θετικό πρόσημο και την 1^η θέση, όμως από τότε έχει πτωτική πορεία. Τέλος, η Ισπανία βρίσκεται καθ' όλη τη διάρκεια σε θετικά επίπεδα και έχει σταθερή πορεία.

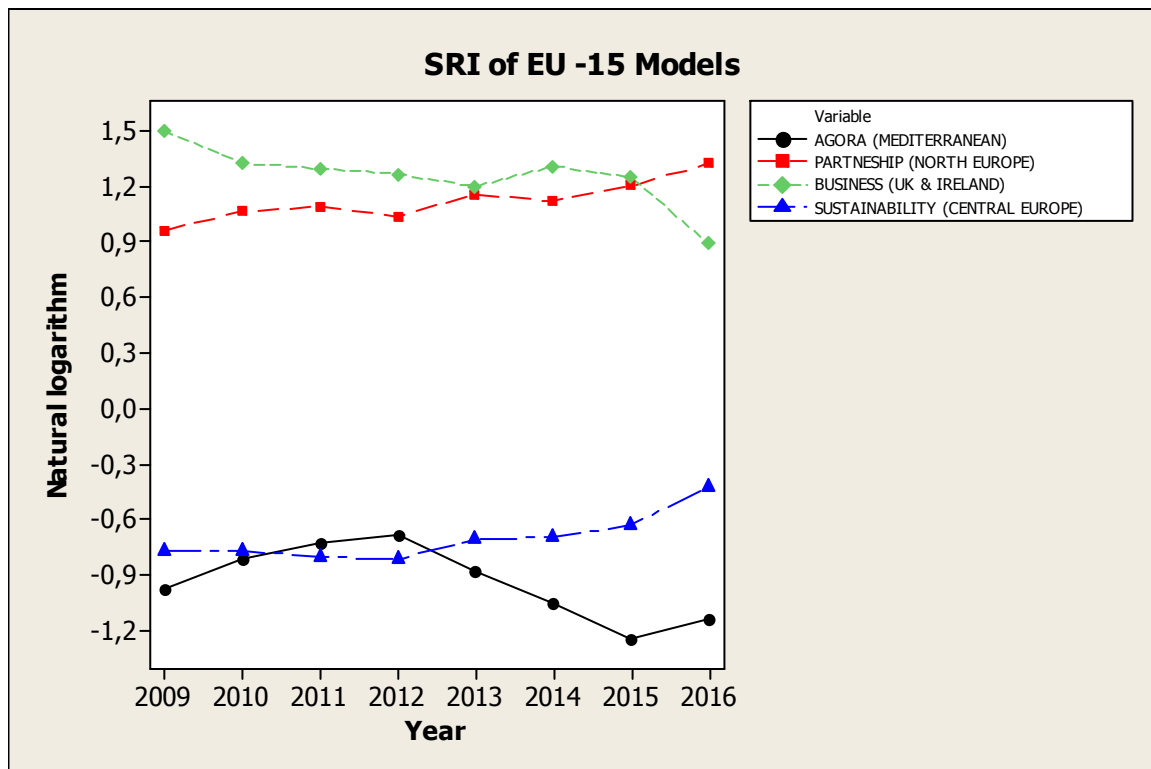
Διάγραμμα 17 SRI στις Μεσογειακές Χώρες

Οι περιοχές της Ευρώπης, ως το διάγραμμα 18, εμφανίζουν σημαντικές διαφορές μεταξύ τους. Η Μεσόγειος και οι χώρες της Κεντρικής Ευρώπης κινούνται συνέχεια σε αρνητικά επίπεδα, με τη διαφορά ότι οι χώρες της Κεντρικής Ευρώπης εμφανίζουν αυξητική πορεία ενώ η Μεσόγειος καθοδική. Οι χώρες του Ηνωμένου Βασιλείου μέχρι το 2015 ήταν στην πρώτη θέση, όμως τόσο η πτωτική πορεία τους από εκείνη τη χρονιά όσο και η αυξητική πορεία των χωρών της Βόρειας Ευρώπης, τις έφερε στη 2^η θέση.

Διάγραμμα 18

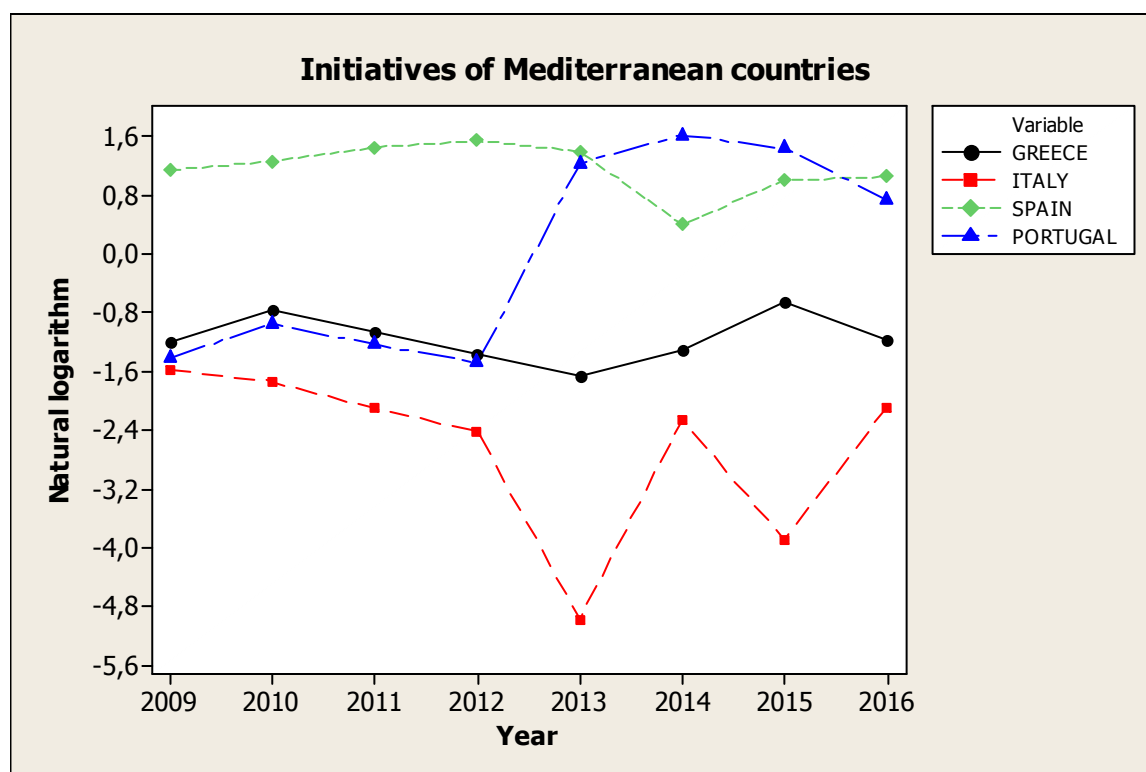
SRI στις Περιοχές της Ευρώπης

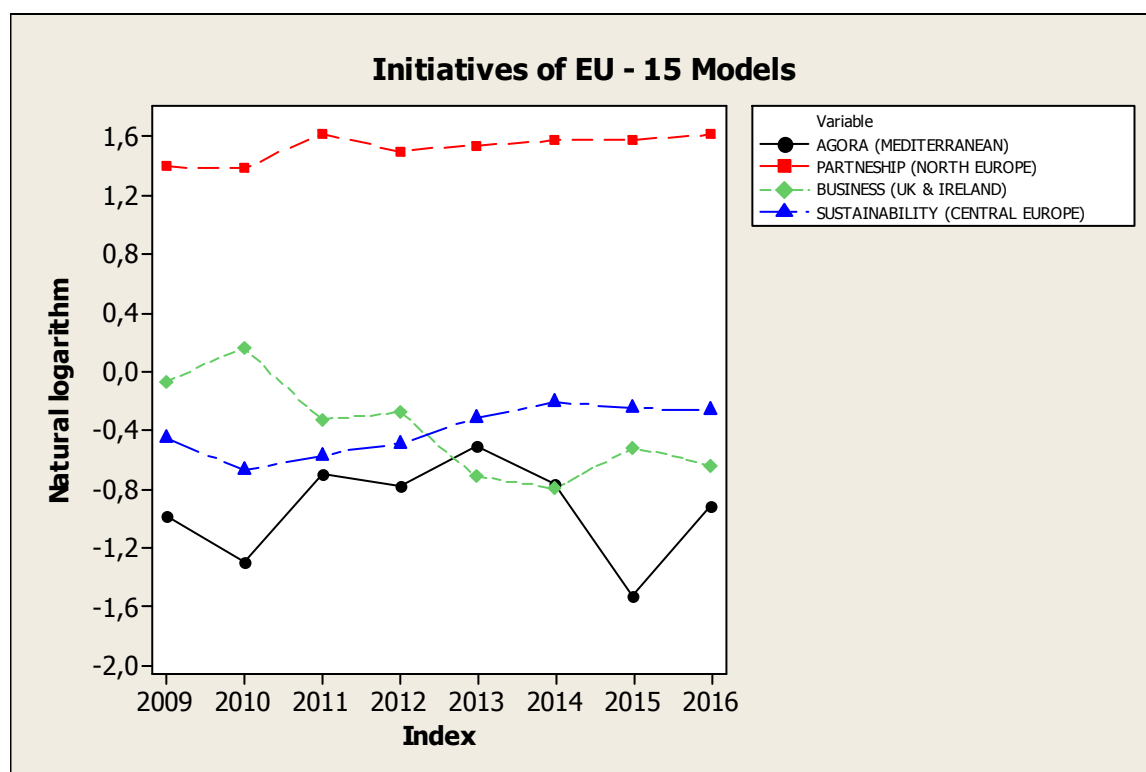
Σημαντικές αυξομειώσεις παρουσιάζουν οι εξεταζόμενες χώρες στην κατηγορία Initiatives, ως το διάγραμμα 19, ωστόσο, όλες, πλην της Πορτογαλίας, το 2016 βρίσκονται σχεδόν στο ίδιο επίπεδο που ξεκίνησαν το 2009. Η Πορτογαλία, το 2012 παρουσίασε ανοδική πορεία και έχει καταφέρει να διατηρηθεί σε θετικά επίπεδα.

Διάγραμμα 19

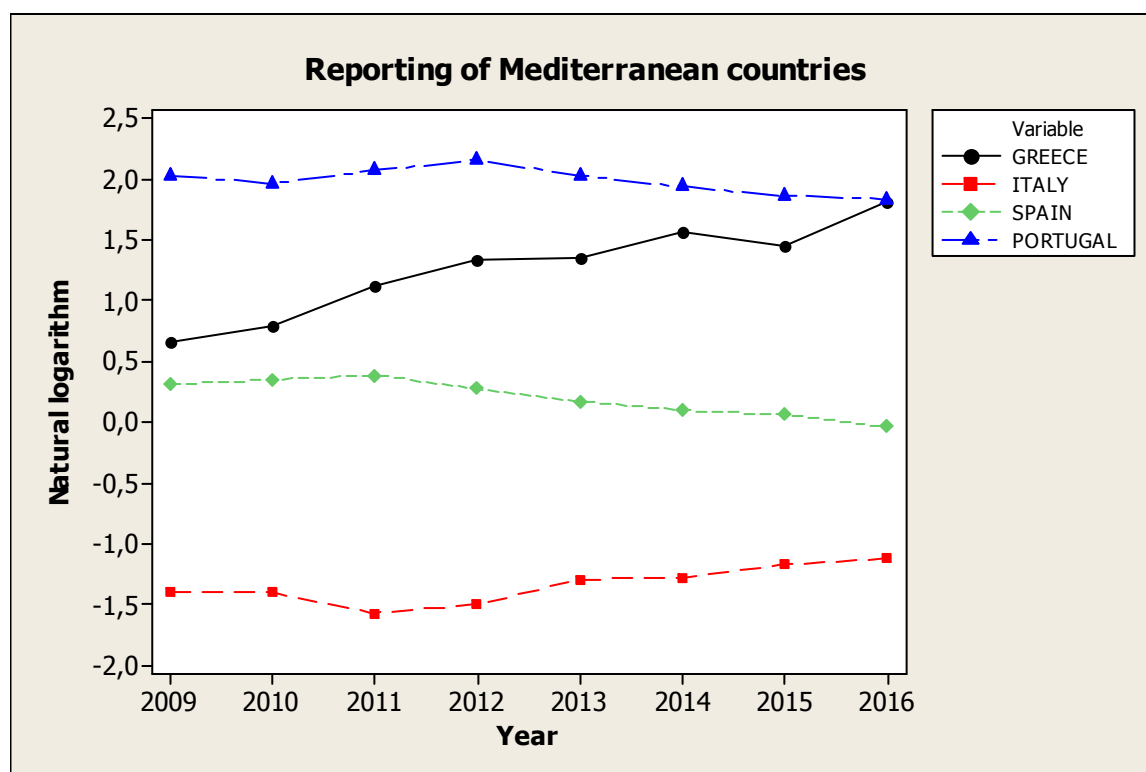
Initiatives στις Μεσογειακές Χώρες

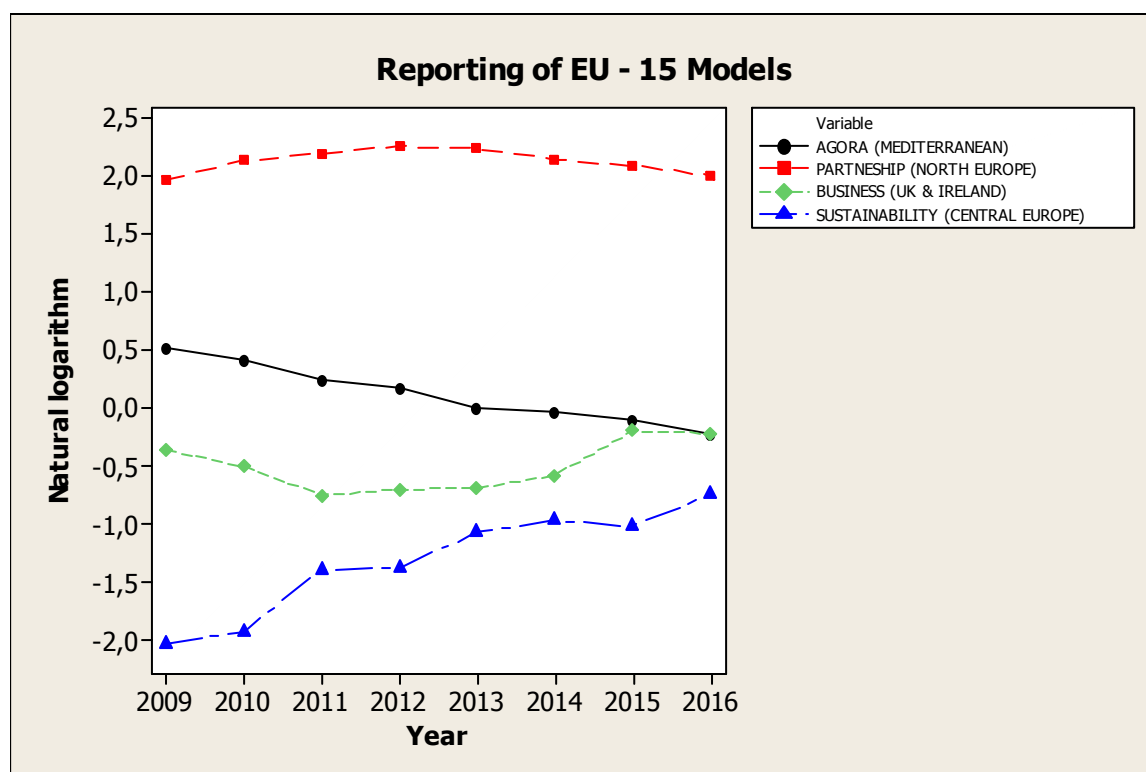
Στο διάγραμμα 20, διαπιστώνουμε ότι μόνο οι χώρες της Βόρειας Ευρώπης καθ' όλη τη διάρκεια κινούνται σε θετικά επίπεδα, με πολύ μικρή αυξητική πορεία. Η Μεσόγειος και οι χώρες του Ηνωμένου Βασιλείου έχουν σημαντικές μεταπτώσεις, ενώ οι χώρες της Κεντρικής Ευρώπης από το 2010 και μετέπειτα παρουσιάζουν μια μικρή αυξητική πορεία και από το 2013 βρίσκονται στη 2^η θέση.

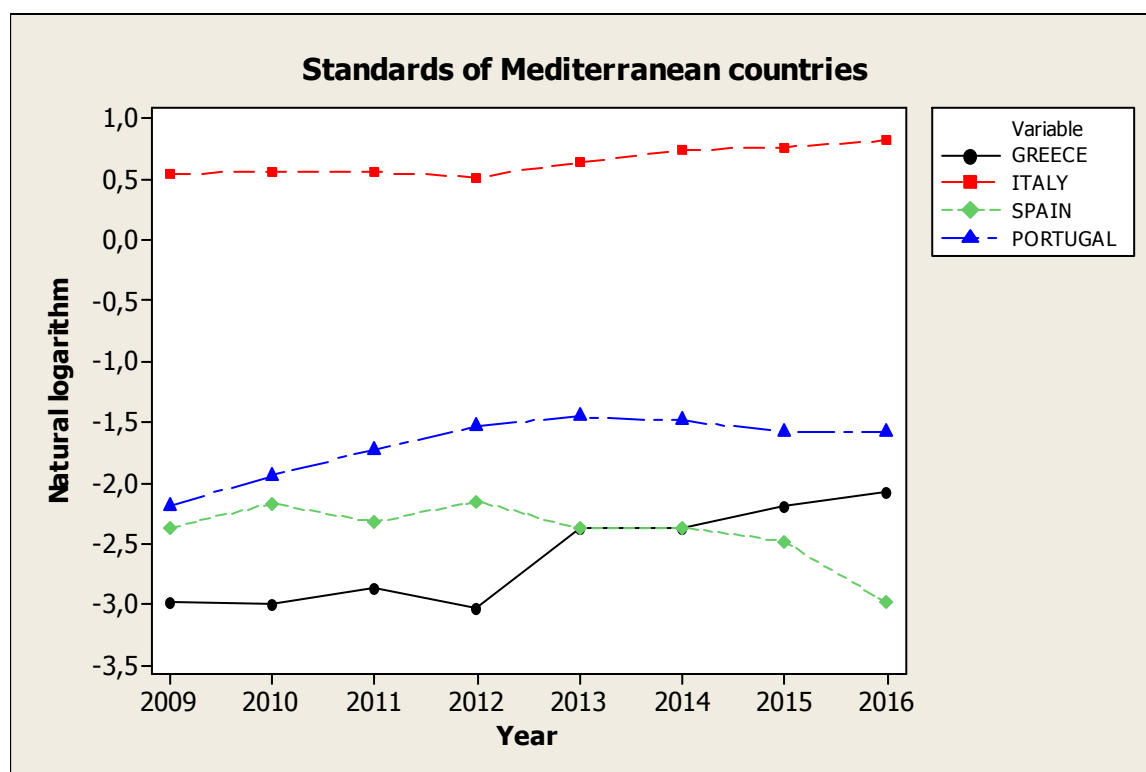
Αναφορικά με την κατηγορία Reporting, ως το διάγραμμα 21, μόνο η Ιταλία βρίσκεται συνέχεια σε αρνητικά επίπεδα. Η Ελλάδα κατάφερε με την αυξητικής της πορεία να φτάσει το 2016 την Πορτογαλία στην 1^η θέση. Τέλος η Ισπανία, αν και συνέχεια βρίσκεται σε οριακά θετικά επίπεδα, παρουσιάζει από το 2011 μικρή αλλά πτωτική πορεία.

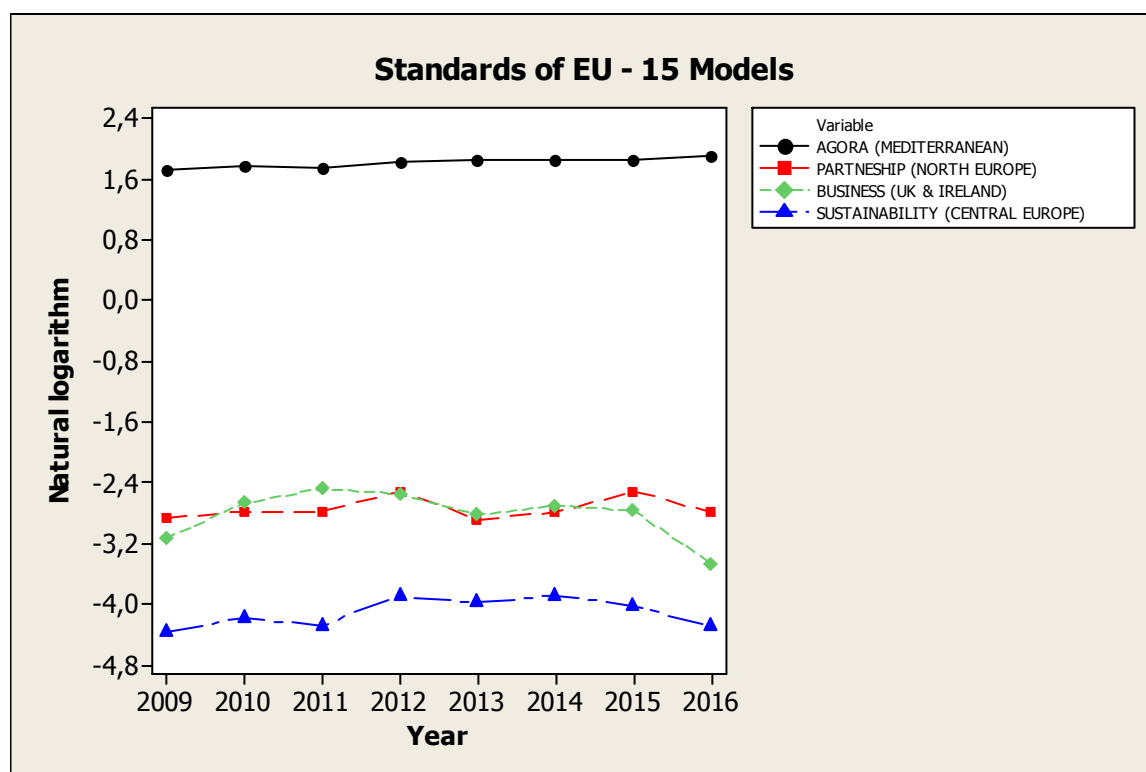
Το διάγραμμα 22, μας παρουσιάζει ότι οι χώρες της Βόρειας Ευρώπης εμφανίζουν σημαντική διαφορά από τις υπόλοιπες περιοχές, κινούμενες συνέχεια σε υψηλά θετικά επίπεδα. Η ταυτόχρονη πτωτική πορεία της Μεσογείου και αυξητική πορεία των χωρών του Ηνωμένου Βασιλείου, τις οδήγησε να βρίσκονται το 2016 σε οριακά αρνητικά επίπεδα. Οι χώρες της Κεντρικής Ευρώπης από την αρχή της περιόδου παρουσιάζουν αυξητική πορεία, δεν έχουν καταφέρει όμως να φτάσουν σε θετικά επίπεδα.

Το διάγραμμα 23, παρουσιάζει ότι στην κατηγορία Standards, η Ιταλία είναι η μοναδική που κινείται συνέχεια σε θετικά επίπεδα. Οι χώρες της Ελλάδας και της Ισπανίας παρουσιάζουν από το 2012 και μετέπειτα αντίθετη πορεία, η Ελλάδα ανοδική και η Ισπανία πτωτική. Η Πορτογαλία βρίσκεται συνέχεια στη 2^η θέση, με συνεχή ανοδική πορεία, όμως συνέχεια σε αρνητικά επίπεδα.

Στην κατηγορία Standards, ως το διάγραμμα 24, η Μεσόγειος έχει σημαντική θετική διαφορά από τις υπόλοιπες περιοχές. Παρά τις μικρές αυξομειώσεις κατά τη διάρκεια της εξεταζόμενης περιόδου, βρίσκονται το 2016 σχεδόν στα ίδια, αρνητικά πάντα επίπεδα, σε σχέση με το 2009.

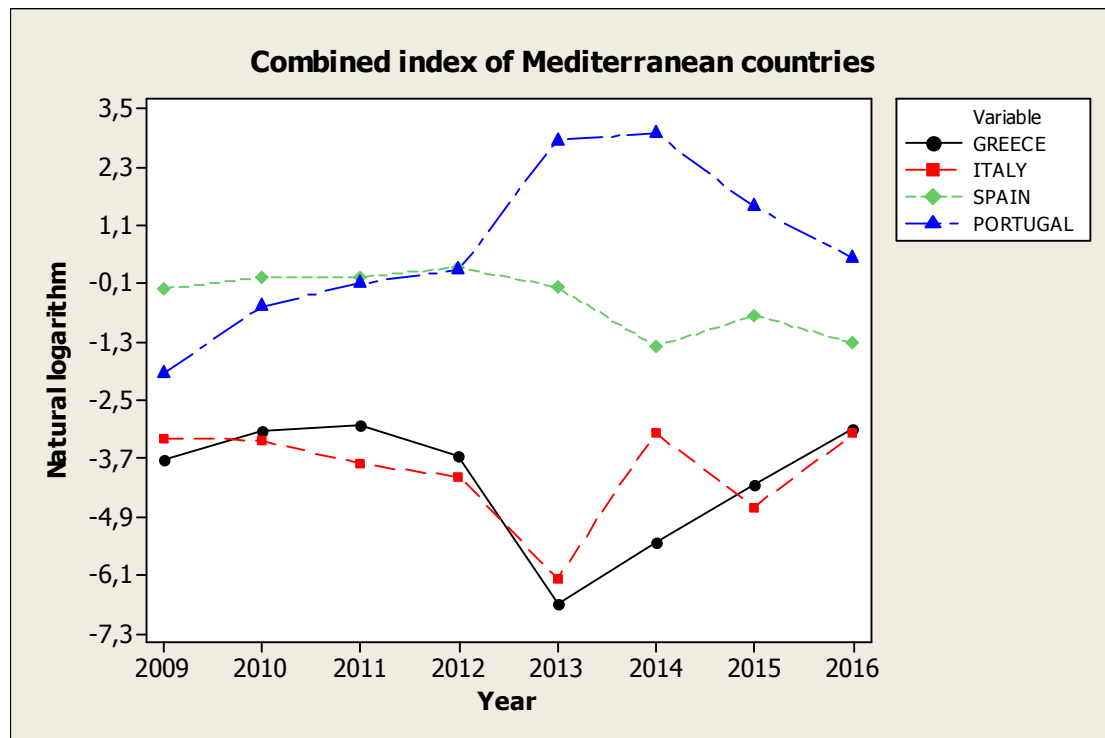

5.3 Συγκριτική Διαχρονική Ανάλυση Νέου Μοντέλου Δείκτη

Σχετικά με τον δείκτη που συνδυάζει όλους τους ανωτέρω, ως το διάγραμμα 25, η Πορτογαλία κατάφερε από τα αρνητικά επίπεδα και τη δεύτερη θέση να περάσει την Ισπανία από το 2012, παρά την καθοδική πορεία που είχε από το 2014. Η Ελλάδα και η Ιταλία, ειδικά από το 2012 και μετά, εμφανίζουν σημαντικές αυξομειώσεις και το έτος 2016 εμφανίζουν μια πολύ μικρή βελτίωση, σε σχέση με την εικόνα που είχαν το έτος 2009.

Διάγραμμα 25

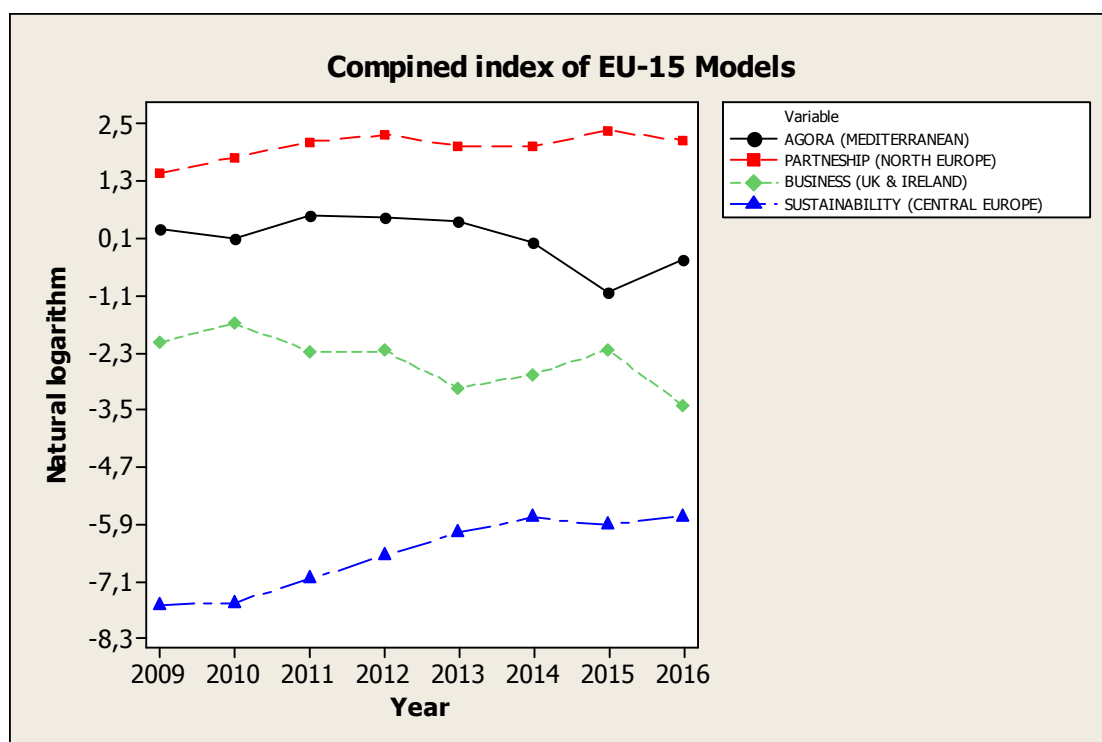
Combined Index στις Μεσογειακές Χώρες

Ως περιοχή της Μεσογείου, του διαγράμματος 26, βρίσκονται σταθερά στη δεύτερη θέση, πίσω από τις χώρες της Βόρειας Ευρώπης, με αρνητικό όμως πρόσημο από το 2014 και μετέπειτα, ενώ από το 2015 γίνεται προσπάθεια ανάκαμψης. Οι χώρες της Κεντρικής Ευρώπης, αν και συνέχεια στην τελευταία θέση παρουσιάζουν σταθερή ανοδική πορεία.

Διάγραμμα 26

Combined Index στις Περιοχές της Ευρώπης

Στους πίνακες 6 και 7 παρουσιάζονται συνοπτικά οι μέσοι όροι των εξεταζόμενων χωρών και περιοχών αντίστοιχα, τόσο αναφορικά με τους μεμονωμένους δείκτες όσο και με το μοντέλο που τους συνδυάζει. Παρατηρείται ότι υφίσταται σημαντική διαφοροποίηση των μέσων όρων των μεμονωμένων δεικτών για όλες τις εξεταζόμενες χώρες και περιοχές. Η Πορτογαλία, λαμβάνοντας υπόψη τον μέσο όρο του συνδυασμένου δείκτη, κατά τη διάρκεια της εξεταζόμενης περιόδου, είναι η μοναδική με θετικό πρόσημο, ακολουθούμενη από την Ισπανία, η οποία βρίσκεται λίγο κάτω από το μηδενικό επίπεδο. Οι χώρες της Ελλάδας και της Ιταλίας βρίσκονται σε αρκετά χαμηλά αρνητικά επίπεδα.

Πίνακας 6 Μέσοι Όροι Δεικτών Χωρών

ΧΩΡΑ	ΜΕΣΟΣ ΟΡΟΣ								
	GRI	KPMG	G100	UN	FTSE4 GOOD	DOW JONES	ISO	SA	COMPINED
ΕΛΛΑΔΑ	0,52	0,74	-1,04	-0,10	0,17	-1,80	-1,22	-1,38	-4,12
ΙΤΑΛΙΑ	-0,75	-0,58	-1,20	-1,41	-0,34	-0,29	0,04	0,60	-3,97
ΙΣΠΑΝΙΑ	0,35	-0,15	0,40	0,75	0,21	0,36	0,14	-2,55	-0,45
ΠΟΡΤΟΓΑΛΙΑ	0,62	1,36	0,29	-0,30	0,28	0,07	-0,80	0,80	0,65

Πίνακας 7 Μέσοι Όροι Δεικτών Περιοχών

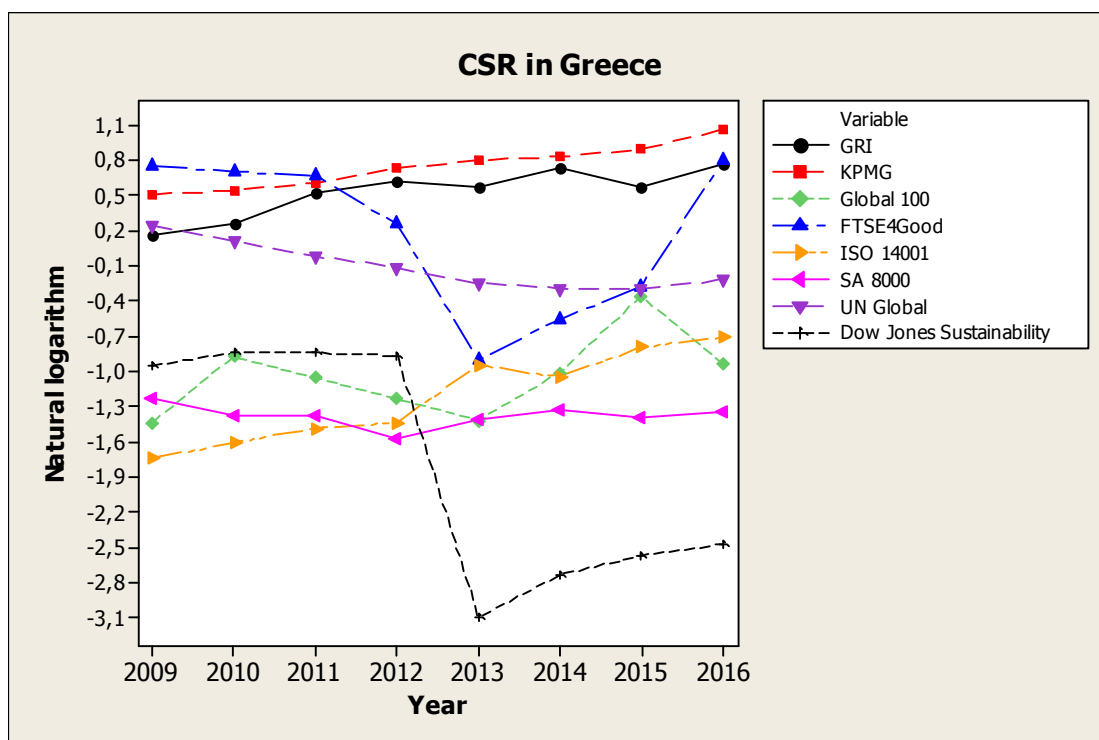
ΠΕΡΙΟΧΗ	ΜΕΣΟΣ ΟΡΟΣ								
	GRI	KPMG	G100	UN	FTSE4 GOOD	DOW JONES	ISO	SA	COMPINED
ΜΕΣΟΓΕΙΟΣ	0,06	0,06	-1,12	0,18	-0,56	-0,37	0,56	1,26	0,07
ΒΟΡΕΙΕΣ	0,98	1,14	0,97	0,54	0,60	0,51	-0,12	-2,72	2,03
UK	-0,22	-0,27	0,48	-0,88	0,64	0,60	0,17	-2,99	-2,47
ΚΕΝΤΡΙΚΕΣ	-0,50	-0,80	-0,32	-0,08	-0,34	-0,36	-0,70	-3,33	-6,54

5.4 Δείκτες των Εξεταζόμενων Χωρών

5.4.1 Ελλάδα

Στην Ελλάδα παρατηρούμε στο διάγραμμα 27 ότι υφίστανται σημαντικές διαφορές μεταξύ των δεικτών αλλά και ταυτόχρονα σημαντικές αυξομειώσεις αυτών. Τέσσερις δείκτες, οι Dow Jones, SA 8000, Global 100 και ISO 14001, βρίσκονται καθ' όλη τη διάρκεια σε αρνητικό επίπεδο και μόνο οι δείκτες KPMG και GRI παρουσιάζουν μια μικρή, αλλά αυξητική τάση. Σημείο αναφοράς είναι το χρονικό διάστημα από 2012 έως 2013, κατά το οποίο οι δείκτες Dow Jones και FTSE4Good παρουσίασαν αξιοσημείωτη πτώση αλλά μετέπειτα ακολούθησαν αυξητική πορεία.

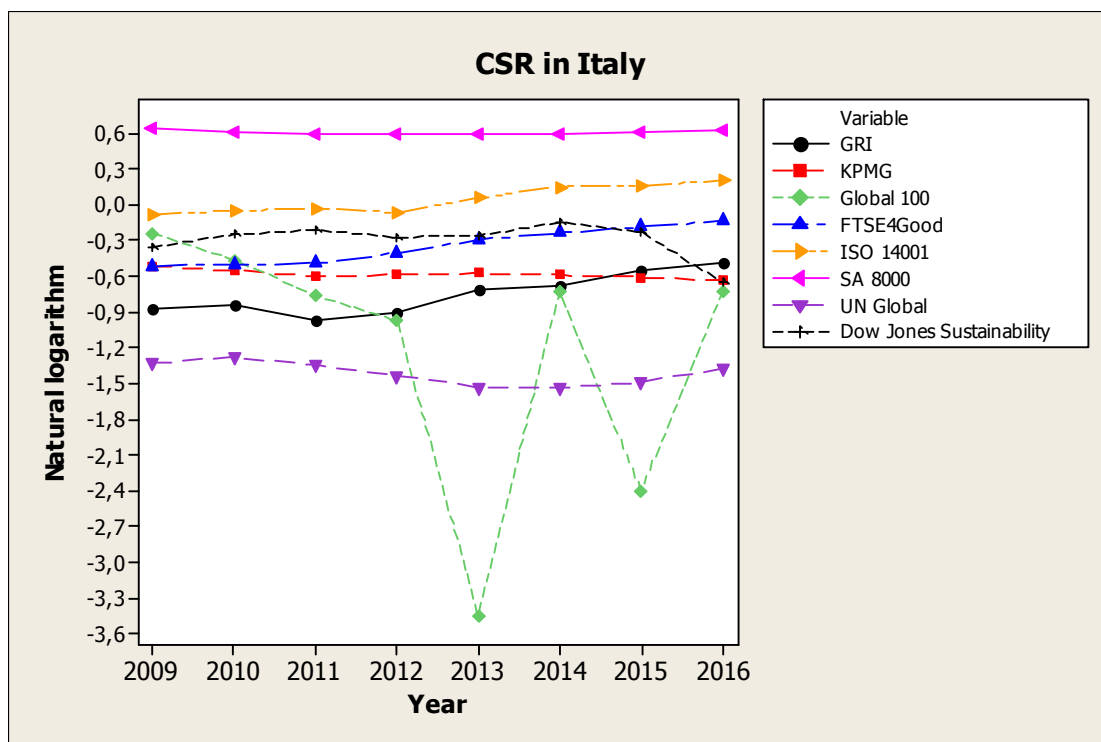
Διάγραμμα 27 ΕΚΕ στην Ελλάδα

5.4.2 Ιταλία

Στην Ιταλία, όπως παρατηρούμε στο διάγραμμα 28, οι περισσότεροι δείκτες, και ειδικότερα οι δείκτες SA8000, ISO 14001, FTSE4Good, KPMG, GRI UN Global, παρουσιάζουν μια σχεδόν σταθερή πορεία καθ' όλη τη διάρκεια ή έχουν αρκετά μικρές αυξομειώσεις. Μόνο ο δείκτης Global 100 εμφανίζει σημαντικές αυξομειώσεις από χρονιά σε χρονιά, με απώλειες την περίοδο 2012 -2013 και 2014-2015 και αύξηση την περίοδο 2013-2014 και 2015-2016. Αξιοσημείωτο είναι επίσης ότι μόνο ο δείκτης SA 8000 έχει θετικό πρόσημο και ο δείκτης ISO 14001 κυμαίνεται σε σχεδόν μηδενικά επίπεδα. Όλοι οι υπόλοιποι δείκτες είναι σε αρνητικό επίπεδο.

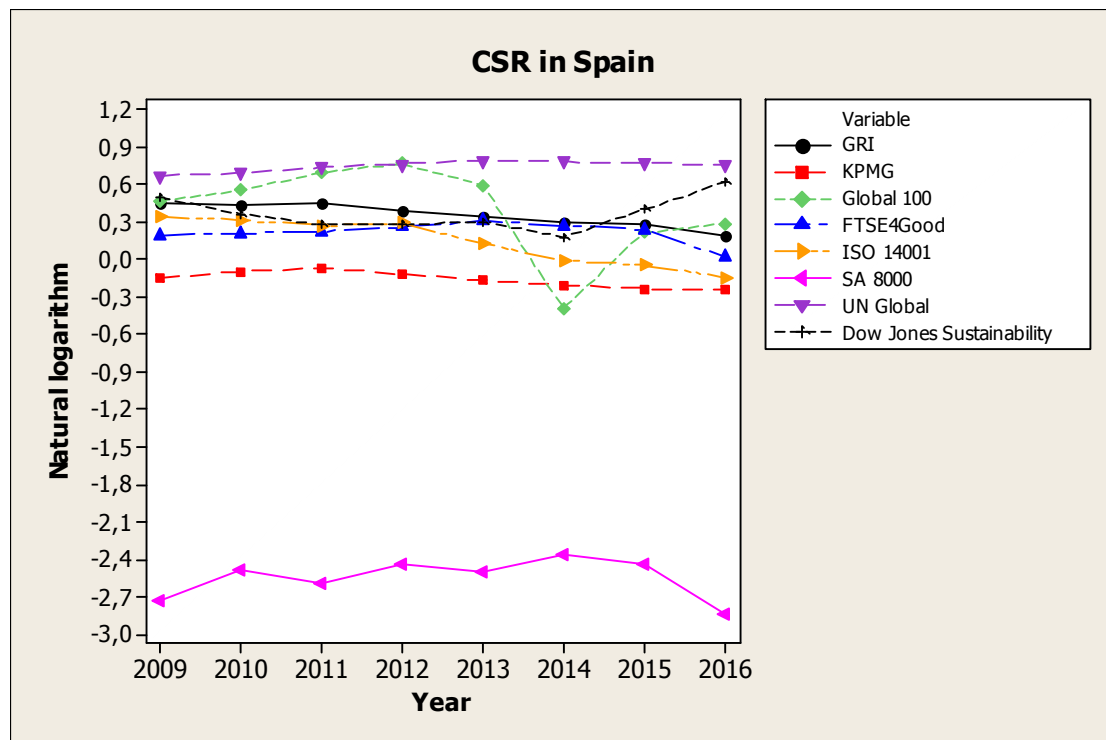
Διάγραμμα 28 ΕΚΕ στην Ιταλία

5.4.3 Ισπανία

Στην Ισπανία, όπως προκύπτει από το διάγραμμα 29, παρουσιάζεται μια συγκέντρωση της πλειοψηφίας των δεικτών σε θετικές τιμές, λίγο πάνω από το μηδέν και ταυτόχρονα είναι σχεδόν σταθερές κατά την εξεταζόμενη περίοδο. Μόνο ο δείκτης SA 8000 είναι πολύ χαμηλά, σε σημαντικά αρνητικά επίπεδα. Ο δείκτης Global 100, την περίοδο 2013-2014, παρουσιάζει σημαντική πτώση αλλά μετέπειτα ανακάμπτει, ενώ ο δείκτης ISO 14001 έχει από το 2012 μια μικρή αλλά πτωτική πορεία.

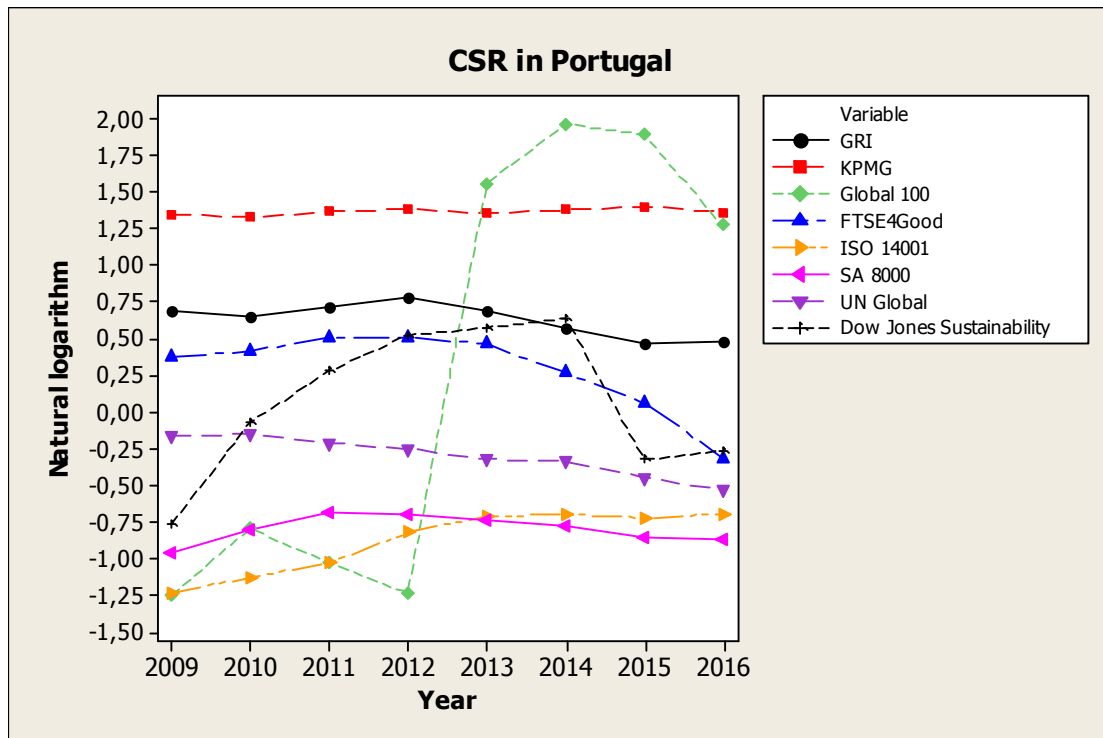
Διάγραμμα 29 ΕΚΕ στην Ισπανία

5.4.4 Πορτογαλία

Στην Πορτογαλία, όπως προκύπτει από το διάγραμμα 30, υφίστανται σημαντικές διαφορές μεταξύ των δεικτών. Ο δείκτης Global 100, την περίοδο 2012-2013, εμφανίζει σημαντική αύξηση και στην συνέχεια έχει μεταπτώσεις, το ίδιο δε ισχύει για τον δείκτη Dow Jones, που από το 2009 έως το 2014 είχε αξιοσημείωτη αυξητική πορεία, όμως το 2014-2015, έπεσε σημαντικά. Ορισμένοι δείκτες ακολουθούν είτε μια συνεχή πτωτική πορεία, όπως οι δείκτες FTSE4Good και ο UN Global, είτε μια συνεχή αυξητική πορεία, όπως ο δείκτης ISO 14001, είτε παραμένουν σχεδόν σταθεροί, όπως ο KMPG και ο SA 8000.

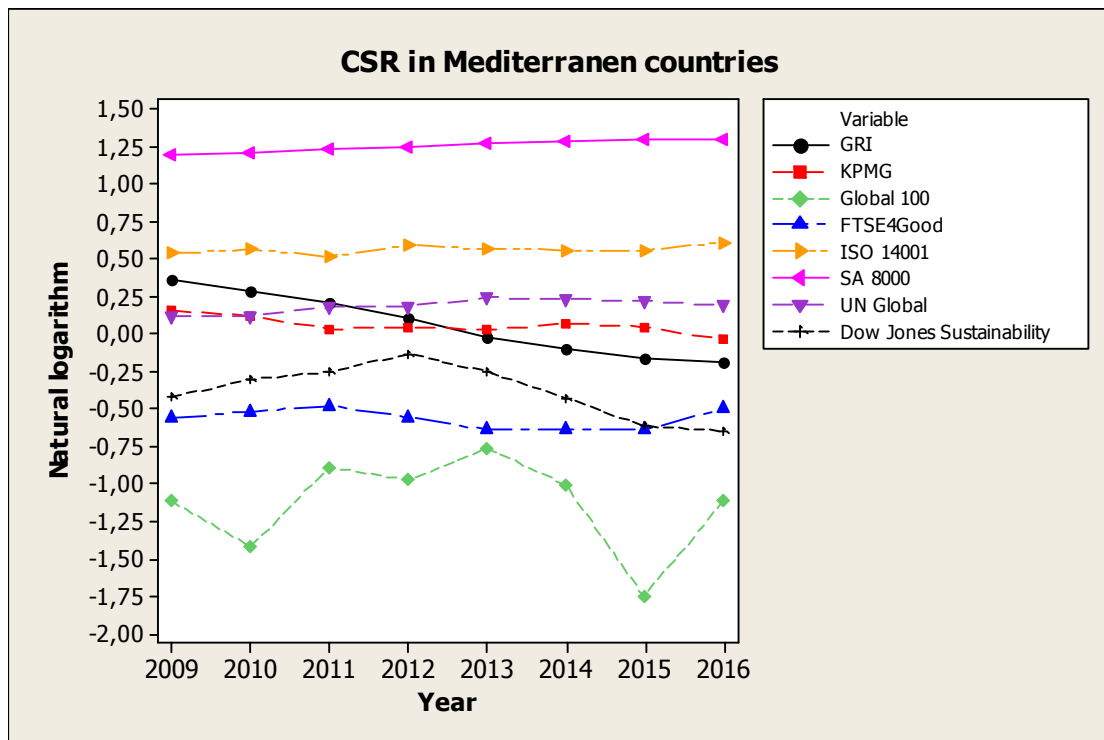
Διάγραμμα 30 ΕΚΕ στην Πορτογαλία

5.4.5 Μεσόγειος

Στην περιοχή της Μεσογείου, όπως παρουσιάζεται στο διάγραμμα 31, οι περισσότεροι δείκτες παραμένουν σχεδόν σταθεροί στο πέρασμα του χρόνου, με μεγάλες όμως διαφορές μεταξύ τους. Μόνο ο δείκτης Global 100, ο οποίος είναι στο χαμηλότερο επίπεδο σε σχέση με όλους τους υπόλοιπους, παρουσιάζει σημαντικές αυξομειώσεις, ιδιαίτερα μια σημαντική πτώση την περίοδο 2014-2015 και σημαντική αύξηση την επόμενη χρονιά. Ο δείκτης GRI ξεκίνησε με θετικό πρόσημο και είχε πτωτική πορεία, με αποτέλεσμα από το 2013 και μετέπειτα να κυμαίνεται σε αρνητικά επίπεδα. Αξιοσημείωτη είναι η και η πτωτική πορεία του δείκτη Dow Jones από το 2012 και μετέπειτα.

Διάγραμμα 31 ΕΚΕ στη Μεσόγειο

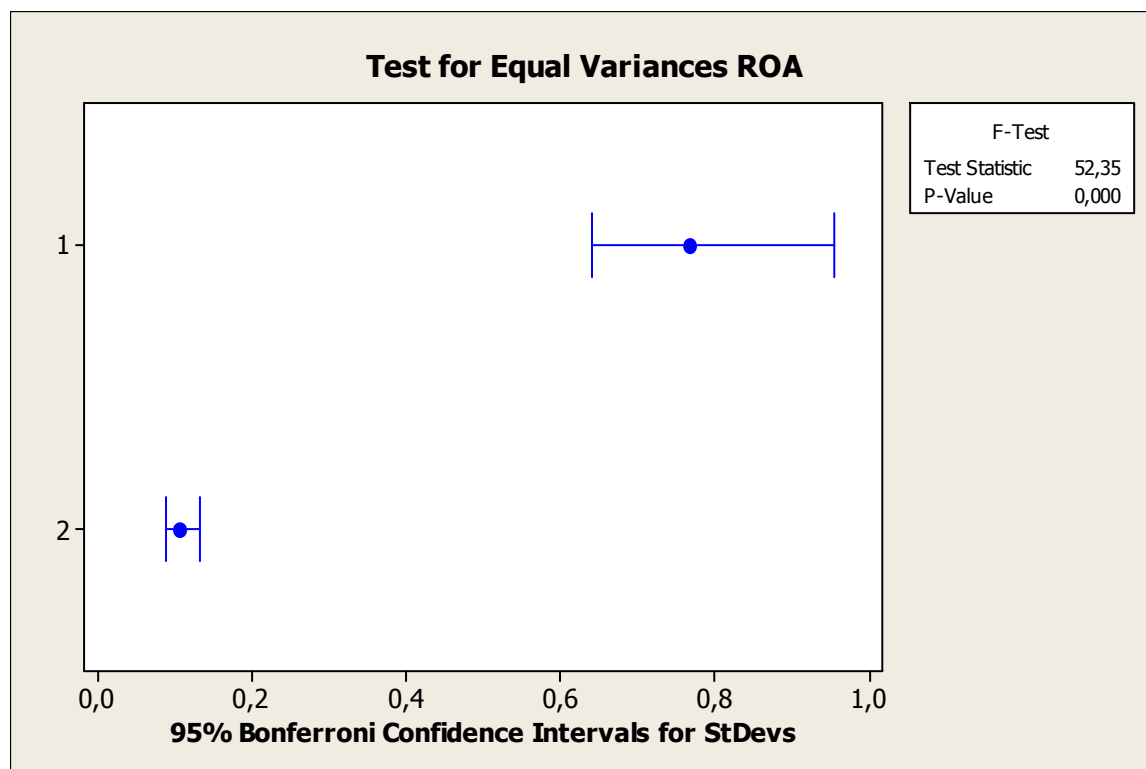

Κεφάλαιο 6

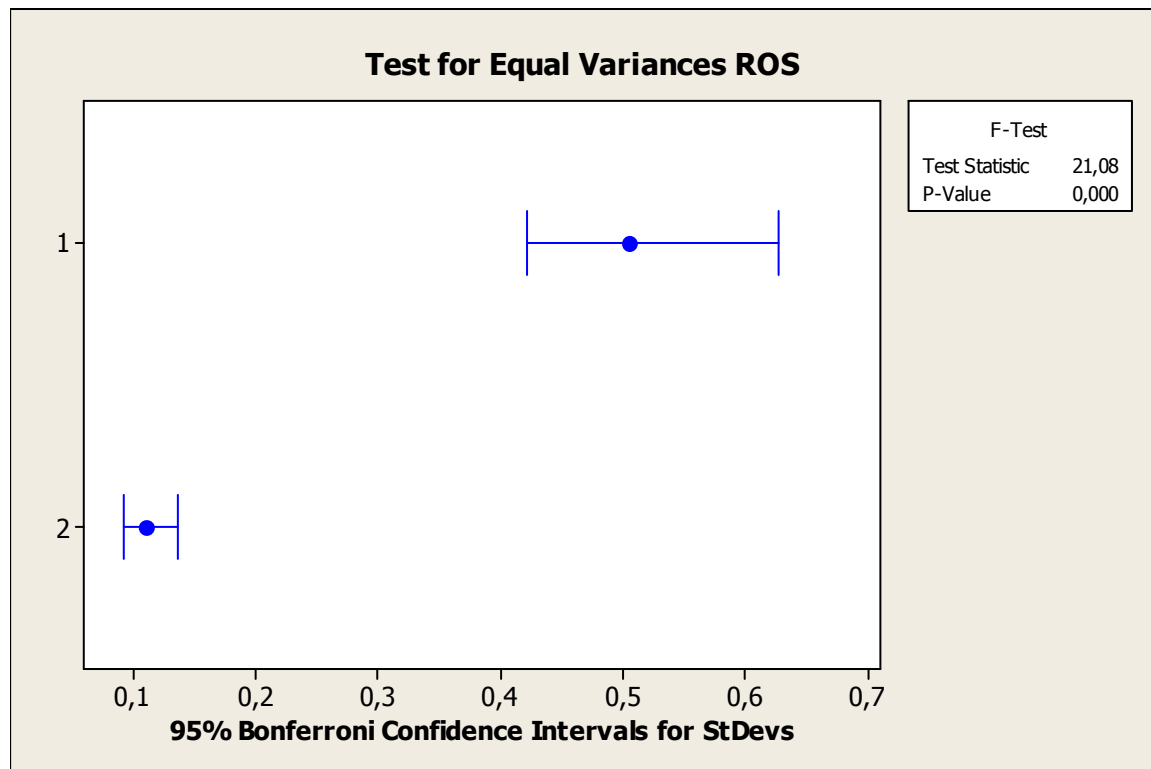
Εταιρική Κοινωνική Ευθύνη και Οικονομικές Καταστάσεις

Τα αποτελέσματα του υφιστάμενου δείγματος ελληνικών εταιριών, δεν μπορούν να οδηγήσουν σε ασφαλή συμπεράσματα καθότι διαφοροποιούνται ανάλογα με τον δείκτη αξιολόγησης της οικονομικής κατάστασης που έχει χρησιμοποιηθεί. Σε όλους τους ελέγχους έχει προηγηθεί έλεγχος ισότητας των δύο διακυμάνσεων και για τους δείκτες ROA και ROS υπάρχουν ισχυρές ενδείξεις ότι δεν ισχύει η ισότητα (p-value 0,00) ενώ για τον δείκτη ROE οι ενδείξεις δεν είναι τόσο ισχυρές (p-value 0,062), ως τα διαγράμματα 32,33 και 34 αντίστοιχα.

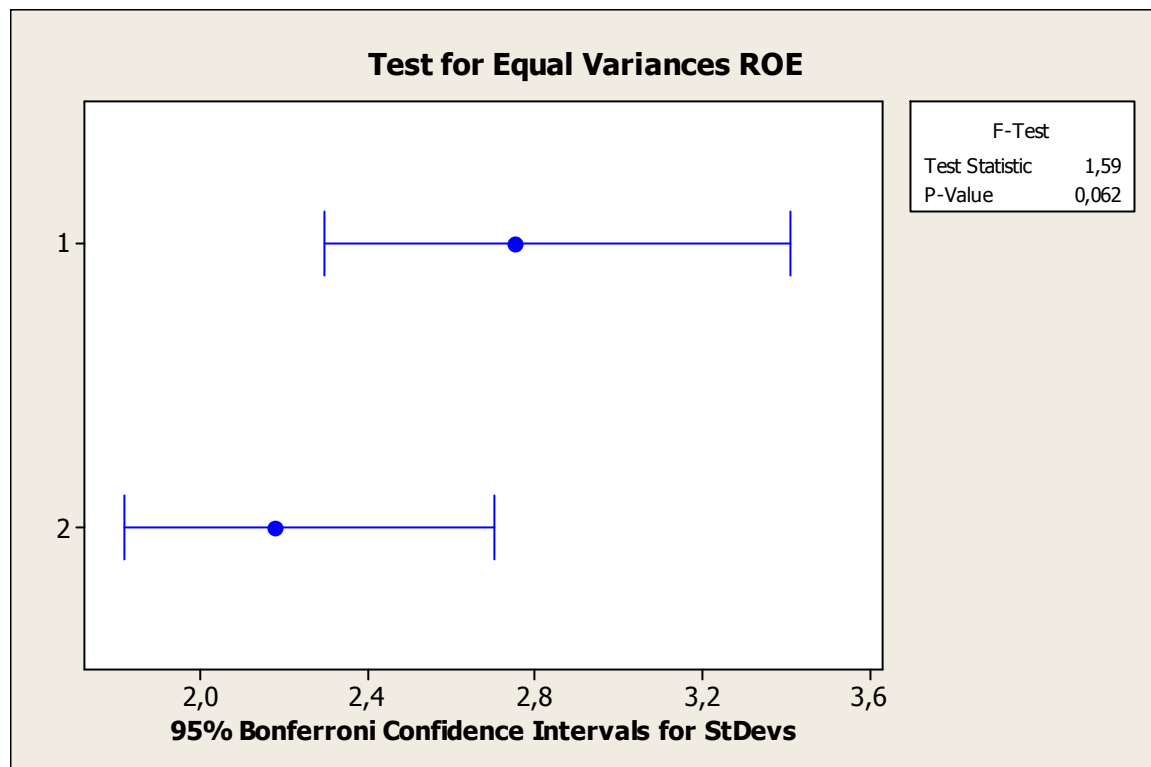
Διάγραμμα 32 Έλεγχος Ισότητας Διακυμάνσεων ROA

Διάγραμμα 33 Έλεγχος Ισότητας Διακυμάνσεων ROS

Διάγραμμα 34 Έλεγχος Ισότητας Διακυμάνσεων ROE

6.1 Δείκτης ROA

Λαμβάνοντας υπόψη τον δείκτη ROA του υφιστάμενου δείγματος, οι εταιρίες που συμμετέχουν στον οργανισμό «CSR Hellas» και εφαρμόζουν πρακτικές εταιρικής κοινωνικής ευθύνης εμφανίζουν στατιστικά σημαντικά καλύτερα αποτελέσματα (p -value 0,008) ως προς την απόδοση των στοιχείων του ενεργητικού τους, ως ο πίνακας 8. Η μέση απόδοση των στοιχείων του ενεργητικού των ελληνικών εταιριών που εφαρμόζουν πρακτικές εταιρικής κοινωνικής ευθύνης είναι μεγαλύτερη της μέσης απόδοσης των στοιχείων του ενεργητικού αυτών που δεν τις εφαρμόζουν και ανήκουν στο Ελληνικό χρηματιστήριο. Με πιθανότητα 99%, η διαφορά αυτή είναι από 0,71% και άνω, με πιθανότητα 95% η διαφορά είναι από 7,79% και άνω και με πιθανότητα 90% η διαφορά είναι 11,48% και άνω. Η μέση απόδοση των στοιχείων του ενεργητικού των εταιριών που είναι μέλη του οργανισμού «CSR Hellas» ανέρχεται σε 22,05%, όταν η μέση απόδοση των εταιριών που δεν ανήκουν σε αυτόν εμφανίζεται αρνητική και ανέρχεται σε -2,23%. Το 50% των εταιριών που ακολουθούν πολιτικές εταιρικής κοινωνικής ευθύνης έχει απόδοση των στοιχείων του ενεργητικού άνω του 2,54%, σε αντίθεση με τις εταιρίες που δεν ακολουθούν πολιτικές εταιρικής κοινωνικής ευθύνης, αναφορικά με τις οποίες το 50% έχει απόδοση από -0,35% και κάτω.

ΠΙΝΑΚΑΣ 8 Analysis of ROA

Descriptive Statistics of ROA						
Variable	Total Count	Mean	SE Mean	StDev	Variance	Median
ROA CSR	66	0,2205	0,0947	0,7691	0,5915	0,0254
ROA Stockmarket	66	-0,0223	0,0131	0,1065	0,0113	-0,00355
Estimate for difference: 0,242800						
99% lower bound for difference: 0,007172						
95% lower bound for difference: 0,077900						
90% lower bound for difference: 0,114836						
T-Test of difference = 0 (vs >): T-Value = 2,46 P-Value = 0,008 DF = 67						

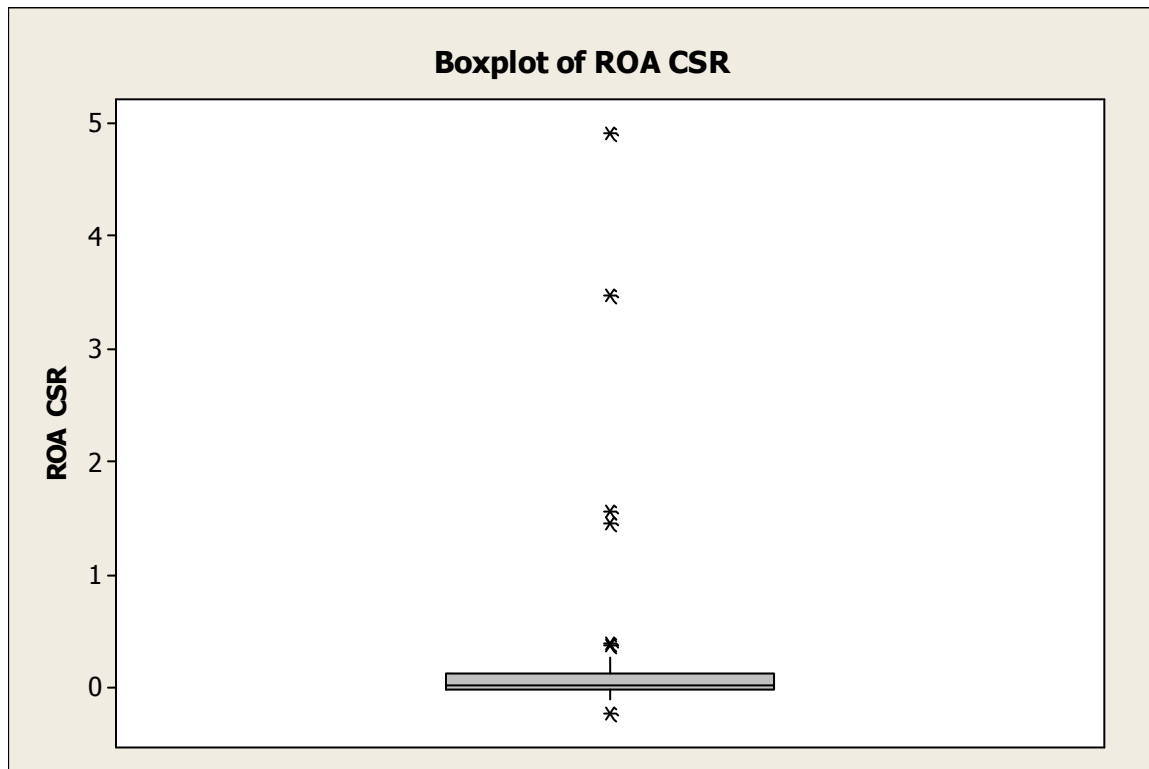
Ακόμα και αν δεν ληφθούν υπόψη οι δύο πιο ακραίες τιμές του δείγματος του αριθμοδείκτη ROA των εταιριών που είναι μέλη στον οργανισμό «CSR Hellas», ως προκύπτει από το διάγραμμα 35, οι εταιρίες που συμμετέχουν σε αυτόν και εφαρμόζουν

πρακτικές εταιρικής κοινωνικής ευθύνης, εμφανίζουν στατιστικά σημαντικά καλύτερα αποτελέσματα (p-value 0,001) ως προς την απόδοση των στοιχείων του ενεργητικού τους. Με πιθανότητα 99% η διαφορά αυτή είναι από 3,02% και άνω, με πιθανότητα 95% η διαφορά είναι από 5,66% και άνω και με πιθανότητα 90% η διαφορά είναι 7,05% και άνω. Η μέση απόδοση των στοιχείων του ενεργητικού των εταιριών που είναι μέλη του οργανισμού «CSR Hellas» ανέρχεται σε 9,64%, όταν η μέση απόδοση των εταιριών που δεν ανήκουν σε αυτόν εμφανίζεται αρνητική και ανέρχεται σε -2,23%. Το 50% των εταιριών που ακολουθούν πολιτικές εταιρικής κοινωνικής ευθύνης έχει απόδοση των στοιχείων του ενεργητικού άνω του 2,28%, σε αντίθεση με τις εταιρίες που δεν ακολουθούν πολιτικές εταιρικής κοινωνικής ευθύνης, αναφορικά με τις οποίες το 50% έχει απόδοση από -0,35% και κάτω.

ΠΙΝΑΚΑΣ 9 Analysis of ROA without extreme value

Descriptive Statistics of ROA Without Extreme Value						
Variable	Total Count	Mean	SE Mean	StDev	Variance	Median
ROA CSR	64	0,0964	0,0349	0,2790	0,0779	0,0228
ROA Stockmarket	66	-0,0223	0,0131	0,1065	0,0113	-0,00355
Estimate for difference: 0,118700						
99% lower bound for difference: 0,030256						
95% lower bound for difference: 0,056699						
90% lower bound for difference: 0,070555						
T-Test of difference = 0 (vs >): T-Value = 3,19 P-Value = 0,001 DF = 80						

Διάγραμμα 35 Ακραίες Τιμές ROA

6.2 Δείκτης ROS

Λαμβάνοντας υπόψη τον δείκτη ROS, και με βάση το υφιστάμενο δείγμα δεν μπορούμε να ισχυριστούμε ότι το μέσο περιθώριο καθαρού κέρδους των εταιριών των δύο κατηγοριών είναι στατιστικά διαφορετικό (p-value 0,438), ως ο πίνακας 10. Ως εκ τούτου, το μέσο περιθώριο καθαρού κέρδους των εταιριών που είναι μέλη του οργανισμού «CSR Hellas», που ανέρχεται σε 3,93%, είναι στατιστικά ίσο με το μέσο περιθώριο καθαρού κέρδους των εταιριών που δεν είναι μέλη του οργανισμού «CSR Hellas» και ανέρχεται σε 2,93%. Το 50% των εταιριών - μελών του «CSR Hellas», έχουν περιθώριο καθαρού κέρδους άνω του 3,61%, δηλ. σχετικά κοντά στον μέσο όρο, ενώ αντίθετα, το 50% των εταιριών που δεν είναι μέλη του «CSR Hellas», έχουν περιθώριο καθαρού κέρδους 0,47%, πολύ κάτω από τον μέσο όρο, έχουμε δηλ. για την εν λόγω κατηγορία εταιριών θετική ασυμμετρία και το μεγαλύτερο ποσοστό των εταιριών συγκεντρώνεται στις χαμηλές τιμές της μεταβλητής.

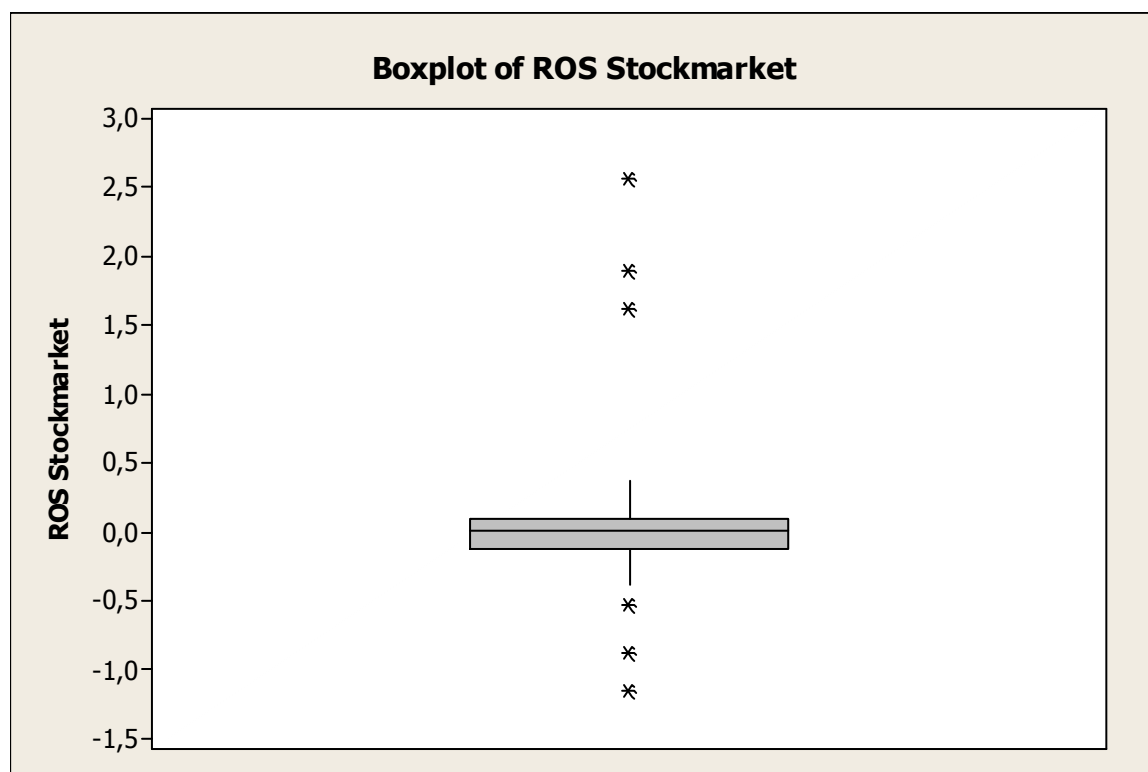
ΠΙΝΑΚΑΣ 10

Analysis of ROS

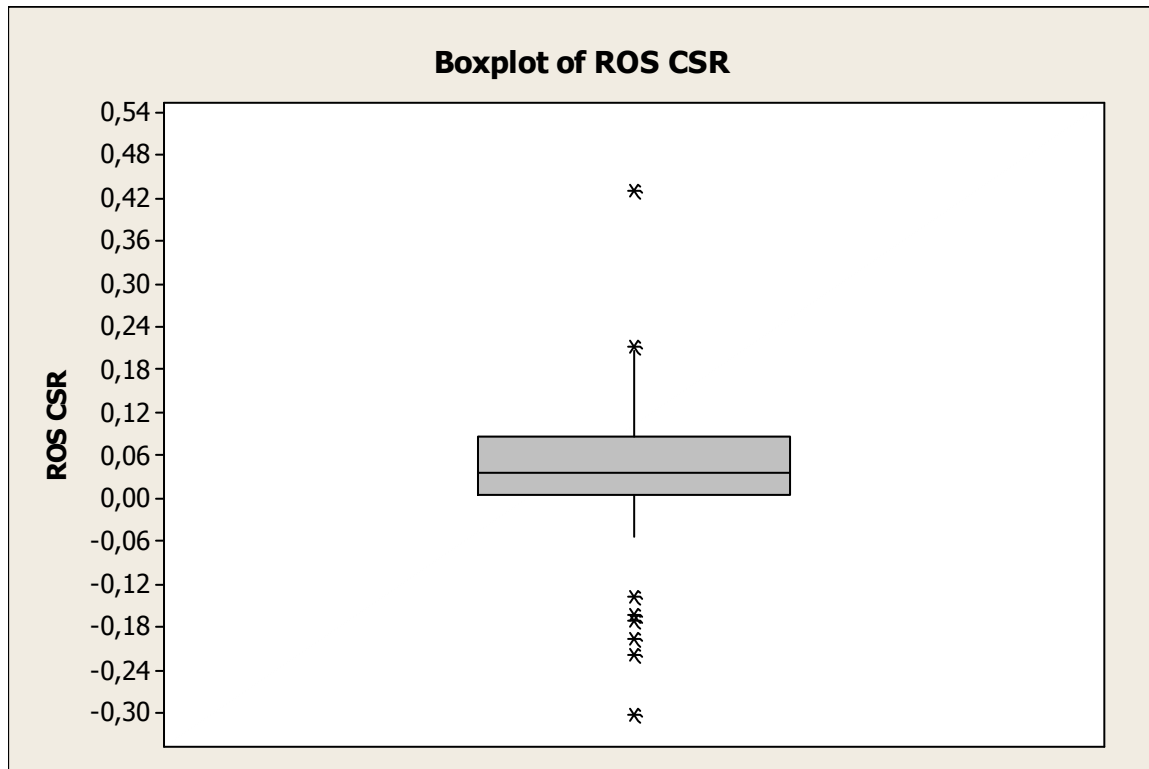
Descriptive Statistics of ROS						
Variable	Total Count	Mean	SE Mean	StDev	Variance	Median
ROS CSR	66	0,0393	0,0135	0,1098	0,0121	0,0361
ROS Stockmarket	66	0,0293	0,0622	0,5050	0,2551	0,00473
Estimate for difference: 0,010000						
90% lower bound for difference: -0,072290						
T-Test of difference = 0 (vs >): T-Value = 0,16 P-Value = 0,438 DF = 71						

Αν δεν ληφθούν υπόψη οι ακραίες τιμές που φαίνονται στα διαγράμματα 36 και 37, ήτοι μία ακραία τιμή από κάθε δείγμα, τότε καταλήγουμε στο συμπέρασμα ότι δεν υπάρχει καμία ένδειξη ότι δεν ευσταθεί η υπόθεση ότι το μέσο περιθώριο καθαρού κέρδους των εταιριών των δύο κατηγοριών είναι στατιστικά ίσο (p-value 0,199), ως ο πίνακας 11.

Διάγραμμα 36 Ακραίες Τιμές ROS Stockmarket

Διάγραμμα 37 Ακραίες Τιμές ROS CSR

ΠΙΝΑΚΑΣ 11 Analysis of ROS without extreme values

Descriptive Statistics of ROS without extreme values						
Variable	Total Count	Mean	SE Mean	StDev	Variance	Median
ROS CSR	65	0,0333	0,0123	0,0990	0,00980	0,0352
ROS Stockmarket	65	-0,00974	0,0492	0,3963	0,1571	0,00350
Estimate for difference: 0,043040						
90% lower bound for difference: -0,022500						
T-Test of difference = 0 (vs >): T-Value = 0,85 P-Value = 0,199 DF = 71						

6.3 Δείκτης ROE

Λαμβάνοντας υπόψη τον δείκτη ROE του υφιστάμενου δείγματος, υπάρχουν σχετικά σημαντικές ενδείξεις (p-value 0,016) ότι η μέση αποδοτικότητα των ιδίων κεφαλαίων των εταιριών - μελών του «CSR Hellas» είναι στατιστικά μεγαλύτερη από τη μέση αποδοτικότητα των ιδίων κεφαλαίων των εταιριών που δεν είναι μέλη, ως ο πίνακας 12.

Με πιθανότητα 99% η διαφορά αυτή ανέρχεται από 8,46% και άνω, με πιθανότητα 95% η διαφορά ανέρχεται σε 21,74% και άνω και με πιθανότητα 90% η διαφορά ανέρχεται σε 37,67% και άνω. Η μέση αποδοτικότητα των ιδίων κεφαλαίων των εταιριών – μελών του «CSR Hellas» είναι 69,90%, όταν η μέση αποδοτικότητα των ιδίων κεφαλαίων των εταιριών που δεν είναι μέλη κυμαίνεται σε αρνητικά επίπεδα και ανέρχεται σε -23,40%. Το 50% των εταιριών - μελών του «CSR Hellas», έχουν αποδοτικότητα ιδίων κεφαλαίων πάνω από 74,10%, δηλ. λίγο πάνω από τον μέσο όρο, ενώ το 50% των εταιρειών που δεν είναι μέλη έχουν αποδοτικότητα έως 3,34%, πολύ πιο υψηλά από την μέση τιμή, δηλ. το μεγαλύτερο ποσοστό των πληθυσμιακών μονάδων αυτής της κατηγορίας συγκεντρώνεται στις υψηλές τιμές της μεταβλητής.

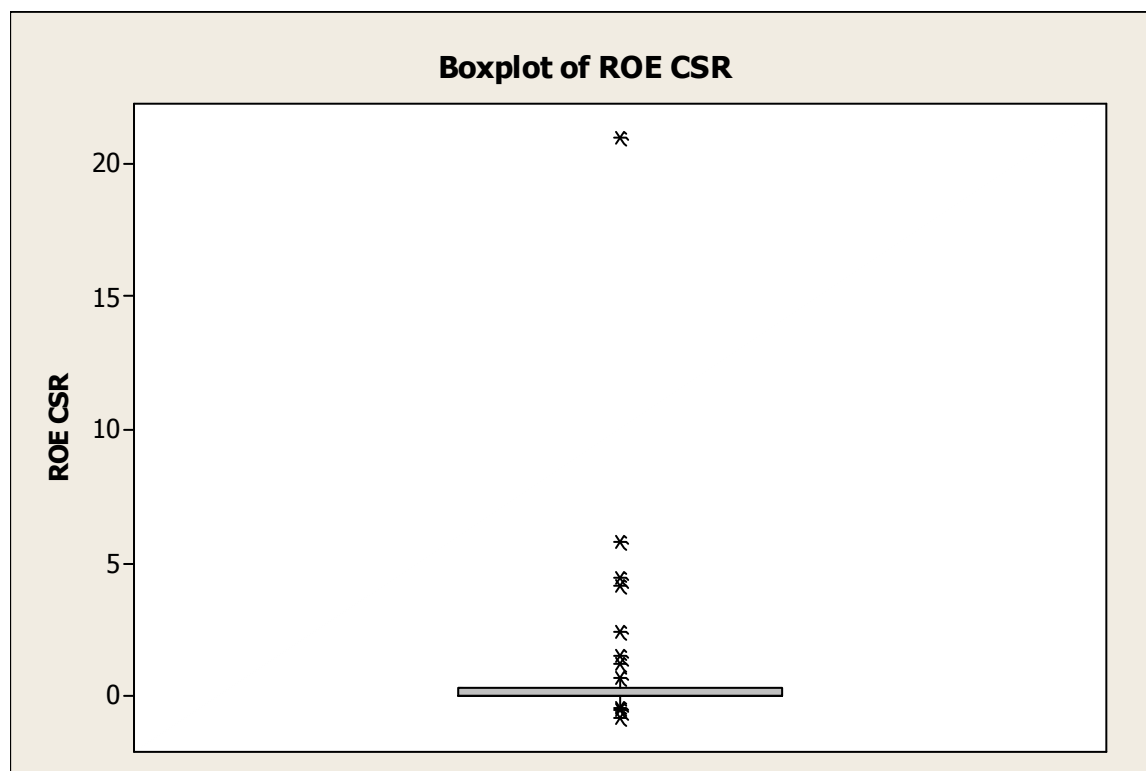
ΠΙΝΑΚΑΣ 12 Analysis of ROE

Descriptive Statistics of ROE						
Variable	Total Count	Mean	SE Mean	StDev	Variance	Median
ROE CSR	66	0,699	0,338	2,750	7,560	0,0741
ROE Stockmarket	66	-0,234	0,268	2,177	4,740	0,0334
Estimate for difference: 0,933000						
99% lower bound for difference: 0,084610						
95% lower bound for difference: 0,217477						
90% lower bound for difference: 0,376727						
T-Test of difference = 0 (vs >): T-Value = 2,16 P-Value = 0,016 DF = 123						

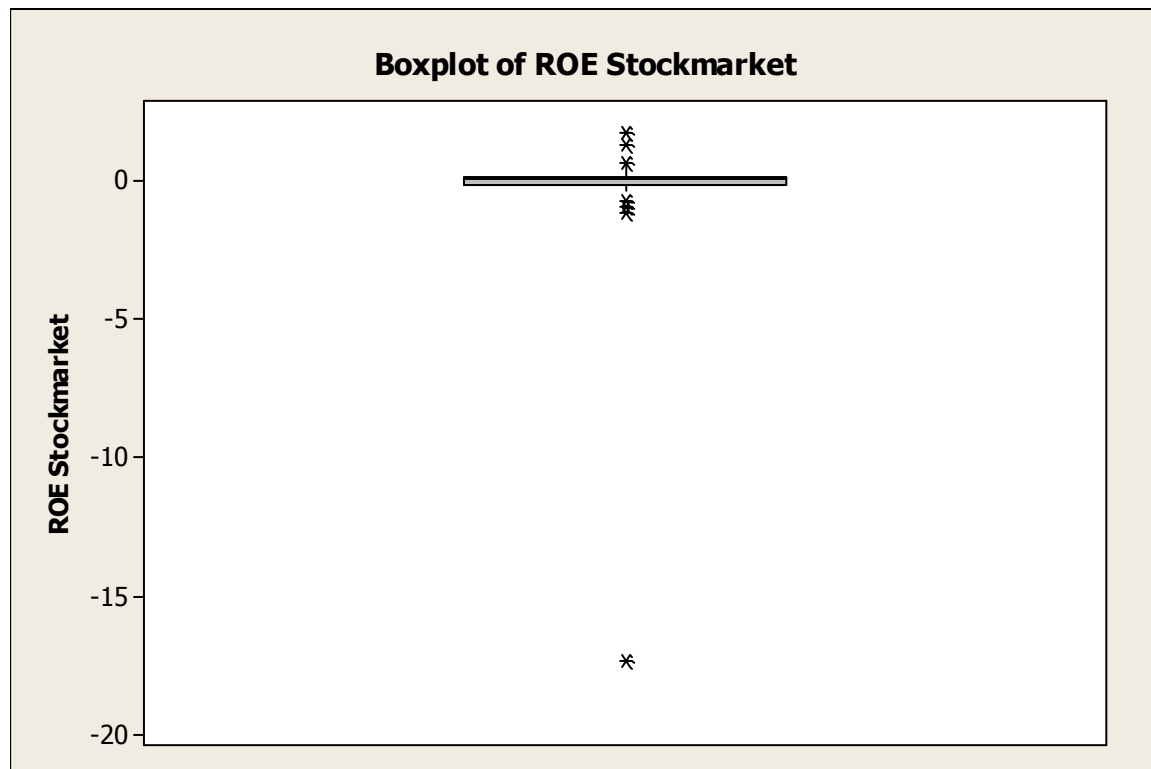
Αν δεν ληφθούν υπόψη οι ακραίες τιμές που φαίνονται στα διαγράμματα 38 και 39, ήτοι μία ακραία τιμή από κάθε δείγμα, τότε καταλήγουμε στο συμπέρασμα ότι οι εταιρίες που συμμετέχουν στον οργανισμό «CSR Hellas» και εφαρμόζουν πρακτικές εταιρικής κοινωνικής ευθύνης, εμφανίζουν στατιστικά σημαντικά καλύτερα αποτελέσματα (p-value 0,007) ως προς την απόδοση των ιδίων κεφαλαίων, όπως φαίνεται στον πίνακα 13. Με πιθανότητα 99% η διαφορά αυτή είναι από 1,73% και άνω, με πιθανότητα 95% η διαφορά είναι από 11,92% και άνω και με πιθανότητα 90% η διαφορά είναι 17,27% και άνω. Η μέση απόδοση των ιδίων κεφαλαίων των εταιριών που είναι μέλη του οργανισμού «CSR Hellas» ανέρχεται σε 38,8%, όταν η μέση απόδοση των εταιριών που δεν ανήκουν σε αυτόν ανέρχεται σε 2,96%. Το 50% των εταιριών που ακολουθούν

πολιτικές εταιρικής κοινωνικής ευθύνης έχει απόδοση των ιδίων κεφαλαίων άνω του 6,82% σε αντίθεση με τις εταιρίες που δεν ακολουθούν πολιτικές εταιρικής κοινωνικής ευθύνης αναφορικά με τις οποίες το 50% έχει απόδοση μέχρι 3,55%.

Διάγραμμα 38 Ακραίες Τιμές ROE CSR

Διάγραμμα 39 Ακραίες Τιμές ROE Stockmarket

ΠΙΝΑΚΑΣ 13 Analysis of ROE without extreme value

Descriptive Statistics of ROE						
Variable	Total Count	Mean	SE Mean	StDev	Variance	Median
ROE CSR	65	0,388	0,135	1,089	1,186	0,0682
ROE Stockmarket	65	0,0296	0,0490	0,3951	0,1561	0,0355
Estimate for difference: 0,358400						
99% lower bound for difference: 0,017301						
95% lower bound for difference: 0,119284						
90% lower bound for difference: 0,172722						
T-Test of difference = 0 (vs >): T-Value = 2,49 P-Value = 0,007 DF = 80						

Κεφάλαιο 7

Συμπεράσματα

Στόχος μας ήταν να καταγραφεί η εταιρική κοινωνική ευθύνη και να εξεταστεί η διαχρονική εξέλιξή της στις μεγάλες χώρες της Νότιας Ευρώπης, δηλ. στην Ελλάδα, στην Ιταλία, στην Ισπανία και στην Πορτογαλία, λαμβάνοντας υπόψη μεμονωμένους ποσοτικούς δείκτες και συνδυάζοντάς τους. Τα στοιχεία αυτά χρησιμοποιήθηκαν για την σύγκριση των χωρών μεταξύ τους, καθώς επίσης και για τη σύγκριση της γεωγραφικής περιοχής της Μεσογείου όπου ανήκουν, σε σχέση με τις υπόλοιπες ευρωπαϊκές περιοχές. Επιπρόσθετα, στόχος ήταν και η διερεύνηση της σχέσης της εταιρικής κοινωνικής ευθύνης με την αποδοτικότητα των εταιριών και εάν τα οφέλη των πρακτικών της αντανακλώνται στις οικονομικές καταστάσεις.

Τα αποτελέσματα επιβεβαίωσαν την διαφορετικότητα και την ποικιλομορφία της εταιρικής κοινωνικής ευθύνης ανάμεσα σε διαφορετικές περιοχές, ακόμα και μεταξύ χωρών που παρουσιάζουν κάποια κοινά στοιχεία και θεωρούνται ότι ανήκουν σε μία ενιαία γεωγραφική περιοχή. Όταν αναφερόμαστε σε εταιρική κοινωνική ευθύνη, θα πρέπει να συγκεκριμενοποιούμε ποιά πτυχή – διάσταση εξετάζεται, καθώς η διαφοροποίηση μεταξύ τους ενδέχεται να είναι σημαντική και ο τρόπος έκφασής της να ποικίλει. Η υιοθέτηση πρακτικών εταιρικής κοινωνικής ευθύνης και οι μέθοδοι εφαρμογής της διαμορφώνονται από τα επιμέρους πολιτικοοικονομικά συστήματα των χωρών και από τα κοινωνικά και πολιτισμικά χαρακτηριστικά τους.

Ειδικότερα, συνδυάζοντας τους μεμονωμένους δείκτες, η Ελλάδα και η Ιταλία, οι δύο δηλ. χώρες που ακόμα και σήμερα βρίσκονται στο επίκεντρο αναφορικά με την οικονομική κρίση, παρουσιάζουν πολύ χαμηλά επίπεδα και ακολουθούν την ίδια σχετικά πορεία εξέλιξης στο χρόνο. Η Ισπανία ακολουθεί μια σχετικά σταθερή πορεία αλλά σε αρνητικά επίπεδα ενώ αντίθετα η Πορτογαλία παρουσιάζει υψηλή αύξηση. Η περιοχή της Μεσογείου πρέπει να έχει ως πρότυπο τις χώρες της Βόρειας Ευρώπης, προκειμένου να ξεφύγει από τα σχεδόν μηδενικά ή και αρνητικά επίπεδα που έχει καθ' όλη τη διάρκεια.

Η διαχρονική εξέλιξη των εν λόγω χωρών της Μεσογείου δύναται να αποτελέσει ένα χρήσιμο εργαλείο για θεσμούς, φορείς, ιδρύματα και κυβερνήσεις, προκειμένου να εντοπίσουν τα προβλήματα και τις ελλείψεις και να παραδειγματιστούν από αυτές της Βόρειας Ευρώπης, να λάβουν αποφάσεις και να διαμορφώσουν αποτελεσματικές πολιτικές. Ενδεχομένως η άνοδος της εταιρικής κοινωνικής ευθύνης να αποτελεί και ένα

βήμα προς την έξοδο από την οικονομική κρίση, καθότι εκτός του ότι αποφέρει οφέλη στην κοινωνία, επιπλέον συμβάλλει, έστω και εν μέρει, στην αύξηση της αποδοτικότητας και της βιωσιμότητας των εταιριών που την υιοθετούν.

Ένας Εθνικός δείκτης εταιρικής κοινωνικής ευθύνης, που θα προκύπτει από συνδυασμό ποσοτικών δεικτών, οι οποίοι όμως θα έχουν ελεγχθεί ως προς τη βαρύτητα και την αυτοσυσχέτισή τους, με την προσθήκη και ποιοτικών χαρακτηριστικών, όπως η νομοθεσία, η εκπαίδευση, οι πολιτικές των κυβερνήσεων κ.α., θα συμβάλει στην σύγκριση μεταξύ των χωρών αλλά και στην παρακολούθηση της διαχρονικής εξέλιξης. Η διαχρονική ανάλυση τόσο των μεμονομένων δεικτών όσο και του νέου δείκτη για όλες τις χώρες της Ευρώπης, με διερεύνηση των αιτίων και των αποτελεσμάτων, πιθανόν θα απέφερε χρήσιμα συμπεράσματα και θα συνέβαλε στην ανάπτυξη της εταιρικής κοινωνικής ευθύνης στο μέλλον.

Βιβλιογραφία

Aaronson, S. and Reeves, J. (2002), *The European Response to Public Demands for Global Corporate Responsibility*, Washington D.C. USA: National Policy Association.

Aguinis, H. and Glavas, A. (2012), What we know and don't know about Corporate Social Responsibility: A review and research agenda, *Journal of Management*, Vol. 18, No. 4, pp. 932–968.

Albareda, L., Lozano, J. and Ysa, T. (2007), Public policies on corporate social responsibility: The role of governments in Europe, *Journal of Business Ethics*, Vol. 74, No. 4, pp. 391–407.

Albareda, L., Lozano, J.M., Tencati, A., Midttun, A. and Perrini, F. (2008), The changing role of governments in corporate social responsibility: Drivers and responses, *Business Ethics: A European Review*, Vol. 17, No. 4, pp. 347–363.

Aras, G., Aybars, A. and Kutlu, O. (2010), Managing corporate performance Investigating the relationship between corporate social responsibility and financial performance in emerging markets, *International Journal of Productivity and Performance Management*, Vol. 59, No. 3, pp. 229-254.

Argandona, A. and Heidi von Weltzien Hoivik (2009), Corporate Social Responsibility: One Size Does Not Fit All. Collecting Evidence from Europe, *Journal of Business Ethics*, Vol. 89, pp. 221–234.

Artiach, T., Lee, D., Nelson, D. and Walker, J. (2010), The determinants of corporate sustainability performance, *Accounting and Finance*, Vol. 50, pp. 31-51.

Aupperle, K., Carroll, A. and Hatfield, J. (1985), An empirical examination of the relationship between corporate social responsibility and profitability, *Academy of Management Journal*, Vol. 28, No. 2, pp. 446–463.

Backman, J. (1975), *Social responsibility and accountability*, New York: New York University Press.

Beurden Van, P. and Gössling, T. (2008), The worth of values: A literature review on the relation between corporate social and financial performance, *Journal of Business Ethics*, Vol. 82, No. 2, pp. 407-424.

Boesso, G., Kumar, K. (2009), Stakeholder prioritization and reporting: evidence from Italy and the US, *Account Forum*, Vol. 33, No. 2, pp. 162–175.

Bowen, H.R. (1953), *Social responsibilities of the businessman*, New York: Harper & Row.

Brammer, S., Brooks, C. and Pavelin, S. (2006), Corporate Social Performance and Stock Returns: UK Evidence from Disaggregate Measures, *Financial Management*, Vol. 35, No. 3, pp. 97-116.

Branco, M.C. and Rodrigues, L.L. (2008), Factors Influencing Social Responsibility Disclosure by Portuguese Companies, *Journal of Business Ethics*, Vol. 83, pp. 685-701.

Branco M.C. and Delgado C. (2016), Corporate Social Responsibility Education and Research in Portuguese Business Schools, In: Turker , D., Altuntas, C., Idowu, S. (eds), *Social Responsibility Education Across Europe. CSR, Sustainability, Ethics & Governance*, Springer, Cham, pp. 207-227.

Campbell, J. L. (2007), Why would corporations behave in socially responsible ways? An institutional theory of corporate social responsibility, *Academy of Management Review*, Vol. 32, No.3, pp. 946–967.

Canarutto, G. and Nidasio, C. (2005), Italy: Mapping a new business landscape, In: Habisch, H., Jonker, J., Wegner, M. and Schmidpeter, R., *Corporate social responsibility across Europe*, Springer, Berlin, pp. 275-288.

Carroll, A.B. (1979), A three-dimensional conceptual model of corporate social performance, *Academy of Management Review*, Vol. 4, pp. 497-505.

Carroll, A.B. (1983), Corporate social responsibility: Will industry respond to cutbacks in social program funding?, *Vital Speeches of the Day*, Vol. 49, pp. 604-608.

Carroll, A.B. (1991), The pyramid of corporate social responsibility: Toward the moral management of organizational stakeholders, *Business Horizons*. Vol. 34, No. 4, pp. 39-48.

Carroll, A.B. (2000), Commentary and an Overview of Key Questions on Corporate Social Performance Measurement, *Business Society*, Vol. 39, No. 4, pp. 466-478.

Chamber of Commerce of Milan, (2002), Research of Chamber of Commerce of Milan: Environmental issues, Milan: Chamber of Commerce of Milan.

Chapple, W. and Moon, J. (2005), Corporate social responsibility in Asia: a seven-country study of CSR website reporting. *Business & Society*, Vol. 44, No. 4, pp. 415–441.

Charitou, G., Giannarakis, G. and Lazarides, Th. (2011), Corporate Social Responsibility performance in periods of financial crisis., *European Journal of Scientific Research*, Vol. 63, No. 3, pp. 447-455.

Chirieleison, C. and Scrucca, L. (2016), CSR Education in Italy: The Case of the University of Perugia, In: Turker, D., Altuntas, C., Idowu, S. (eds), *Social Responsibility Education Across Europe. CSR, Sustainability, Ethics & Governance*, Springer, Cham, pp. 139-159.

Choi, J., Kwak, Y. and Choe, C. (2010), Corporate social responsibility and corporate financial performance: evidence from Korea, *Australian Journal of Management* , Vol. 35, No. 3, pp. 291-311.

Clarkson, M.E. (1995), A stakeholder framework for analyzing and evaluating corporate social performance, *Academy of Management Review*, Vol. 20, No. 1, pp. 92-117.

Cochran, P.L. and Wood, R.A. (1984), Corporate social responsibility and financial performance, *Academy of Management Journal*, Vol. 27, pp. 42-56.

Commission of the European Communities (2002), Corporate Social Responsibility, Main Issue, Brussels.

Coppa, M. and Sriramesh, K. (2013), Corporate social responsibility among SMEs in Italy, *Public Relations Review*, Vol 39, No 1, pp. 30-39.

Crane, A. and Matten, D. (2004), *Business ethics*, Oxford: Oxford University Press.

Dahlsrud, A. (2008), How Corporate Social Responsibility is Defined: an Analysis of 37 Definitions, *Corporate Social Responsibility and Environmental Management*, Vol. 15, No. 1, pp. 1–13.

Davis, K. (1960), Can business afford to ignore social responsibilities?, *California Management Review*, Vol. 2, pp. 70-76.

Eilbert, H. and Parket, I.R. (1973), The current status of corporate social responsibility, *Business Horizons*, Vol. 16, pp. 5-14.

Elkington, J. (1997), *Cannibals with Forks: Triple Bottom Line of 21st Century Business*, Capstone Publishing Limited, Oxford.

Elsayed, K. and Paton, D. (2005), The impact of environmental performance on firm performance: static and dynamic panel data evidence, *Structural Change and Economic Dynamics*, Vol. 16, No. 3, pp. 395-412.

Esteban, V.A., Villardon, M.P.G. and Sanchez, I.M.G. (2018), A multivariate proposal for national corporate social responsibility practices index (NCSRPI) for international settings, *Social Indicators Research*, accepted on 3 September 2018.

European Commission (2001), Promoting a European Framework for Corporate Social Responsibility, Green Paper, Brussels.

European Commission (2002), Communication from the Commission concerning Corporate Social Responsibility: A business contribution to Sustainable Development, Brussels.

Falck, O. and Heblich, S. (2007), Corporate social responsibility: Doing well by doing good, *Business Horizons*, Vo. 50, pp. 247–254.

Fernández, B. and Souto, F. (2009), Crisis and Corporate Social Responsibility: Threat or Opportunity?, *International Journal of Economic Sciences and Applied Research*, Vol. 1, pp.36-50.

Fernandez, J.L. and Melé, D. (2005), From a Paternalistic Past to sustainable Companies, In: Habisch, A., Jonker, J., Wegner, M. and Schmidpeter, R., *Corporate social responsibility across Europe*, Springer, Berlin, pp. 289-302.

Fombrun, C. and Shanley, M. (1990) What's in a name? Reputation building and corporate strategy, *Academy of Management Journal*, Vol. 33, No. 2, pp. 233–258.

Forética (2014), CSP Report in Spain, *Corporate Social Responsibility in Spain Sustainable*

companies, Competitive economy.

Frederick, W.C. (1960), The growing concern over business responsibility, *California Management Review*, Vol. 2, pp. 54-61.

Freeman, R.E. (1984), *Strategic management: A stakeholder approach*, Pitman, Boston.

Giannarakis, G. and Theotokas, I. (2011), The effect of financial crisis in corporate social responsibility performance, *International Journal of Marketing Studies*, Vol.3, No. 1.

Gjolberg, M. (2009), Measuring the immeasurable? Constructing an index of CSR practices and CSR performance in 20 countries, *Scandinavian Journal of Management*, Vol. 25, pp. 10-22.

Gjolberg, M. (2009), The origin of corporate social responsibility: global forces or national legacies?, *Socio-Economic Review*, Vol. 7, pp. 605–637.

Gond, J.P., Kang, N. and Moon, J. (2011), The government of selfregulation: on the comparative dynamics of corporate social responsibility, *Economy and Society*, Vol. 40, No. 4, pp. 640–671.

Griffin, J.J. and Mahon, J.F. (1997), The Corporate Social Performance and Corporate Financial Performance Debate: Twenty-Five Years of Incomparable Research, *Business Society*, Vol. 36, No. 1, pp. 5-31.

Habisch, A., Jonker, J., Wegner, M. and Schmidpeter, R. (2005), *Corporate social responsibility across Europe*, Berlin: Springer.

Heald, M. (1957), Management's responsibility to society: The growth of an idea, *The Business History Review*, Vol. 31, No. 4, pp. 375-384.

Hilliard, I., Bergamini, T. and Matter, A. (2016), The State of CSR in Spain , In: Turker, D., Altuntas, C. and Idowu, S. (eds), *Social Responsibility Education Across Europe. CSR, Sustainability, Ethics & Governance*, Springer, Cham, pp. 185-206.

Hopkins, M. (1998), *The Planetary Bargain: Corporate Social Responsibility Comes of Age*, London: Macmillan.

Italian Centre for Social Responsibility (2009), Formazione manageriale e CSR: indagine sulle recenti tendenze nell'insegnamento della CSR. Nord America, Europa, Italia a confronto, Milano: ICSR.

Izquierdo, R. J. S. and Vicedo, J. C. (2009), La responsabilidad social empresarial en un contexto de crisis, Repercusion en las sociedades cooperativas, CIRIEC-Espana, Revista De Economia Publica, *Social y Cooperativa*, Vol. 65, pp. 7–31.

Jackson, G. and Apostolakou, A. (2010), Corporate Social Responsibility in Western Europe: An Institutional Mirror or Substitute?, *Journal of Business Ethics*, Vol. 94, pp. 371–394.

Ji-Ming, L., Hong, Z. and Hao-Bai, W. (2009), An Empirical Study of Corporate Financial

Performance and Corporate Social Responsibility: Evidence from the Service Industry of Zhejiang Province, *Management and Service Science International Conference*, September 20-22 2009.

Karagiorgos, Th. (2010), Corporate Social Responsibility and Financial Performance: An Empirical Analysis on Greek Companies, *European Research Studies*, Vol. 13, No. 4.

Karaibrahimoglu, Y.Z. (2010), Corporate social responsibility in times of financial Crisis. *African Journal of Business Management*, Vol. 4, No. 4, pp. 382-389.

Khoury G., Rostami, J. and Turnbull J.P. (1999), *Corporate Social Responsibility: Turning Words into Action*, Conference Board of Canada, Ottawa.

Knudsen, J.S., Moon, J. and Slager, R. (2015), Government policies for corporate social responsibility in Europe: a comparative analysis of institutionalization, *Policy & Politics* , Vol. 43, No. 1, pp. 81-99.

Kok, P., Van der Wiele, T., McKenna, R. and Brown, A. (2001), A Corporate Social Responsibility Audit within a Quality Management Framework, *Journal of Business Ethics*, Vol. 31, pp. 285-297.

Kolk, A. (2008), Sustainability, accountability and corporate governance: Exploring multinationals reporting practices, *Business Strategy and the Environment*, Vol. 17, pp. 1–15.

Kourula, A. (2010), Corporate engagement with non-governmental organizations in different institutional contexts – a case study of a forest products company, *Journal of World Business*, Vol. 45, No. 4, pp. 395–404.

Leandro, A. and Rebelo, T. (2011), A responsabilidade social das empresas: incursao ao conceito e suas relacoes com a cultura organizacional, *Revista Exedra*, No. Especial, pp.11–39.

Lee, D.D., Faff, R.W. and Langfield-Smith, K. (2009), Revisiting the Vexing Question: Does Superior Corporate Social Performance Lead to Improved Financial Performance?, *Australian Journal of Management* , Vol. 34, No. 1, pp. 21-49.

Lins, K.V., Servaes, H. and Tamayo, A. (2017), Social Capital, Trust, and Firm Performance: The Value of Corporate Social Responsibility during the Financial Crisis, *The Journal of Finance*, Vol. 72, No.4.

López, M.V., Garcia, A. and Rodriguez, L. (2007), Sustainable development and corporate performance: A study based on the Dow Jones Sustainability Index, *Journal of Business Ethics*, Vol. 75, pp. 285-300.

Maignan, I. and Ralston, D.A. (2002), Corporate social responsibility in Europe and the US: insights from businesses' self-representations, *Journal of International Business Studies* , Vol. 33, No. 3, pp. 497–514

Maon, F., Swain, V. and Lindgreen, A. (2017), One Vision, Different Paths: An Investigation of Corporate Social Responsibility Initiatives in Europe, *Journal of Business Ethics*, Vol.

143, No. 2, pp. 405–422.

Margolis, J.D. and Walsh, J.P. (2003), Misery Loves Companies: Rethinking Social Initiatives by Business, *Administrative Science Quarterly*, Vol. 48, No. 2, pp. 268-305.

Matten, D. and Moon, J. (2008), Implicit and explicit CSR: A conceptual framework for a comparative understanding of corporate social responsibility, *Academy of Management Review*, Vol. 33, No. 2, pp. 404–424.

Matten, D. and Moon, J. (2004), Implicit and explicit CSR. A conceptual framework to understand CSR in Europe, *ICCSR Research Paper Series*, Vol. 29.

McWilliams, A. and Siegel, D. (2000), Corporate social responsibility and financial performance: Correlation or misspecification?, *Strategic Management Journal*, Vol. 21, No. 5, pp. 603–609.

Melé, D. (2008), Corporate Social Responsibility Theories, In Crane A., McWilliams A., Matten D., Moon J., and Siegel D.(ed.), *The Oxford Handbook of Corporate Social Responsibility*, Oxford University Press, Oxford, pp. 47-82.

Mercedes, R.F. (2016), Social responsibility and financial performance: the role of good corporate governance, *Business Research Quarterly*, Vol. 19, pp. 137-151.

Metaxas, T. and Tsavdaridou, M. (2013), Corporate social responsibility in Greece during the crisis period, *Journal of Advanced Research in Management*, Vol. 7, No. 1, pp. 20–34.

Metaxas, T. and Tsavdaridou, M. (2010), Corporate Social Responsibility in Europe: Denmark, Hungary and Greece, *Journal of Contemporary European Studies*, Vol. 18, No. 1, pp. 25–46

Metaxas, T. (2016), Corporate social responsibility in European organizations: A universal idea? *MPRA*, Paper No. 71104.

Midttun, A., Gautesen, K. and Gjolberg, M. (2006), The political economy of CSR in Western Europe, *Corporate Governance: The international journal of business in society*, Vol. 6, No. 4, pp. 369-385.

Mittal, K.R., Sinha, N. and Singh, N. (2008), Current research development: An analysis of linkage between economic value added and corporate social responsibility, *Management Decision*, Vol. 46, No. 9, pp. 1437-1443.

Moon, J. (2014), *Corporate Social Responsibility: A Very Short Introduction*, Oxford University Press, Oxford, UK.

Nelling, E. and Webb, E. (2009), Corporate social responsibility and financial performance: the “virtuous circle” revisited, *Review of Quantitative Finance and Accounting*, Vol. 32, No. 2, pp. 197-209.

Neves, J. and Bento L. (2004), Traditional Values and the Pressures of Transformation, In: Habisch, A., Jonker, J., Wegner, M. and Schmidpeter, R. (eds.), *CSR across Europe*, Berlin:

Springer.

Neves, J. G. (2002), Corporate social responsibility: The Portuguese national report, Project ligne B3 – 4000, Lisboa: IDICT.

Nikolaidis, Y. and Efthymiadis, G. (2016), Education on Corporate Social Responsibility in Greece: Is There Any and Does it Affect Students' Perception? , In: Turker, D., Altuntas, C. and, Idowu, S. (eds), *Social Responsibility Education Across Europe. CSR, Sustainability, Ethics & Governance*, Springer, Cham, pp. 161-184.

Pearce, J. A. and Doh, J. P. (2005), The high impact of collaborative social initiatives, *Sloan Management Review*, Vol. 46, No. 3, pp. 30–39.

Rahman, S. (2011), Evaluation of Definitions: Ten Dimensions of Corporate Social Responsibility, *World Review of Business Research*, Vol. 1, No. 1, pp. 166 – 176.

Rego, A., Cunha, M. P., Costa, M. G. and Goncalves, H.C.C. (2006), *Gestao Etica e Socialmente Responsavel: Teoria e Pratica*, Lisboa: Editora RH.

Rettab, B., Ben Brik, A. and Mellahi, K. (2009), A Study of Management Perceptions of the Impact of Corporate Social Responsibility on Organisational Performance in Emerging Economies: The Case of Dubai, *Journal of Business Ethics*, Vol. 89, No. 3, pp. 371-390.

Rossouw, G. J. (2011), A Global Comparative Analysis of the Global Survey of Business Ethics, *Journal Business Ethics*, Vol. 104, pp. 93–101.

Sethi, S.P. (1975), Dimensions of corporate social performance: An analytic framework, *California Management Review*, Vol. 17, pp. 58-64.

Sirgy, M.J. (2002), Measuring Corporate Performance by Building on the Stakeholders Model of Business Ethics, *Journal of Business Ethics*, Vol. 35, pp. 143-162.

Skouloudis, A., Isaac, D. and Evaggelinos, K. (2016), Revisiting the national corporate social responsibility index, *International Journal of Sustainable Development and World Ecology*, Vol. 23, No. 1, pp.61-70.

Snedecor, G.W. and Cochran, W.G. (1989), *Statistical Methods, Eighth Edition*, Iowa State University Press.

Soana, M.G. (2011), The relationship between corporate social performance and corporate financial performance in the banking sector, *Journal of business Ethics*, Vol. 104, No. 1, pp. 133-148.

Spanish Strategy for Corporate Social Responsibility 2014-2020, Ministerio de Empleo y Seguridad Social Subdirección General de Información Administrativa y Publicaciones, NIPO PDF: 270-15-005-7 Depósito Legal: M-607-2015.

Steurer, R, Martinuzzi, A. and Margula, S. (2012), Public Policies on CSR in Europe: Themes, Instruments, and Regional Differences, *Corporate Social Responsibility and*

Environmental Management, Vol 19, No. 4, pp. 206–227.

Strand, R. (1983), A systems paradigm of organizational adaptations to the social environment, *Academy of Management Review*, Vol. 8, pp. 90-96.

Tang, Z., Hull, C.E. and Rothenberg, S. (2012), How Corporate Social Responsibility Engagement Strategy Moderates the CSR- Financial Performance Relationship, *Journal of Management Studies*, Vol. 49, No. 7, pp. 1274- 1303.

Teoh, S.H, Welch, I. and Wazzan, C.P. (1999), The effect of socially activist investment policies on the financial markets: evidence from the South African boycott, *Journal of Business*, Vol. 72, No. 1, pp. 35–89.

Tsakarestou, B. (2004), The Experiment of Market Extension, In: Habisch, A., Jonker, J., Wegner, M. and Schmidpeter, R. (eds.), *CSR across Europe*, Berlin: Springer, pp 261-273.

Turker, D. (2009), Measuring Corporate Social Responsibility: a scale development study, *Journal of Business Ethics*, Vol. 85, pp. 411-427.

Ullmann, A. (1985), Data in Search of a Theory: A Critical Examination of the Relationships among Social Performance, Social Disclosure, and Economic Performance of U. S. Firms, *The Academy of Management Review*, Vol. 10, No. 3, pp. 540- 557.

Vitell, S.J. and Paolillo, J.G.P. (2004), A cross-cultural study of the antecedents of the perceived role of ethics and social responsibility, *Business Ethics European Review*, Vol. 13, No. 2, pp. 185–199.

Waddock, S.A. and Graves, S.B., (1997), The corporate social performance – financial performance link, *Strategic Management Journal*, Vol. 18, No. 4, pp. 303-319.

Wahba, H. (2008), Does the Market Value Corporate Environmental Responsibility? An Empirical Examination, *Corporate Social Responsibility and Environmental Management*, Vol. 15, No. 2, pp. 89-99.

Walton, C.C. (1967), *Corporate social responsibilities*, Wadsworth, Belmont, California.

Wang, H.D. (2010), Corporate social performance and financial based brand equity, *Journal of Product and Brand Management*, Vol. 19, No. 5, pp. 335-345.

Williamson, N. , Stampe-Knippel, A. and Weber, T. (2014), Corporate Social Responsibility National Public Policies in the European Union - Compendium 2014, *European Commission Directorate-General for Employment, Social Affairs and Inclusion*, Unit C1.

Wood, D.J. and Jones, R.E., (2005), Stakeholder mismatching: a theoretical problem in empirical research on corporate social performance, *The International Journal of Organizational Analysis*, Vol. 3, No. 3, pp. 229-267.

Wood, D.J., (2010), Measuring Corporate Social Performance: A Review, *International Journal of Management Reviews*, Vol. 12, No. 1, pp. 50-84.

Woodward-Clyde, (1999), *Key Opportunities and Risks to New Zealand's Export Trade from Green Market Signal*, Auckland, N.Z. : Woodward-Clyde.

Zhen-Yu Zhao, Xiao-Jing Zhao, Davidson, K. and Jian Zuo, (2012), A corporate social responsibility indicator system for construction enterprises, *Journal of Cleaner Production*, Vol. 29-30, pp. 277-289.